

REFORMĀCIJA UN VALODA

VALSTS VALODAS KOMISIJA
R A K S T I

9. SĒJUMS

REFORMĀCIJA UN VALODA

Dr. phil. V. Tēraudkalna un
Dr. habil. philol. A. Veisberga redakcijā

Valsts valodas komisijas Rakstu redkolēģija

Andrejs Veisbergs, *Dr. habil. philol.* (galvenais redaktors)

Juris Baldunčiks, *Dr. philol.* (Ventspils Augstskola)

Prīts Rohtmetss, *Ph. D.* (Tartu Universitāte)

Valdis Tēraudkalns, *Dr. phil.* (Latvijas Universitāte)

Enns Veldi, *Ph. D.* (Tartu Universitāte)

Māra Sīmansona vāka dizains

Redaktores

Ieva Jansone (latviešu val.)

Regīna Jozauska (angļu val.)

Oskara Stalidzāna datormakets

SATURS

Priekšvārds	7
ŅIKITA ANDREJEVS	
Feminisma hermeneitika kā Reformācijas blakusprodukts	9
GITA BĒRZIŅA, BRIGITA CĪRULE	
“... <i>redit et virtus, redeunt nunc aurea rursus secula</i> ...”: Reformācijas gadsimts kā antīkās kultūras ideālu iesakņošanās laiks Latvijā	14
MĀRIS BALTIŅŠ	
Reformācijas rosinātie terminoloģijas meklējumi latviešu valodā	31
JĀNIS SĪLIS	
Latvijas tulkojumzinātnieki par Reformācijas idejām tulkojumos	42
RALFS KOKINS	
Jaunās Derības oriģinālteksta zinātniski kritisko izdevumu vēsture un ekseģēzes metodikas attīstība	62
VLADISLAVS MALAHOVSKIS	
Diskursīvais nošķīrums ”luterānisms – katolicisms” latviešu klerikāli un nacionāli konservatīvajā presē (1920–1934)	81
PRIIT ROHTMETS	
Defining the Spirit of Reformation – a Clash in the Estonian Lutheran Church during the 400th Celebrations of Reformation in 1924 (<i>Priits Rohtmetss. Definējot reformācijas garu: uzskatu sadursmes Igaunijas ev. lut. baznīcā reformācijas četršimtgades svinību laikā 1924. gadā</i>)	94
ANDREJS VEISBERGS	
Tulkošanas tendences un iezīmes Reformācijas ietekmē latviešu valodā	107
Ziņas par autoriem	126

PRIEKŠVārds

Pirms 500 gadiem Eiropā sākās Reformācija, kas iezīmēja lielu pagriezienu ne tikai reliģijas jomā, bet arī daudzu tautu identitātes un valodas attīstībā. Mārtiņš Lutērs uzskatīja, ka Bībelei ir jābūt tautai saprotamā valodā. Tā radās vajadzība pēc rakstītiem tekstiem arī “jaunajās” un “mazajās” valodās. Ja vietām Reformāciju balstīja vietējās elites vēlme atbrīvoties no pāvesta varas, tad citur tā atspoguļoja daudz dziļākas emancipācijas aizsākumus. Reformācija ievadīja veselu notikumu un pavērsienu ķēdi – veicināja lasītprasmi un tātad plašāku izglītību, paātrināja grāmatiespiešanas izplatību, veicināja valodu standartizāciju. Līdz Reformācijai cilvēki vairāk identificējās ar reģionu, pilsētu vai vietējo kungu, bet tagad sākās tautu konsolidācija uz valodas pamata. Darbs ar Bībeles tekstiem, tulkojumiem un interpretāciju veicināja pētnieku grupu (vēlāko biedrību) darbu. Reformācija iespaidoja apgaismību, vēlāko urbanizāciju un industrializāciju un demokratizāciju.

Mūsdienu Latvijas teritorijā līdz Reformācijai vietējo valodu lietotāji tika galvenokārt uztverti kā nevāci, kā zemnieku kārtā, kas runā dažādos vietējos dialektos. Valodas jautājums Livonijā aktualizējās jau 15. gadsimtā, kad sinodes žēlojās par garīdznieku vājam vietējo valodas prasmēm. Taču runa bija par mutvārdu valodu. 1525. gadā Rīgā izveidojās divas latviešu draudzes, tajās veidojās rakstītā latviešu valoda, kas liecina, ka ir parādījusies etniska dalījuma ievirze. Bībeles fragmentu tulkojumi, gramatika, vārdnīca un beidzot Glikas Bībeles tulkojums (1685–1689) ne tikai standartizēja un modernizēja latviešu valodu, bet, sociolingvistiski runājot, paaugstināja tās statusu no neskaidriem dialektiem uz tautas valodu. Latviešu valoda un kultūra tika iesakņota Eiropas civilizācijas lokā, ieliekot pamatu tālākajam apgaismības periodam un vēlākai nācijas izveidei.

Pirmie tulkojumi ir mūsu rakstītās kultūras sākums. Rakstu valoda ir priekšnoteikums tautas izglītībai, kas nav iedomājama bez lasīšanas. 19. gadsimta beigās luterāniskajā Kurzemē un Vidzemē gandrīz visi pieaugušie jau varēja lasīt, savukārt katoliskajā Latgalē, kur lasīšana ir mazāk svarīga, lasītpratēju skaits bija uz pusi mazāks. Rakstu valoda ļāva

fiksēt arī tautas mutvārdu kultūras bagātības – dainas, ticējumus, pasakas, teikas, mīklas. Luterānisms nesa arī individuālismu, kopdziedāšanu, darba kultūras kultu, kas kļuva par spēcīgām mūsu tautas identitātes iezīmēm.

Krājumā apkopoti Valsts valodas komisijas sadarbībā ar Latvijas Universitāti un Latvijas Bībeles biedrību rīkotās starptautiskās konferences “Reformācija, valoda, kultūra” materiāli. Konference notika Rīgas pilī 2017. gada 19. maijā, un tajā ar referātiem uzstājās Vācijas, Igaunijas un Latvijas speciālisti – valodnieki, vēsturnieki, kulturologi, teoloģijas speciālisti. Konferencē piedalījās arī Valsts prezidents.

Andrejs Veisbergs,
Valsts valodas komisijas priekšsēdētājs

NIKITA ANDREJEVS

FEMINISMA HERMENEITIKA KĀ REFORMĀCIJAS BLAKUSPRODUKTS

Reformācija un protestantisms nāks prātā vispirms, domājot par Bībeles tekstu kā centrālo baznīcas dzīvei. Tekstu lasīšanas un studiju tradīcija ir bijusi aktuāla un aktīva sen pirms kristietības un ir tāda vēl joprojām. Reformācija iezīmē vēlmi atgriezties pie teksta sākotnējās nozīmes vai interpretēt to no jauna. Tādā nozīmē Bībeles tekstu kritiska analīze nepieder tikai protestantismam. To var saukt arī par atgriešanos pie teksta, lai no jauna attiecinātu to uz dzīvi un praksi. Tā ir vēlme no jauna uzcelt tiltu starp šo laikmetu un to, kurā risinājās vislielākie un visautentiskākie kristietības notikumi. Tā arī pieņem, ka kaut kas tekstā ir palicis nesaprasts vai pārprasts, ka pastāv kāda kļūda tajā, kā teksts ir saprasts līdz šim.

Liekas, ka šis process nekad tā arī nav beidzies, un tas, ka šogad tiek svinēta Reformācijas piecsimt gadu jubileja, ir apliecinājums tam, ka Reformācija joprojām ir dzīva. Katrā ziņā šī atgriešanās pie teksta sākotnējās nozīmes šo 500 gadu laikā ir piedzīvojusi vairākas transformācijas un pagriezienus un ir skaidrs, ka teksta analīzē mēs neesam sasnieguši noslēguma punktu.

Iespējams, tas ir tādēļ, ka mūsu pasaule mainās. Sabiedrība kļūst atklātāka un aktīvāka jautājumos, kas skar cilvēka pašizpratni un taisnīgumu. Tas ietekmē arī cilvēku izpratni par Jaunās Derības (JD) tekstu. Vai JD runā par pestīšanu tikai garīgajā nozīmē? Vai taisnīgums pēc Debesu Valstības parauga ir eshatoloģiskas nākotnes perspektīva, vai tas ir paraugs dzīvei šajā laikā?

Feminisma hermeneitika JD pētniecībā ir interpretācija, kas vēlas atklāt to, kādā veidā JD runā par, uz, pret, vai liecina par sievietēm citādi. Feminisma kritika pieņem, ka JD tekstā atspoguļojas tā sarakstīšanas laika un kultūrvides patriarhālais sabiedrības iekārtas veids. JD vai nu klusē par sieviešu līdzdalību agrīnajā baznīcā, arī sniedzot ierobežotas ziņas, vai

pakārto tās vīriešu autoritātei. Kā pētniecības skola tā ir aizsākusies 20. gs. 60. gados un piedzīvojusi vairākus novirzienus. Tās rašanās un izplatīšanās ir saistīta gan ar feminisma kustības veidošanos Rietumu sabiedrībā, gan ar atbrīvošanās teoloģijas un tās hermeneitikas uzplaukumu.¹

Tas, kas atšķir feminisma hermeneitiku no tā, ko dēvē par sieviešu studijām jeb sieviešu pētniecību, ir vēlme apvērst kārtību, kas ir saskatāma tekstā. Tā ir vēlme interpretēt tekstu no jauna un atrast tajā sievietei saprotamu jēgu. Ilgstoši tieši kristietība, pretestībā par ļaunu uzskatītajai sekulārai pasaulei, daudzos veidos turpināja atbalstīt vērtības, kas ierobežo sieviešu (arī vīriešu) tiesības. Par pamatojumu šiem ierobežojumiem tika izmantoti Bībeles teksti. Ne velti darbs, kas bieži tiek dēvēts par feminisma hermeneitikas aizsākumu, galvenokārt nodarbojās tieši ar šādu pantu interpretēšanu no jauna.

1895. un 1898. gadā Elizabetes Kēdijas Stentones (*Elisabeth Cady Stanton*) sastādītais darbs "Sievietes Bībele" raksta par Ef 5:22-33: "ja ikviens vīrietis būtu tikpat šķīsts un upurētu sevi attiecībās tāpat kā Kristus attiecībās ar baznīcu, cieņa un paklausība no sievas būtu vieglāk sasniedzama." Par 1Tim 2:9: "Vai nodarbošanās ar sieviešu apģērbiem nav niecība priekš vīriem, kuri ir nozīmēti tik lielam darbam?" Par 1Tim 2:12: "Ja Pāvils būtu redzējis šīs valsts skolas un redzētu, ka liela daļa skolotāju ir sievietes, iespējams, ka viņš vilcinātos izteikt tik tirānisko ediktu: "un es neļauju sievai vīru mācīt"."²

Tāpat tā pauž jautājumu, kuru mēs uzdodam vēl joprojām – kā savietot šodienas ticīgo (vīriešu, sieviešu) pieredzi ar to pieredzi, kas atrodama JD, lai saglabātu abu autentiskumu?

Pastāv vairākas pieejas, kas kalpo šim mērķim. Pirms konkrētas feministiskas hermeneitikas metodes jāpievēršas tam, kādā veidā ir iespējams atbildēt uz jautājumu par sievietes lomu baznīcā bez feminisma metodoloģijas. Pirmo iespējamo pieeju var dēvēt par "garīgo" interpretāciju. JD vēstījums ir saprotams kā garīgas gudrības kopums, ko ikviens savā dzīvē

¹ Matilla. Talvikki. *Citizens of the Kingdom: Followers in Matthew from a Feminist Perspective*. Helsinki: The Finnish Exegetical Society, 2002, 17.

² Stanton, Elizabeth Cady. *The Woman's Bible*. Part II: Comments on the Old and New Testaments From Joshua to Revelation. New York: European Publishing Company, 1898, 160, 171-173. Kaut arī "Sievietes Bībele" literatūrā un bibliotēkās reģistrēta kā Stentones darbs, tā tapusi divdesmit piecu sieviešu revīzijas komitejas darba rezultātā un satur arī citu šīs komitejas locekļu komentārus atsevišķajiem Bībeles tekstiem.

var piedzīvot, neatkarīgi no dzimuma. Tas ir mūžīgs un ārpus laika. Otrā iespēja ir apgalvot, ka JD ir neapšaubāma un to nedrīkst interpretēt. Iepretī šim pieejām feminisma hermeneitikas pieejas meklē JD gan to, kas attiecās specifiski uz sievietēm, gan arī interpretē to saskaņā ar savu pārlicību un mērķiem.

Ir iespējams palikt uzticīgam tekstam, pieņemot, ka teksts pats par sevi nevar būt netaisnīgs vai apspiedošs. Tāda var būt teksta interpretācija. Tāpat Bībelē tomēr ir teksti, kas runā par sievietēm pozitīvi. Šāda pieeja, protams, ir grūta un pieprasa ignorēt dažviet acīmredzamo Bībeles vai tās vides mūsdienu izpratnē netaisnīgu attieksmi pret sievietēm. Ir iespējams meklēt JD sieviešu dzimuma simbolismu. Tas tiek interpretēts kā pārāk par vīrišķo. Šāda pieeja ignorē teksta sociālo un vēsturisko dimensiju un šo simbolismu konstruē dogmatiski, paredzot, ka tam jābūt pārākam par vīrišķo simbolismu.³ Šāda pieeja ir grūti saskaņojama ar baznīcas praksi, jo baznīca nav viena dzimuma kopiena.

Ir iespējams pārinterpretēt JD tekstu, analizējot vēsturiskos fenomenus, kas pastāvēja teksta vidē. Saprotot, kā sievietes dzīvoja antīkajā pasaulē un kas bija viņu iespēju robežās, ir iespējams atvasināt vairāk, nekā saka JD, vai oponenti tai. Tā paredz, ka īstenībā sieviešu loma un spēja antīkajā laikmetā bija lielākas, nekā JD autori to apraksta. Tas arī liek pieņemt, ka šāda "pozitīva tradīcija" ir pastāvējusi.⁴

Pieeja, kas ir visvairāk aktuāla teoloģiskajā un eklesioloģiskajā kontekstā, ir atbrīvošanās feminisma viedoklis. Tas paredz, ka JD un Bībeles galvenais vēstījums ir cilvēku atbrīvošana. Vispārīgi tā ir visu cilvēku atbrīvošana no apspiešanas, kas ved pie vienlīdzības un sadarbības visu cilvēku starpā. Sieviešu un vīriešu nevienlīdzība ir viens elements no kopīgas netaisnības sistēmas, kas skar politiku, ekonomiku, sabiedrību un teoloģiju. Mērķis ir cilvēku atbrīvošana no tā, lai kāda grupa būtu izcelta kā pārāka par otru. Šī pieeja pieprasa pakārtot visu JD vēstījumu šai vadlīnijai, izceļot visu, kas uz to norāda. Tas nepieciešami paredz, ka kāda JD daļa tiek saprasta kā autoritatīvāka par citu un teksti, kas rada problēmas, tiek vērtēti zemāk. Tāpat kā Bībeles veselums, JD vēstījums nav formulējams vienā vienīgajā aspektā.⁵

³ Matilla. *Followers*, 21.

⁴ *Ibid.*, 24.

⁵ Schüssler Fiorenza, Elisabeth. *In Memory of Her*. New York: Crossroad, 1994, 15–16.

Savukārt feministiskas rekonstrukcijas pieeja ir vērsta uz JD vēsturiskā konteksta pētniecību. Tās galvenais uzdevums ir saprast, ko JD teksti nesaka par sievietēm vai citām apspiestām grupām. Mērķis ir atgūt jeb rekonstruēt izpratni par sieviešu dzīvi JD laikmetā un atcerēties to, kas tika noklusēts vai aizmirsts. JD tiek pārstāstīta no sievietes perspektīvas.⁶

Mēs visi pašreiz dzīvojam Reformācijas pasaulē. Tas, kādā veidā kristietība pastāv, šobrīd nav iedomājams pirmsreformācijas laikā. Varbūt tikai agrīnās baznīcas laiks ir tuvs mūsu laikmetam tajā, cik daudzveidīgi un nevienprātīgi kristietība var izpausties. Bet vēl viens aspekts, kas bieži tiek piesaukts sakarā ar Reformācijas nozīmi, ir tas, ka pirmajā vietā tiek nostādīta draudze, kas ir unikāla savā teoloģijā un tajā, ko tā piedzīvo un kādi cilvēki tajā kalpo. Draudzei arī jāspēj saprast un reflektēt par JD, par Biblii un jāspēj to pilnvērtīgi attiecināt uz ikviena tās locekļa dzīvi.

Feminisma hermeneitika sniedz iespēju piedzīvot JD no tās perspektīvas, kas tai parasti trūkst. Tā dod visiem draudzes locekļiem iespēju apzināties netaisnību gan mūsdienu pasaulē, gan Bībeles tekstā, gan arī redzēt, ka pats Bībeles vēstījums ir pārāks par to. Tā paver ceļu uz dziļāku vienlīdzību. Šī vienlīdzība ir evaņģēliska vērtība, kurai jāizpaužas draudzes dzīvē.

⁶ Matilla. *Followers*, 25.

NIKITA ANDREJEVS**FEMINIST HERMENEUTICS
AS A BYPRODUCT OF REFORMATION****ABSTRACT**

Reformation in the Biblical studies field is commonly perceived as strongly connected to the re-interpretation of the Scripture. That re-interpretation never ceased since the historical events of Reformation begun. It also depends on the way the society develops its self-perception in terms of justice. The development of the biblical feminist hermeneutics since the latter half of the 20th century grows out of concern with the issues of discrimination against women in the Bible and in the church. Studies in the liberation feminism perspective in application to everyday ecclesial practice and teaching can guide the churches to a greater level of understanding of New Testament in the context of the modern world.

**GITA BĒRZINA,
BRIGITA CĪRULE**

“... REDIT ET VIRTUS, REDEUNT NUNC
AUREA RURSUS SECLA ...”:
REFORMĀCIJAS GADSIMTS
KĀ ANTĪKĀS KULTŪRAS IDEĀLU
IESAKŅOŠANĀS LAIKS LATVIJĀ

Renesanses humānisma veicinātā reformācijas kustība, kas 16. gs. pirmajā pusē izveidojas Vācijā un vēršas plašumā Eiropā, Latvijas teritorijā jeb, kā to tolaik sauc, Livonijā, ienāk strauji, pateicoties šī reģiona ciešajai vēsturiskajai saiknei ar Vāciju, un nav pārspīlēti apgalvots, ka reformācija šeit atnes jaunu laikmetu ne vien reliģijas jomā, bet arī plašāk kultūrā. Jaunā laikmeta raksturiezīmes ir pārmaiņas, atjaunotne, atgriešanās pie avotiem.

Livonijā tāpat kā citviet Ziemeļeiropā tieši reformācija dod impulsu intelektuālās dzīves aktivizēšanai un pārmaiņām gan izglītībā, gan valodā un literatūrā; vienlaikus reformācijas un humānisma atstātais iespaids uz šī reģiona kultūras dzīvi iezīmīgs ar to, ka, aktualizējot izglītībā sengrieķu un Senās Romas kultūrmantojumu, sekmēta jau antīkajā pasaulē izkristalizējušos eiropisko vērtību iesakņošanās.

Tieši līdz ar reformāciju Latvijas teritorijā ienāk un sāk uzplaukt humānisma tradīcija¹, kas balstīta antīkās kultūras vērtībās un ideālos, ar latīņu un sengrieķu valodu un tekstu dominanci izglītībā. Humānisms kā

¹ Par humānismu Latvijā sk. Spekke, Arnold. *Alt-Riga im Lichte eines humanistischen Lobgedichts von Jahre 1595*. Rīga: Drück von W. F. Häcker, 1927; Zanders, Ojārs. *Tipogrāfs Mollins un viņa laiks: pirmās Rīgā iespiestās grāmatas*. Rīga: Zinātne, 1988, 126–134; Stradiņš, Jānis. Latvijas un Rīgas intelektuālā vēsture 16. gadsimtā: pamatmeti un pretrunas. *Zinātnes Vēstnesis*, 20 (207), 2000; Stradiņš, Jānis. *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. 2. izd. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2012, 134–140; Poelchau, Lora. Auf den Spuren einer lateinischen Dichtung im Livland des 16. Jahrhunderts. *Syntagmatia. Essays on Neo-Latin Literature in Honour of Monique Mund-Dopchie and Gilbert Tournoy*. – *The Riga Humanists and Beyond*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015.

intelektuāla kustība vispilnīgāk pauž kopš renesanses laika no jauna iedzīvinātās klasiskās vērtības.

Vieni no pirmajiem, kas šajā reģionā ienes humānisma vēsmas, ir ienācēji no Vācijas, kas 16. gs. pirmajā pusē sāk sludināt reformācijas idejas Livonijas baznīcās. Rīgā kā aktīvākie protestantu garīgie līderi zināmi humānists Andreass Knopkens (*Andreas Knöpken*), kas, no Rietumeiropas humānistiem smēlis iedvesmu pārmaiņām, aktīvi darbojas Sv. Pētera baznīcā, un Silvesters Tegetmeijers (*Sylvester Tegetmeyer*), kas sludina Luterā reformācijas idejas Sv. Jēkaba baznīcā.²

Visradikālākās pārmaiņas reformācijas gadsimtā, protams, notiek reliģijas jomā, taču, gan pateicoties baznīcas reformācijai, gan citiem nozīmīgiem faktoriem, vienlīdz radikāli mainās arī izpratne par izglītošanās nozīmi, kas tālāk būtiski ietekmē kultūru kopumā. Izpratne par izglītošanās nepieciešamību, par zināšanu nepieciešamību ir jau antīkajā pasaulē sakņota vērtība³, un kopš renesanses tā aktualizēta arī Rietumeiropas humānistu sacerējumos.

Saglabājušies dzīves fakti par aktīvākiem reformatoriem liecina, ka viņi ieguvuši labu teoloģisko izglītību un, visticamāk, ne vien lasījuši humānistu sacerējumus, bet kā universitāšu beidzēji bijuši liecinieki diskusijām par dažādiem principiem un metodēm, kas izmantojamas izglītībā.⁴ Jādomā, ka 16. gadsimtā daudzviet Rietumeiropā nobriedusi nepieciešamība pēc reformām izglītībā, lai padarītu izglītošanos pieejamu ne vien turīgiem pilsētu iedzīvotājiem, bet arī plašākiem tautas slāņiem. Šajā laikā pamazām varēja nostiprināties atziņa, ka izglītībai ticīga cilvēka dzīvē un sabiedrībā kopumā ir būtiska nozīme.

Nav šaubu, ka kristīgās baznīcas reformatori labi apzinājās izglītības nozīmi, kas ļautu vedināt baznīcu un sabiedrību atpakaļ pie kristīgās

² Dunsdorfs Edgars, Spekke, Arnolds. *Latvijas vēsture 1500–1600*. Stokholma: Daugava, 1964, 98; Balodis, Agnis. *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. Rīga: Neatkarīgā teātra "Kabata" grāmatu apgāds, 1991, 64–65; Packull, Werner O. Sylvester Tegetmeyer, Father of the Livonian Reformation: a fragment of his diary. *Journal of Baltic Studies*, 16,4 (Winter 1985), 343–356.

³ Par to īpaši savos darbos runā, piem., Platons (Πλάτων) (*Valsts*); Isokrāts (Ἰσοκράτης) (*Antidosis, Pret sofistiem*), Cicerons (Cicero) (*De officiis, De oratore un Orator*), kā arī Kvintiliāns (Quintilianus) (*Institutio oratoria*); par izglītošanos antīkajā pasaulē vairāk sk. Jaeger, Werner. *Paideia, The Ideals of Greek Culture*. New York: Oxford University Press, 1945; *Antiquitas viva 4. Studia classica*. Sast. Brigita Kukjalko, Ojārs Lāms, Ilze Rūmniece. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.

⁴ Faber, Riemer. Martin Luther on Reformed Education. *Clarion*, 47, 16 (Aug.), 376–379.

ticības avota. Faktiski vajadzība veikt reformas arī izglītībā rodas vienlaikus ar baznīcas reformāciju. Mārtiņa Lutera (*Martin Luther*) 1524. gada uzsaukums *Visu pilsētu rātskungiem vācu zemēs ierīkot un uzturēt kristiešu skolas* (*An die Ratsherrn aller Städte deutschen Landes, das sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen*⁵) ir tam spilgta liecība. Šis uzsaukums līdzās vēl citiem Lutera rakstiem būtiski iespaido izglītības procesus ne vien Vācijā, bet arī ārpus tās robežām, un Livonija nav izņēmums. Ņemot vērā arī 16. gadsimta humānisma strāvojumus, nepavisam nav pārsteidzoši, ka Lutera sacerējumos, kur skarti izglītības jautājumi, kur akcentēta izglītības nepieciešamība visiem iedzīvotāju slāņiem, faktiski iezīmējas humānisma garā veidots izglītības modelis. 16. gadsimta gaitā tas, protams, tiek pilnveidots.

Nozīmīgāko ieguldījumu jaunā izglītības modeļa izveidē dod vācu humānists Johans Šturms (*Johann Sturm*), kas izglītību balsta t. s. brīvājās mākslās (*artes liberales*). Viņš proponē klasisko mācību programmu un metodi, kas paredz tiekšanos pēc izteiksmes daiļuma latīņu valodā, kā arī pamatīgas antīkās literatūras zināšanas. Šis uz antīko literāro, māksliniecisko un pilsonisko ideālu atdarināšanu balstītais izglītības modelis J. Šturma vadībā tiek sākotnēji izveidots Strasburgā, bet 16. gadsimta gaitā pārņemts arī citviet Rietumeiropā.⁶

Vēl viena persona, kam svarīga loma luteriskajā reformācijā un izglītības reorganizēšanā Eiropā, ir Filips Melanhtons (*Philipp Melancthon*). Humānisma iespaidots, viņš stiprina seno valodu pozīcijas humānistu izglītības modeli. Aktīvi atbalstot izglītošanās ideālus un cenšoties sasaistīt klasisko izglītības modeli ar kristīgo ticību, Melanhtons proponē klasisko kristīgo izglītību.⁷

Arī Mārtiņš Luters, iespaidojies no humānistu aizrautības ar seno grieķu un romiešu vērtībām un ideāliem, par īpaši noderīgu atzinis tieši šo klasisko izglītību ar antīko tekstu studijām, kā arī senebreju, sengrieķu un latīņu valodas studijām izglītības pamatā. Uztverot valodas kā

⁵ Šajā rakstā citējumi no izdevuma: Martinus Luther. *An die Ratsherrn aller Städte deutschen Landes, das sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen*. Wittenberg, 1524.

⁶ Par J. Šturmu sk. Tinsley, Barbara Sher. Johann's Sturm's Method for Humanistic Pedagogy. *The Sixteenth Century Journal*, 20,1 (Spring 1989), 23–40.

⁷ Riemer, Faber. Philipp Melancthon on Reformed Education. *Clarion*, 47, 18 (September 1998): 428–431.

svētas, kā Dieva dāvanu (*..wenn kein anderer Nutzen an den Sprachen wäre, solte doch uns das wahrlich erfreuen und entzünden, daß sie so eine edle feine **Gabe Gottes** sind, ..*), Luters savā uzsaukumā akcentē seno valodu – sengrieķu, senebreju un latīņu – vērtību, aicinot tās apgūt, studējot seno grieķu un romiešu autoru darbus, pēc iespējas labāk un neaizmirst, ka *Svētie Raksti* nonākuši līdz mums ar senajām valodām un tād visvērtīgāk tos iepazīt oriģinālvalodās (*Denn Gott hat seine Schrift nicht umsonst allein in den zwei Sprachen schreiben lassen: **das Alte Testament in der hebräischen, das Neue in der griechischen**. Wenn Gott sie nun nicht verachtet sondern vor allen andern zu seinem Wort erwählt hat, sollen auch wir vor allen andern ehren*).

Uzsaukumā paustie Mārtiņa Lutera uzskati par izglītību ir visai līdzīgi humānistu uzskatiem; atšķirība, iespējams, tā, ka ievērojamo baznīcas reformatoru vadījusi reliģiska motivācija. Pēc uzsaukuma spriežot, Luters apzinājies seno valodu mācīšanās nepieciešamību gan tālab, ka tas ļautu pilnvērtīgāk izbaudīt seno grieķu un romiešu pasaules gudrības valdzinājumu, gan galvenokārt tālab, ka šo valodu zināšana ļautu nepastarpināti piekļūt *Svētajiem Rakstiem*.

Reformācijai ienākot Livonijā, tiek mainīts izglītības raksturs arī nozīmīgākajā izglītības iestādē Rīgā, proti, jau 13. gadsimta sākumā dibinātajā Rīgas Domskolā, kas līdz 16. gadsimta beigām, pateicoties skolas reorganizācijai, no 3-gadīgas katoļu skolas tiek pārvērsta par protestantisku 5-gadīgu latīņu skolu. Domskola, sekojot tendencēm Vācijā un citviet Eiropā, ievieš *studia humanitatis* izglītībā un kļūst par vadošo mācību iestādi Livonijā, nostiprinot seno valodu dominējošo lomu.⁸

Reorganizētās Domskolas atklāšana notiek 1594. gadā sindika Dāvida Hilhena (*David Hilchen*) un birģermeistara Nikolaja Ekes (*Nicolaus Eck*)

⁸ Par Domskolas reorganizāciju sk. Schweder, Gotthard. *Die alte Domschule und das daraus hervorgegangene Stadt-Gymnasium zu Riga*. Rīga/Moskau: J. Deubner, 1910; Hollander, Bernhard. *Geschichte der Domschule des späteren Stadtgymnasiums zu Riga*. Hannover: H. v. Hirschheydt, 1980; Staris, Alfrēds. *Skolas un izglītība Rīgā: no sendienām līdz 1944. gadam*. Lielvārde: Lielvārds, 2000; Staris, Alfrēds. Rīgas Domskolai 800 gadu jubileja. *Rīgas Domskola un izglītības pirmsākumi Baltijā: starptautiskas konferences zinātnisko rakstu krājums: Rīgā, 2011. gada 2.–3. decembrī*. Sast. Aīda Krūze, Iveta Keštere, Alida Zigmunde. Rīga: RaKa, 2011, 34–59; Stradiņš, Jānis. *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. 2. izd. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2012, 134–135; Bērziņa, Gita, Cirule, Brigita. *The Classical Basis of Education at Riga Dome School during the 16th and 17th Centuries. Letonica 30. The Riga Humanists and Beyond*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015, 21–34.

vadībā, kuri pārmaiņu veikšanai par Domskolā inspektoru ataicinājuši bijušo Halles ģimnāzijas rektoru, kas savulaik strādājis arī Leipcigas Universitātē, Johanu Rīvijū (*Johannes Rivius*). Šo triju vīru runas latīņu valodā, kas teiktas atklāšanas ceremonijā, kopā ar detalizētu mācību plānu iespiestas Mollīna tipogrāfijā ar nosaukumu *Orationes tres* 1597. gadā⁹. Tieši Rīvija runa *De coniungendis philosophiae studiis et cognitione multiplici rerum cum studio eloquentiae: sive de coniungenda sapientia et eloquentia*, kur tās autors skolas sniedzamajā izglītībā īpaši izceļ antīkās kultūras vērtības un izvērsti runā par valodas/runas nozīmi cilvēka rakstura un izglītības atklāšanā, un mācību plāni sniedz būtisku informāciju par seno valodu un antīko tekstu nozīmi izglītībā.

Ņemot vērā, ka skolas reorganizētāji ir ienācēji no Rietumeiropas lielākajiem humānisma centriem, skolas mācību plānos var redzēt atspoguļojamies humānisma garā veidoto Rietumeiropas skolu ietekmi. Piemēram, latīņu valoda Rīgas Domskolā sākuma klasē (*classis quinta*) tika apgūta, par pamatu ņemot pazīstamo Elija Donāta (*Aelius Donatus*) m. ē. 4. gs. vidū tapušo mācību grāmatu, kas ar dažādiem nosaukumiem nereti izmantota latīņu valodas mācīšanā Eiropas skolās cauri viduslaikiem līdz pat jaunākajiem laikiem. Bet sengrieķu valodas apguve sāka vēlākās klāsēs – *sekundā* un *prīmā*, un tajā izmantoti atzīti Rietumeiropas autoritāšu veidoti mācību līdzekļi: gan Leipcigas grieķu valodas profesora Johana Meclera (*Johann Metzler / Ioannes Mecelerus*)¹⁰ vairākkārt izdotā grieķu valodas gramatika (*Grammatica Graeca*), gan Nikolasa Klenarda (*Nicholas Clenard / Nicolas Cleynaerts / Nicolaus Clenardus*)¹¹ gramatika (*Grammatica Graeca*, 1530), gan Rostokas Universitātes rektora un grieķu valodas

⁹ *Orationes tres: e quibus duae honoratissima dignitate, tum sapientia et virtute ornatissimum D. D. Scholarcharum Nicolai Ekii, Proconsulis et Davidis Hilchen, Syndici, tertia Joannis Rivii, cum solenni et publico ritu produceretur ad demandatam sibi ab Amplissimo Senatu inspectionem scholasticam subeundam. Habita in restitutione seu instauratione Scholae Rigensis.* Rigae Livonum: Officina Typographica Nicolai Mollini, 1597.

¹⁰ Par J. Mecleru vairāk sk. Schimmelpfennig, Adolf. Metzler, Johann. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1885, 21, 531–532; Leonhardt, Jürgen. *Classics as Textbooks. A study of the humanist lectures on Cicero at the University of Leipzig*, ca. 1515. In: *Scholarly Knowledge: Textbooks in Early Modern Europe*. Eds E. Campi, S. de Angelis, A. Goeing, A. T. Grafton. Geneve, 2008, 97.

¹¹ Par Klenardu sk. *A new general biographical dictionary, projected and partly arranged by H. J. Rose*. London, 1848, 6, 359; Clenardo, Nicolau. Pieejams tiešsaistē: <http://arlando-correia.com/240611.html>; par gramatiku sk. Chauvin, Victor, Roersche, Alphonse. *Étude sur la vie et les travaux de Nicolas Clénard*. Bruxelles: Hayez, 1900.

profesora Johana Posela (*Johann Possell / Johannes Posselius*)¹² Rietumeiropas skolās plaši lietotā *Syntaxis Graeca* (1565). Kā citviet, arī Domskolā valodu mācīšanai pievērsta liela uzmanība, it īpaši jauniešus mudinot valodā tiekties pēc izteiksmes daiļuma (*elegantia dicendi*).

Zināms, ka kopš Senās Romas perioda cauri viduslaikiem līdz pat 1500. gadam m. ē. latīņu valoda pakļauta lielām izmaiņām, sevišķi leksikas līmenī, galvenokārt pateicoties ekstralingvistiskiem faktoriem. Mainoties sabiedrības dzīvei, ienākot jaunām reālijām, ticējumiem un idejām, tiek radīti jauni vārdi, kā arī rodas jaunas nozīmes vārdiem, kuri bijuši apīrītē antīkajā pasaulē. Tāpēc viduslaiku latīņu valodas raksturīga iezīme ir tās pārsteidzoši bagātīgais veco un jauno latīņu vārdu un veco latīņu vārdu ar jaunām nozīmēm sajaukums.¹³ Bet humānisti, mācot valodas, aizvien tiecas pēc leksiskā pūrisma latīņu valodā, rūpējas par valodas tīrību un tāpēc cenšas atdarināt klasiskos paraugus. Piemēram, viens no humānistu aicinājumiem ir "attīrīt latīņu valodu no vārdiem, kurus nav iespējams atrast seno autoru darbos"¹⁴. Taču baznīcai kā institūcijai, kas radusies pēc-klasiskajā periodā, nepieciešami vārdi, kuri apzīmētu tās funkcijas, ēkas, amatpersonas u.tml. Šim nolūkam viduslaikos virkne vārdu aizgūti no grieķu valodas, virkne – veidoti no jauna. Humānisma periodā ir tendence viduslaiku neoloģismus izskaust, aizstājot tos ar ekvivalentiem, kādi atrodami, piem., Cicerona tekstos. Klasiskais lietojums tiek uztverts kā pareizības kritērijs. Taču rezultātā kristiešu kontekstos parādās pagāniskai kultūrai raksturīgi jēdzieni un apzīmējumi, piem., mūķenes tiek nereti sauktas par vestālietēm (*virgines Vestales*), baznīcas apzīmēšanai izmantots vārds *templis (templum)*, garīdznieki saukti par flāminiem (*flamines*).¹⁵

¹² Johans Posels piederēja pirmajai paaudzei, kas izglītojās pēc Melanhtona izstrādātās jaunās programmas, kurā senās valodas veidoja būtisku pamatu humānistu izglītībai. Par J. Poselu sk. Krause, Karl Ernst Hermann. Posselius, Johannes. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1888, 26, 460–461; par viņa principiem grieķu valodas apguvē un izmantošanā vairāk sk., piem., Johnson, Diane. Musa Posseliana: Johannes Posselius the Elder (1528–1591) and the Lutheran Greek Program. *Reformation and Renaissance Review*, 8, 2, 2006, 186–209.

¹³ Par viduslaiku latīņu valodas īpatnībām sk. Frank Anthony Carl Mantello, Arthur George Rigg, eds. *Medieval Latin. An Introduction and Bibliographical Guide*. Washington: The Catholic University of America Press, 1996.

¹⁴ Jensen, Kristian. *The humanist reform of Latin and Latin teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 69.

¹⁵ *Ibid.*, 75.

Tāpēc var teikt, ka pati latīņu valoda, kas pēc Romas impērijas krišanas Rietumeiropā turpina attīstīties, pastāvot kā baznīcas, izglītības un diplomātiskās saziņas valoda, humānisma laikā zināmā mērā pakļauta reformai. Bet būtiski ir pievērst uzmanību tam, ka latīņu valoda rietumu civilizācijas vēsturē aizvien bijusi gan lingvistisks, gan kultūras spēks, un reformācijas gadsimtā tās lietojums aizvien paplašinās, pateicoties jaunajam izglītības modelim.

Ne mazāk būtiska Rietumeiropas kultūrai ir senākā rietumu civilizācijas valoda – sengrieķu valoda. Tā kļūst īpaši nozīmīga Eiropas humanitārajā izglītībā pēc Konstantinopoles krišanas 1453. gadā, kad grieķu izglītotāko prātu migrācija uz rietumiem dod jaunu impulsu gan sengrieķu literatūras, gan “Jaunās Derības” studijām.

Rīgas izglītības pirmsākumos precīzu ziņu par grieķu valodas mācīšanu nav. Var tikai pieņemt, ka, tā kā rīdzinieki pēc pamatizglītības iegūšanas šeit dodas studēt Eiropas augstskolās, kur nepieciešamas grieķu valodas pamatzināšanas, piem., reliģisko tekstu studijām, tad jau Rīgā vismaz elementārā līmenī viņiem bija tā jāapgūst.

Pirmās skaidrās ziņas par sengrieķu valodas mācīšanu Rīgas Domskolā parādās reorganizētās skolas mācību plānos un norādījumos Rīvoja runā, kas atklāj, ka skolā tiek apgūta sengrieķu valodas gramatika, ortogrāfija, prosodija un sintakse, sniegts ieskats arī dažādos leksikas slāņos un dialektu variācijās.

Domskolas vecākās klasēs seno valodu zināšanu padziļināšana notiek, lasot gan antīko autoru darbus, gan reliģiskos tekstus. Mācību plāni parāda, ka antīko autoru lasījumi un reliģisko tekstu apguve bijis vienlīdz svarīgs uzdevums. Katehisms tika apgūts gan vācu, gan latīņu valodā jau no paša sākuma – kvintas klasē (*classe quinta*), un tā apgūšana turpināta arī vēlāk. Bet vislabākie klasiskās senatnes literatūras paraugi, kuros jauniešiem bija paredzēts iedziļināties, pārstāv tādus žanrus kā oratormākslu, morālfilozofiju, dzeju, arī vēsturi.

No izcilākiem latīņu autoriem tika lasīti Cicerona, Līvija, Cēzara, Tacita, Sallustija, Terencija, Horācija, Vergilija, Tibulla, Propercija un Ovidija darbi. Minēto latīņu autoru dažādus žanrus pārstāvošie teksti izceļas ar valodas dažādību; tie palīdz attīstīt prasmi ietērt jebkuru domu skaistā izteiksmē, kas ir nozīmīgi, jo tāds, kam piemīt skaista izteiksme, spēj atklāt gudrību un krietnumu apkārtējiem cilvēkiem. Lai šādu mērķi

sasniegta, vērtīgi studēt, piem., pašu daiļrunīgāko oratoru runas, turklāt ne tikai lasīt, tulkot un analizēt, bet arī mēģināt atdarināt (*imitare*), lai izkoptu savu rakstīt un runāt prasmi. Ar atdarināšanu (*imitatio*) te jāsaprot pirmavotu, priekšgājēju tekstu, klasisko autoru meistarības atdarināšana.

Johans Rīvijs no autoriem, kas rakstījuši latīņu valodā, kā studēšanas un atdarināšanas vērtu īpaši izceļ Ciceronu, ko viņš sauc par romiešu daiļrunas un gudrības tēvu (*sapientiae et eloquentiae Romanae parens*). Kopš renesanses Cicerons tiek cildināts kā izcilākais orators. Viņa pārliecināt spējīgā balss var palīdzēt attīstīt izpratni par antīkās izteiksmes skaistumu un radīt vēlmi uz to tiekties. Cicerona izsmalcinātā izteiksme, protams, sakņojas seno grieķu oratormākslas labākajos paraugos. Gan romiešu, gan grieķu oratoru teksti, to lasījumi, tiek uzverti kā noderīgi, jo tie paredzēti īpašu valodas kompetenču un oratorprasmju attīstīšanai, piemēram, kā paraugi noteiktam tēmu izklāstam, argumentu izkārtojumam, spēcīgas, iedarbīgas vai izsmalcinātas izteiksmes izveidei u.tml.

Mācību plāni sniedz detalizētu informāciju arī par dažādiem grieķu autoriem, kuru teksti lasāmi, tulkojami un iztirzājami pēc valodas pamatu apguves. Programmā iekļauti, piem., Isokrata, Lūkiāna, Ksenofonta, Dēmostena, Homēra, Hēsioda, Teognida, Teokrita un Sofokla teksti. Mīnēto grieķu autoru darbi pārstāv plašu laika diapazonu (no 8. gs. p. m. ē. līdz 2. gs. m. ē.) un, tāpat kā latīņu autoru sacerējumi, dažādus žanrus: rētorisko, vēsturisko prozu, dialogus, varoņu un didaktisko eposu, elēģiju, bukolisko dzeju, no drāmas – traģēdiju.

Arī grieķu teksti ir ar atšķirīgu valodu, atklājot dažādu žanru valodu raksturīgas iezīmes un īpatnības, daudzveidīgu stilistiku un specifiskus valodas elementus noteiktas izteiksmes veidošanai. Tas ļauj apgūt ne tikai seno valodu elementārzināšanas, bet pamatīgāku, dziļāku valodas izpratni: spējas un prasmes runāt un rakstīt (*facultas dicendi et scribendi*). Rezultātā skolēni var gan lasīt *Svētos Rakstus*, gan senās valodas lietot, diskutējot (*disputare in Graecis et Latinis*) un sacerot paši savus tekstus.

Antīko tekstu izvēle liek domāt, ka par izvēles kritēriju, acimredzot, ņemtas gan tekstu lingvistiskās kvalitātes, gan arī šajos tekstos paustie ideāli un morāli ētiskās vērtības. Lai arī teksti pieder atšķirīgiem žanriem, tajos visos rodami dažādi ētiski/morāli jēdzieni un daudzveidīgi cilvēciskas uzvedības paraugi. Tālab tie visi noder ne tikai valodas

zināšanu nostiprināšanai (kas neapšaubāmi ir primārais mērķis), bet arī tikumiskās krietnības audzināšanai.

Tas skaidri parāda iegūstamās izglītības mērķus un uzdevumus, proti, rūpēties, lai jaunieši brīvi spētu lietot valodu gan rakstos, gan runā, lai tie būtu gudri, turklāt skoloti bijībā un krietnos tikumos. Par to, ka šajā laikā tikumiskai audzināšanai pievērsta liela uzmanība, liecina arī 1589. gadā Mollīna tipogrāfijā izdotā grāmatiņa *Libellus ethicus*¹⁶, kas ir senākie īpaši Domskolas vajadzībām latīņu valodā sastādītie uzvedības norādījumi; tie spilgti atspoguļo antīkajā pasaulē sakņoto morāli ētisko vērtību recepciju Domskolā.

Grāmatiņas saturs apliecina izteiktu vācu humānistu ietekmi. Visi grāmatiņā iekļautie teksti tā vai citādi izceļ humānisma ideālus, centrējoties uz cilvēku. Šāds antropocentrisks ideāls ir harmoniski attīstīts cilvēks, kam piemīt liels gara spēks, kam raksturīga fiziskās un garīgās izaugsmes harmonija, kam ir izpratne par cilvēka cieņu, kam piemīt gribas brīvība, kas apzinās cilvēka radošo spēju neierobežotību. Šādu ideālu pazīst antīkā pasaule, taču tas aiziet nebūtībā tumšajos viduslaikos. Pateicoties itāļu renesansei un humānisma kustībai, tas no jauna tiek aktualizēts un attiecīgi, protams, iedzīvināts Rīgas Domskolā, pateicoties jaunajam izglītības modelim.

Birģermeistars Nikolajs Eke savā runā skolas atklāšanas ceremonijā arī raksturojis jauniešus, sakot, ka tiem jābūt ne vien zinošiem, bet arī krietnus tikumus apguvušiem (*non modo literati, sed etiam moribus exculți atque elegantes*).

Šajā ziņā uzstādījumi Domskolai sabalsojas ar Mārtiņa Lutera uzsaukumā rātskungiem paustajiem, kur viņš pievērsies audzināšanas jautājumiem, aizvien akcentējot, ka tikai tāds, kam ir laba izglītība, spēj atšķirt patieso no maldīgā, pareizo no nepareizā. Tāds, kam trūkst izglītības, nav spējīgs uztvert būtisko kristīgās ticības mācībā.

Arī Johans Rīvijs kā nozīmīgu akcentē jauniešu tikumisku audzināšanu, ar to saprotot mācīt apgūt, izprast to, kas patiesi labs un kas, savukārt,

¹⁶ *Libellus ethicus, scholasticae iuventutis conditioni et captui accommodatus, et in gratiam puerorum qui in Schola Rigensi informantur, collectus et seorsum editus. Adjectae sunt due orationes, altera Ciceronis, altera Burenii.* Rigae Livonum: Officina Typographica Nicolai Mollini, 1589. Vairāk par to sk. Bērziņa, Gita, Cīrule, Brigita. The Classical Basis of Education at Riga Dome School during the 16th and 17th Centuries. *Letonica* 30. *The Riga Humanists and Beyond.* Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015, 21–34.

slikts, ļauns; izzināt, uz ko jātiecas un no kā jāvairās, un zīmīgi, ka viņš kā audzināšanā sasniedzamo mērķi vairākkārt piesauc grieķu ētisko ideālu kalokagatiju (*calocagathia*). Senajiem grieķiem tas nozīmēja harmonisku cilvēka fizisko, garīgo un tikumisko kvalitāšu harmonisku apvienojumu – gan *labu* cilvēka izcelsmi, izskatu, izglītību un augstu stāvokli sabiedrībā, gan arī viņa atbildīgu pilsonisko aktivitāti un to, ka viņam bija jābūt drosmīgam, taisnīgam un godīgam¹⁷. Rīvijs šo ideālu raksturo kā tieksmi pēc godīgā un labā (*honesti et boni studium*):

*Praeterea quae hoc pacto, id est mature percipiuntur in reliquam vitam ad perpetuitatem durant: quae res, ad veram, graeco verbo appellatam Calocagathiam, seu **honesti et boni studium**, maximum adjumentum est: praeditum scilicet esse sincera notitia de rerum existimationibus: ea uti bona putemus, quae re ipsa sunt talia.*

Vai citviet skaidro to kā labumu, kā krietnuma un gudrības izcilību (*bonitas ac laus virtutis ac sapientiae*):

*... ut sancte et eleganter ac liberaliter ad Calocagathiam, quo uno vocabulo Graeci **bonitatem ac laudem virtutis ac sapientiae** complexi fuerunt: scholastica iuventus erudiantur.*

To izvēršot, starp īpašībām, pēc kurām visvairāk jātiecas, Rīvijs uzskaita godbijību (*pietas*), krietnumu (*virtus*), erudīciju (*eruditio*), gudrību (*sapientia*), godīgumu (*honestum*), tālāk arī paklausību (*oboedientia*). Savukārt patiesi ļaunais, no kā jāiemāca izvairīties, ir godbijības trūkums (*impietas*), netikums (*vitium*), nezināšana (*imperitia*), muļķība (*stultitia*), nekrietnums (*turpe*), arī spītība (*contumacia*), nekaunība (*impudentia*) un nolaidība (*negligentia*).

Seno valodu studijas un antīko autoru teksti it īpaši noder tikumiskās krietnības izkopšanai, jo, kā norāda Rīvijs, sevišķas skolnieku izaugsmes attīstīšanai labi iekārtotās skolās ir ieviesta abu seno valodu autoru tekstu tulkošana/izskaidrošana, un arī Domskola jauniešus vēlas rūpīgi izglītot, nodrošinot padziļinātas literatūras studijas un izglītotus seno rakstnieku darbu iztīrījuma (*.. omnium eruditorum iudicio, et longo temporum*

¹⁷ Sk., piem., Aristot. Eud. Eth. 1248b; Aristot. Pol. 1293b; Xen. Mem. un Oec. passim; Werner Jaeger. *Paideia, The Ideals of Greek Culture*. New York: Oxford University Press, 1945.

usu, in bene constitutas scholas, introductae sunt veterum utriusque linguae Autorum interpretationes, ad eximia incrementa procuranda discipulorum: Idcirco nos quoque adolescentulos hujus Curiae, ad pleniorum conspectum literarum productos, jamque eruditus scriptorum veterum explicationibus admotos: exquisito docendi tradendique genere accuratissime instrui cupimus..).

Tāpēc skolniekiem arī tiek liktas priekšā, piem., Isokrata un pārējo grieķu pamācības par godīgu dzīvi (*praecepta honestae vitae Isocratis et caeterorum Graecorum*), lai tie tādi kļūst, kādus šīs grāmatas prasa (*ut tales evadant, quales Libelli isti requirunt*). Seno tekstu studijas ir vērtīgas ar to, ka tajos atrodami ideāli, spilgti cilvēka rakstura un uzvedības paraugi, kuriem sekot, ar kuriem identificēties un kurus atdarināt.

Sengrieķu un Senās Romas kultūras, valodu un literatūras zināšanas ir vērtīgas arī tajā ziņā, ka tās ļauj labāk saprast turpmāk literatūrā radītos dzejas un prozas darbus, un, kā akcentējis arī Mārtiņš Luters uzsaukumā rātskungiem, māksla un valodas nekaitē, tās drīzāk ir kā rota, kā ieguvums, kā labums, kas gan kalpo labākai *Svēto Rakstu* izpratnei, gan palīdz laicīgai varai darbībā (*Die Künste und Sprachen, die uns ohne Schaden, ja größerer Schmuck, Nutzen, Ehre und Frommen sind, sowohl die heilige Schrift zu verstehen wie weltlich Regiment zu führen, ...*).

Acīmredzot ieguvums no šādām zināšanām ir tāds, ka top "saprotamāks *Svēto Rakstu* vēsturiskais, sociālais un lingvistiskais konteksts"¹⁸.

Ir neiespējami nepieņemt Mārtiņa Lutera pārdomām par Seno Romu un par labumiem, ko dod izglītība senajās valodās, literatūrā un kultūrā. Proti, ka pilsoniskā sabiedrība tādējādi iegūst spējīgus, izglītotus, gudrus, cienījamus indivīdus, kuri spēj nodrošināt augstāko labklājību, drošību un stabilitāti un kuri uzreiz ir gatavi aktīvi un pilnvērtīgi iesaistīties sabiedrībai nozīmīgās aktivitātēs – militārās, politiskās u.tml. (*.. sondern das ist einer Stadt bestes und allerreichstes Gedeihen, Heil und Kraft, daß sie viel feiner, gelehrter, vernünftiger, ehrbarer, wohlgezogener Bürger hat, die können darnach wohl Schätze und alles Gut sammeln, halten und recht brauchen. Wie hat die Stadt Rom getan, die ihre Knaben also ließ ziehen, daß sie inwendig 15, 18, 20 Jahren aufs ausbündigste konnten lateinisch*

¹⁸ Faber, Riemer. Martin Luther on Reformed Education. *Clarion*, 47,16 (Aug. 1998), 377.

und griechisch, und allerlei freie Künste, (wie man sie nennt,) darnach flugs in den Krieg und Regiment).

Antīkā mantojuma studijas, antīkie teksti atklāj gan būtiskas un daudzveidīgas seno valodu, literatūras un vispār kultūras vērtības un ideālus, gan daudzpusīgi var attīstīt noteiktas valodas prasmes, gan arī izpratni par cilvēka tikumisko ideālu un vietu sabiedrībā.

Reformācijas gadsimtā radošā gara izpausmēm ir neierobežotas iespējas. To sekmē humānistu izglītības modelis, kurā liela vērība tiek veltīta arī radošām aktivitātēm: atdarinot seno grieķu un romiešu autorus, skolēni mācās rakstīt dzeju un prozu klasiskajās valodās un izteikt savas domas publiskās diskusijās. Prasmes tiek demonstrētas neskaitāmos sabiedriskās un privātās dzīves notikumos – skolas sarīkojumos, kāzu, bērnu un dzimšanas dienu svinībās, kas nav iedomājamas bez deklamācijām, apsveikuma runām un dzejas.

Šāda prakse attīsta iemaņas un prasmes, kas talantīgākiem jauniešiem ļauj sacerēt jau oriģināldarbus latīņu un grieķu valodā. Tā tapuši, piem., vēl joprojām LU Akadēmiskās bibliotēkas fondos atrodamie veltījumu dzejas krājumi par godu dažādiem nozīmīgiem gadījumiem, apsveikumu rindas disertācijās, oriģināli daudzveidīgi dzejas un prozas teksti, dažādas zinātņu jomas aptveroši zinātniski traktāti un apcerējumi senajās valodās.

Tāpat kā daudzviet Rietumeiropā un ārpus tās robežām, reformācijas gadsimtā arī Latvijas teritorijā tiek piedzīvots zināms uzplaukums t. s. *neo-latīņu* literatūrai, kas ietver izteikti klasiskā stilā sacerētus dzejas un prozas tekstus. Rīgā no Eiropas ierodas dzejnieki humānisti, un, pateicoties jaunajam izglītības modelim, arī uz vietas izaug jauni dzejnieki, kas te rada dzejas darbus latīņu valodā. Kā viens no nozīmīgākajiem minams Bazilijs Plīnijs (*Basilius Plinius*), kas latīņu valodā sacerējis slavas dziesmu Rīgas pilsētai.¹⁹ Bet vēl pirms Plīnija 16. gadsimta pirmajā pusē pēc reformācijas Rīgā ienācis un darbojies dzejnieks humānists Augustīns Eicēdijs (*Augustinus Eucaedius*), kas gadsimta vidū latīniski sacerētā poēmā *Daugavas paklājs* (*Aulaeum Dunaidum*), domājams, reformācijas ideju iedvesmots, atsaucoties uz lielajām pārmaiņām kultūrā un sekojot humānisma laika enkomiskai dzejai raksturīgam garam, cildina baznīcas prominentu

¹⁹ *Encomium inclitae civitatis Rigae metropolis Livoniae. Conscriptum a Basilio Plinio Rigensi Livono. (Lipsiae, Zacharias Berwald excudebat, Anno 1595).* Poēma ir tulkota latviešu, vācu, krievu un angļu valodā, sk. izdevumu Bazilija Plīnija *Slavas dziesma Rīgai*. Rīga: Jumava, 1997.

figūru – Rīgas bīskapu un arhibīskapu – veikumu pilsētas un iedzīvotāju labā. Viena Eicēdija dzejas rinda minēta šī raksta nosaukumā, kur verbs *redire* aktivizē domu par atjaunotni:

Salve care Deo Princeps, salve inclyte Praesul.
iam redit et virtus, redeunt nunc aurea rursus saecula. (Euc. Aul. 79-80)

Sveicināts, ķēniņ, tu Dievam tik mīļais, sveiks, slavēno bīskap.
Redzu, kā **atgriežas** tikums no jauna un zeltlaiki gaišie.²⁰

Faktiski visu poēmu caurvij doma par atjaunotni, doma par jaunu laikmetu un jauna garīgā līdera atnākšanu. Leksēma *praesul*, kas senā romiešu autora Cicerona tekstos sastopama ar nozīmi ‘pirmais [dejojātājs] svētku gājienā’, šajā tekstā tiek lietota ar nozīmi ‘bīskaps’. Līdz ar pieminēto zelta laikmetu, kas atgriezies, pateicoties reformācijai, poēmas *Daugavas paklājs* lasītājs aicināts domāt, ka Livonija baudīs prieku par kristiešu jauno laikmetu, kas piepildīts ar krietnumu jauna garīgā līdera vadībā²¹:

Nam Regum antiqua prognatum stirpe Ducumque
Insignem studiis, insignem pectore et ore
Fata Sigismundum Augustum, quo Baltica gaudent
Littora, deposcunt Vatem, dominumque tuorum.
Idem erit et populi rector, Christique sacerdos. (Euc. Aul. 64-68)

Pieprasa likteņi lemtie, lai tavējiem ļaudīm par kungu,
Pravieti diženu Sigismunds Augusts reiz nāktu, – no senas
Ķēniņu dzimtas kas cēlies, ar dedzību, garu un valodu
Slavens kas plaši – jau liksmē šalc tālākie Baltijas krasti!
Būs tas gan stūrmanis tautai, gan priesteris svētais iekš Kristus.²²

Viscaur poēmā Eicēdijs dzejniekiem humānistiem raksturīgā manierē imitē/atdarina priekšgājēju modeļus – senos romiešu dzejniekus, uztverot oriģināla garu un izmantojot to saviem poētiskiem mērķiem. Sengrieķu, seno romiešu un senprūšu dievi, mitoloģiskie sižeti un tēli tiek ielikti kristīgā kontekstā. Kopā ar pagāniskā kultūrā balstīto latīņu valodu, tās

²⁰ Roberta Šestaka atdzejojums.

²¹ Tuvāk par to sk. Cīrule, Brigita. Augustins Eicēdijs un viņa poēma *Daugavas paklājs*: paideia diskurss. *Antiquitas viva 4. Studia classica*. Sast. Brigita Kukjalko u.c. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 127–135.

²² Roberta Šestaka atdzejojums.

plašajām stilistiskām un leksiskām iespējām dzejnieks spilgti atspoguļo reformācijas gadsimta ideālus. Pagāniskās un kristīgās kultūras elementu sajaukums ir raksturīga neolatīņu literatūras iezīme.

Tādējādi reformācijas sekmētām norisēm kultūrā pavisam noteikti ir pozitīvi aspekti. Reformācijas gadsimtā humānisma garā veidotais izglītības modelis proponē, ka seno valodu un tekstu apguve sniedz ne tikai konkrētas valodas zināšanas, bet piedāvā visaugstākās cilvēciskās kultūras paraugus un tādējādi attīsta arī vispārējo indivīda inteligenci, tā valodas un uzvedības kultūru un sniedz izpratni par labām morālām un pilsoniskai sabiedrībai noderīgām vērtībām. Seno valodu, kā arī antīkās kultūras un literatūras zināšanas nodrošina gan labāku turpmāk literatūrā radīto dzejas un prozas darbu izpratni, gan arī *Svēto Rakstu* konteksta izpratni.

Vienlaikus ar reformācijas ideju izplatību Latvijas teritorijā, kas veicina jauna izglītības modeļa izveidi, tiek sekmēta antīkajā pasaulē balstīto humānisma ideālu un vērtību iesakņošanās, kas ir eiropēiskās kultūras identitātes pamatā.

AVOTI

1. Aristotle *Eudemian Ethics*. Ed. F. Susemihl. Leipzig: Teubner, 1884.
2. Aristotle *Politica*. Ed. W. D. Ross. Oxford: Clarendon Press, 1957.
3. M. Tulli Ciceronis *Rhetorica*. Ed. A. S. Wilkins. Oxonii: e typographeo Clarendoniano, 1902.
4. *Encomium inclitae civitatis Rigae metropolis Livoniae*. Conscriptum a Basilio Plinio Rigensi Livono. Lipsiae, Zacharias Berwald excudebat, Anno 1595.
5. Isocrates, with an English Translation in three volumes. Ed. George Norlin. Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd., 1980.
6. *Libellus ethicus, scholasticae iuventutis conditioni et captui accommodatus, et in gratiam puerorum qui in Schola Rigensi informantur, collectus et seorsum editus. Adjectae sunt due orationes, altera Ciceronis, altera Burenii*. Rigae Livonum: Officina Typographica Nicolai Mollini, 1589.
7. *Orationes tres: e quibus duae honoratissima dignitate, tum sapientia et virtute ornatissimorum D. D. Scholarcharum Nicolai Ekii, Proconsulis et Davidis Hilchen, Syndici, tertia Joannis Rivii, cum solenni et publico ritu produceretur ad demandatam sibi ab Amplissimo Senatu inspectionem scholasticam subeundam. Habitaetae in restitutione seu instauratione Scholae Rigensis*. Rigae Livonum: Officina Typographica Nicolai Mollini, 1597.

8. Platonis *Opera*. Ed. John Burnet. Oxford: Oxford University Press, 1903.
9. Quintilian, *Institutio Oratoria*. Ed. Harold Edgeworth Butler. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd., 1920.
10. Bazilija Plīnija *Slavas dziesma Rīgai*. Rīga: Jumava, 1997.
11. Xenophontis *Opera omnia*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1921 (repr. 1971).

LITERATŪRA

1. *A new general biographical dictionary, projected and partly arranged by H. J. Rose*. London, 1848.
2. *Antiquitas viva 4. Studia classica*. Sast. Brigita Kukjalko, Ojārs Lāms, Ilze Rūmniece. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.
3. Balodis, Agnis. *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. Rīga: Neatkarīgā teātra "Kābata" grāmatu apgāds, 1991.
4. Bērziņa, Gita, Cīrule, Brigita. The Classical Basis of Education at Riga Dome School during the 16th and 17th Centuries. *Letonica 30. The Riga Humanists and Beyond*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015, 21–34.
5. Cīrule, Brigita. Augustīns Eicēdijs un viņa poēma *Daugavas paklājs*: paideia diskurss. In: *Antiquitas viva 4. Studia classica*. Sast. Brigita Kukjalko u.c. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 127–135.
6. Chauvin, Victor, Roersche, Alphonse. *Étude sur la vie et les travaux de Nicolas Clénard*. Bruxelles : Hayez, 1900.
7. Clenardo, Nocolau. Pieejams tiešsaistē: <http://arlindo-correia.com/240611.html>
8. Dunsdorfs, Edgars, Spekke, Arnolds. *Latvijas vēsture 1500–1600*. Stokholma: Daugava, 1964.
9. Faber, Riemer. Martin Luther on Reformed Education. *Clarion*, 47, 16 (Aug. 1998), 376–379.
10. Faber, Riemer. Philipp Melanchthon on Reformed Education. *Clarion*, 47, 18 (September 1998), 428–431.
11. Hollander, Bernhard. *Geschichte der Domschule des späteren Stadtgymnasiums zu Riga*. Hannover: H. v. Hirschheydt, 1980.
12. Jaeger, Werner. *Paideia, The Ideals of Greek Culture*. New York: Oxford University Press, 1945.
13. Jensen, Kristian. *The humanist reform of Latin and Latin teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
14. Johnson, Diane. Musa Posseliana: Johannes Posselius the Elder (1528–91) and the Lutheran Greek Program. *Reformation and Renaissance Review*, Vol. 8, 2006, 186–209.
15. Krause, Karl Ernst Hermann. Posselius, Johannes. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1888, 26, 460–461.

16. Leonhardt, Jürgen. Classics as Textbooks. A study of the humanist lectures on Cicero at the University of Leipzig, ca. 1515. In: *Scholarly Knowledge: Textbooks in Early Modern Europe*. Eds E. Campi, S. de Angelis, A. Goeing, A. T. Grafton. Geneva, 2008, 89–112.
17. *Letonica 30. The Riga Humanists and Beyond*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015.
18. Luther, Martinus. *An die Ratsherrn aller Städte deutschen Landes, das sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen*. Wittemberg, 1524.
19. Mantello, Frank Anthony Carl, Rigg, Arthur George, eds. *Medieval Latin. An Introduction and Bibliographical Guide*. Washington: The Catholic University of America Press, 1996.
20. Packull, Werner O. Sylvester Tegetmeyer, Father of the Livonian Reformation: a fragment of his diary. *Journal of Baltic Studies*, 16,4 (Winter 1985), 343–356.
21. Poelchau, Lora. Auf den Spuren einer lateinischen Dichtung im Livland des 16. Jahrhunderts. *Syntagmatia. Essays on Neo-Latin Literature in Honour of Monique Mund-Dopchie and Gilbert Tournoy*. Leuven-Louvain: Leuven University Press, 2009, 345–353.
22. Schimmelpfennig, Adolf. Metzler, Johann. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1885, 21, 531–532.
23. Schweder, Gotthard. *Die alte Domschule und das daraus hervorgegangene Stadt-Gymnasium zu Riga*. Riga/Moskau: J. Deubner, 1910.
24. Spekke, Arnold. *Alt-Riga im Lichte eines humanistischen Lobgedichts von Jahre 1595*. Riga: Druck von W. F. Häcker, 1927.
25. Staris, Alfrēds. *Skolas un izglītība Rīgā: no sendienām līdz 1944. gadam*. Lielvārde: Lielvārds, 2000.
26. Staris, Alfrēds. Rīgas Domskolai 800 gadu jubileja. *Rīgas Domskola un izglītības pirmsākumi Baltijā: starptautiskas konferences zinātnisko rakstu krājums: Rīgā, 2011. gada 2.–3. decembrī*. Sast. Aīda Krūze, Iveta Ķestere, Alīda Zigmunde. Rīga: RaKa, 2011, 34–59.
27. Stradiņš, Jānis. Latvijas un Rīgas intelektuālā vēsture 16. gadsimtā: pamatmeti un pretrunas. *Zinātnes Vēstnesis*, 20 (207), 2000.
28. Stradiņš, Jānis. *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. 2. izdevums. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2012.
29. Tinsley, Barbara Sher. Johann's Sturm's Method for Humanistic Pedagogy. *The Sixteenth Century Journal*, 20.1 (Spring 1989), 23–40.
30. Zanders, Ojārs. *Tipogrāfs Mollīns un viņa laiks: pirmās Rīgā iespiestās grāmatas*. Rīga: Zinātne, 1988, 126–134.

**GITA BĒRZIŅA,
BRIGITA CĪRULE**

*..REDIT ET VIRTUS, REDEUNT NUNC
AUREA RURSUS SECLA ...:*

THE REFORMATION CENTURY AS A PERIOD OF
ROOTING ANCIENT CULTURE IDEALS IN LATVIA

SUMMARY

At the beginning of the 16th century, the Reformation promoted by the Renaissance humanism spreads rapidly in the territory of Latvia and brings a new era not only in the sphere of religion but also in culture in general as it contributes to the activation of intellectual life in the region and brings changes in education, language and literature. In Latvia, the tradition of humanism rooted in ancient culture ideals with the dominance of classical languages and texts at the basis of education flourishes simultaneously with the spread of the Reformation. The humanistic model in education, i. e., studying of ancient languages and reading of classical texts, is found as the most appropriate as it offers mastering of the languages which ensure a better understanding of both the literature produced later and the Scripture. In addition, the humanistic education offers the acquisition of the models of high human culture, developing in such a way general intelligence of individuals, their linguistic culture, behavioural culture, as well as inculcates the understanding of good moral values significant for life of civic society. Thus, in the century of the Reformation in Latvia the rooting of ancient culture ideals and values which are at the basis of European cultural identity is promoted.

MĀRIS BALTIŅŠ

REFORMĀCIJAS ROSINĀTIE TERMINOLOGIJAS MEKLĒJUMI LATVIEŠU VALODĀ: PĀREJOŠAIS UN PALIEKOŠAIS

Visa pasaule daudzveidīgi un plaši atcerējās notikumus pirms pieciem gadsimtiem, kad Mārtaņa Lutera 95 tēzes pret indulgencēm aizsāka visdažādākās norises, par kurām ne viņa laikabiedriem, ne viņam pašam nevarēja būt ne jausmas. Šis parādību komplekss kopā ar Lielajiem ģeogrāfiskajiem atklājumiem aizsāka vērienīgas pārmaiņas pasaules vēsturē, kuras daudzās Reformācijai veltītajās kultūrvēsturiskajās izstādēs iedēvētas par “Lutera efektu”. Kaut ne visi XVI gadsimta sākuma pārmaiņu ierosinātie procesi vērtējami tikai pozitīvi, taču tie būtiski sekmēja grammatniecības attīstību un rosināja tulkot un izdot pirmās grāmatas daudzās Eiropas valodās, kurās līdz tam iespiesta vārda nebija. Arī latviešu iespieddarbu vēstures sākotne rodama XVI gadsimtā (ar rakstos minēto, bet, iespējams, pilnīgi iznīcināto grāmatu, kas minēta sakarā ar Lībekas rātes 1525. gadā 8. novembrī aizardēto luterāņu misi), bet pirmās bibliotēku krājumos atrodamās grāmatas datējamās ar 1585. un 1586. gadu. Kaut varētu šķist paradoksāli, ka vecākā zināmā grāmata latviešu valodā bija Pētera Kanīzija katehisms (1585), kam tikai gadu vēlāk sekoja M. Lutera enhiridions (mazais katehisms), tomēr šāds paradokss ir tikai šķietams, jo tieši Reformācijas un Kontrreformācijas atbalstītāju cīņa par latviešu dvēselēm bija būtisks stimuls šo iespieddarbu tapšanā un aktīvā izmantošanā, lai ar to palīdzību skaidrotu dievvārdus klausītājiem vislabāk saprotamajā veidā.

Pats Mārtaņš Luters, uzskatīdams, ka ikvienam kristīgam cilvēkam jārada iespējas viņa dzimtajā valodā pašam iepazīties ar Vecās un Jaunās Derības tekstiem, veica pirmo pilnīgo Bībeles tulkojumu vācu valodā (tas iznāca 1534. gadā) un lika pamatu modernās vācu valodas tapšanai. Par šo darbu viņš vairākkārt izteicies savās sarunās, kuru apkopojums pazīstams ar

nosaukumu “Galda runas”. Savu pozīciju valodas jautājumos viņš puda šādi: “Man nav īpaša izteiksmes veida vācu valodā; es izmantoju ierastus vācu vārdus, kurus var saprast gan augšvācu, gan lejasvācu valodā runājošie. Es runāju atbilstoši Saksijas kancelejas paraugiem, kam seko visi Vācijas firsti un ķēniņi. Visās Reiha pilsētās, visi firstu galmi runā tā, kā māca Saksijas un mūsu firsta kanceleja, tādēļ tā arī ir vispārpieņemtā vācu valoda.”¹ Turklāt Luters bijis visai kritisks pret sevi, atzīdams, ka nebūt vēl pilnībā neprot savu mātes valodu, jo tulkojumos un rakstos nepārtraukti saskārās ar grūtībām, jo viņa mērķis bija izteikties vienkārši un skaidri: “Ir jāpieradinās lietot labus, godīgus, saprotamus vārdus, kā runā visa tauta, aprakstot lietas tieši un saprotami, – tāda spēja ir īpaša Dieva žēlastība un dāvana. Daudzi gudrinieki ar nodomu padara savu runu nesaprotamu, izmantojami savādus, neierastus vārdus un izdomādami jaunus, neparastus izteiksmes veidus. Viņu runa ir tik apšaubāma, divdomīga un samākslota, ka to var izskaidrot, kā katrs vēlas.”² Pēdējais teikums ļauj noprast, ka viņa prasības pēc skaidrības izrietēja ne tik daudz no lingvistiskiem apsvērumiem, cik no teoloģiskas pārliecības, lai nepieļautu pārlieku brīvu Bībeles teksta izpratni.

Grūti pateikt, vai šīs Lutera pārdomas tieši sasniedza latviešu pirmo garīgo tekstu radītājus, drīzāk viņi vadījās pēc Lutera tulkojumu un citu darbu stila un izteiksmes, tomēr skaidrs, ka ar pirmajām grāmatām aizsākās pirmais latviešu terminoloģijas attīstības posms, proti, garīgo rakstu laikmets, kas ilga līdz XVIII gadsimta pēdējai trešdaļai.³ Kaut gan garīgās literatūras izteiksme un žanri ir daudz bagātāki un plašāki, tomēr nereti tos saista ar Bībeles teksta tulkojumu, jo tajos visos tiešu citātu vai atstāsta veidā rodamas atsauces uz šo sakrālo tekstu. Jau agrāk ieteikts Bībeles tulkojuma ietekmi uz valodu vērtēt atbilstoši sešām dimensijām: (1) valodas normalizēšana; (2) valodas izteiksmes līdzekļu bagātināšana; (3) terminoloģijas attīstība; (4) lasītprasmes attīstīšana; (5) kristīgās kultūras tradīciju iesakņošanās tautā un (6) tulkojuma redakciju piesakņošana valodas attīstībai.⁴

¹ Luters, M. *Galda runas*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2011, 148.–149. lpp.

² *Ibid.*, 146. lpp.

³ Baltiņš, M. Terminrades process un principi. No: *Latviešu valoda*. Prof. Andreja Veisberga redakcijā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 415.–433. lpp.

⁴ Baltiņš, M. Bībeles tulkojuma vieta latviešu valodas attīstībā: pagātne un tagadne. No: *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums*. Valsts valodas komisijas raksti, 4. sēj. Rīga: Zinātne, 2008, 24.–39. lpp.

Bībeles stila un terminoloģisko meklējumu sasaiste plašāk analizēta jau iepriekš,⁵ tādēļ šai publikācijā galvenā vērība tiks veltīta terminoloģiskajiem meklējumiem, galvenokārt aptverot Bībeli, kas vismaz divus gadsimtus bija plašākais viena autora tulkotais (rediģētais) darbs.⁶

Atbilstoši Artūra Ozola koncepcijai senākie aizgūtās terminoloģijas slāņi attiecināmi uz reliģijas, militārajiem un mājsaimniecības terminiem.⁷ Tiem tikai ar pirmajām vārdnīcām un XVII gs. beigu kara sodu likumiem⁸ pievienojas daži tiesību termini, kas īsti savu attīstību guva tikai pēc dzimtbūšanas atcelšanas. Tomēr varam būt vienisprātis ar Ozolu, ka citu tekstu autori varēja pilnībā iztikt ar aprakstošām vārdkopām vai perifrastisku skaidrojumu (to Ozols ieteica nosaukt par “terminoloģiju bez terminiem”)⁹, bet Bībeles tulkotājiem šādas iespējas bija daudz ierobežotākas, jo izteiksme prasīja vienu konkrētu apzīmējumu.

Precīzi Bībeles tulkojuma daudzpusīgo lomu raksturojis kultūrvēsturnieks Jānis Krēsliņš (sen.): “Lai milzīgo grāmatu pārtulkotu, bija jāizveido zināmi rakstības un gramatikas standarti, jārada jauna terminoloģija, vārdi, jāpievieno dažādas līdz Bībeles tulkošanas laikam pastāvošas literatūras un rakstības tradīciju.”¹⁰ Turklāt var pilnībā pievienoties Aina Blinkenai, ka šāda veida tulkojums ne tikai rosināja terminoloģisko jaunradi, bet fiksēja sava laika reāli lietoto valodu, aptverot arī tos leksikas slāņus (abstraktus jēdzienus, ikdienas norises un darbus, noteiktu augu, dzīvnieku un rīku nosaukumus), kuri neiederas tautasdziesmu poētiskajā pasaules redzējumā.¹¹

Līdz šim visplašāk no valodnieka viedokļa Ernesta Glika veikumu analizējis Pēteris Šmits jau pirms Pirmā pasaules kara publicētā monogrāfiskā pētījumā: ”Glūks izlietojis visus valodas materiālus, kādi vien viņam bija

⁵ Baltiņš, M. Bībeles stils un terminoloģiski meklējumi Bībeles latviešu tulkojumos. No: *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II*. Valsts valodas komisijas raksti, 5. sēj. Rīga: Zinātne, 2008, 24.–32. lpp.

⁶ Ibid.

⁷ Ozols, A. Internacionālismu liktenis latviešu tautības valodā. No: Arturs Ozols. *Raksti valodniecībā*. Rīga: Zinātne, 1967, 334.–343. lpp.

⁸ Tefers, V. Pirmais kara sodu likumu teksts latviešu valodā. *Militārais Apskats*, 1933, Nr. 9, 1565.–1573. lpp.

⁹ Ozols, A. Latviešu tautas valodas, rakstu valodas un literārās valodas attīstības gaitas. No: Arturs Ozols. *Raksti valodniecībā*. Rīga: Zinātne, 1967, 460.–464. lpp.

¹⁰ Krēsliņš, J. Godinot latviešu rakstniecības un grāmatniecības sākumus un to pieņemšanas kopējus. No: J. Krēsliņš. *Raksti*. 3. sēj. Laikmeta liecības. Rīga: Valters un Rapa, 2008, 48.–65. lpp.

¹¹ Blinkena, A. Latviešu literārās valodas sākotnes problēma. No: *Valodas aktualitātes – 1985*. Rīga: Zinātne, 1986, 6.–16. lpp.

pazīstami un sasniedzami. Bez tam viņš būs radījis arī daudz jaunus latviešu vārdus, gan atvasinādams pašu latviešu valodas saknes, gan arī pārtulkodams dažus vācu vārdus. Tikai tādā ceļā arī bija iespējams tulkot visu bībeli neattīstītā latviešu valodā. [...] Katra sarunas valoda no sākuma bijusi nabaga un katra rakstu valoda attīstījusies, gan visādus dialektus izmantojot, gan arī mākslīgi atvasinot jaunus vārdus. Tādā pašā ceļā attīstījusies arī tagadējā vācu valoda un Luteram nebija varbūt mazāk pūļu, tulkojot bībeli vācu valodā, kā Glūkam tulkojot latviešu valodā.”¹²

Atšķirā no daudziem citiem veclatviešu rakstu pētniekiem Šmits skaidri nošķirā no mūsdienu viedokļa tikai Bībeles valodai raksturīgus vārdus – iespējamus biblismus (*īksts, kamiesis, ciska, mesli, veseris, melmeņu-sērdzīgs, tizls, kurnēt, nievāt, zaimot*), no tādiem vārdiem, kuri, viņaprāt, ir pilnīgi novecojušies (piemēram, *braulums, daga, kāksle, ģelbēt, ģint, īgt*), bet par biblismiem nebūtu uzskatāmi.¹³

Liela vērība šajā pētījumā veltīta hipotētiskajai E. Glika valodiskajai jaunradei, jo daudziem P. Šmita laikabiedriem bija pārsteigums, ka “pēc pirmā uzskata it kā jaunlaiku vārdi: *dalība, starpība, tiesība, tēls, stundenis, priekšzīme, prātnieks, dzimta, aizgrābt, apgaismot, apliecināt, apstiprināt, apsveicināt, ilgoties*”¹⁴ atrodami jau Bībeles tulkojumā, turklāt šo sarakstu viegli būtu papildināt ar daudziem citiem (piemēram, *valšķība, grūtatnība, bildnieks, apdot, apdraudzināt, apspožot*), kas nav tik veiksmīgi darināti vai kas tiek lietoti ar citādu nozīmi. A. Ozols bez šiem vārdiem E. Glika valodiskajai daiļradei pieskaitīja vēl vairākus jaundarinājumus: *bezvalodis* ‘mēmais’; *dieveklis* ‘elks’; *galvenieks* ‘priekšnieks’; *mazotne*; *pa-mats*; *sagāds* ‘manta’; *viesības*, kā arī dažus potenciālistus (proti, vārdus, ko vajadzības gadījumā būtu iespējams aktualizēt arī mūsdienās): *atraitnība, bezbalsīgs, mikstenieks* ‘kārīgais’, *pastrādnieks, tiesnieks*.¹⁵

Turpretim Kaudzītes Matīss (Kalninieks) E. Glika tulkojumā īpaši uzsvēra radošo garu un atvērtību pret latviešu valodā jau eksistējošiem vārdiem: “Daudz vārdi rādās esam atvasināti bībeles tulkošanas laikos, kur tulkotāji būs apvaicājušies pēc padomiem arī pie tautas pašas. Uz to aizrā-

¹² Šmits, P. Glika bībeles valoda. No: *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas XIV rakstu krājums*. Rīga: RLB Zinību Komisija, 1908, 21.–100. lpp.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ozols, A. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma, 1965. 626 lpp.

da tādi vārdi, kā “*nodaļa*”, “*parādīšana*” (Jāņa), “*laika grāmata*” (vēstures nozīmē) un citi.”¹⁶

Kaut gan lielākoties E. Glika tulkojums un tā ietekme uz latviešu valodu vērtēts pozitīvi, tomēr jau XIX gadsimtā tika kritiskāk vērtēts nozīmīgāko rakstutēvu (G. Manceļa, H. Ādolfija un E. Glika) devums. Atsaukdami uz F. Brīvzemnieku un Laubes Indriķi, Kažoku Dāvis (Dāvids Pelcs) izteica piecus pārmetumus par Bībeles tulkojumu: (1) vārdi “tas” un “tā” bez vajadzības lietoti līdzīgi vācu artiķelim (artikulai) *der, die, das*; (2) vārdi ģenitīvā lietoti atbilstoši vācu valodas vārdu kārtai; (3) bez vajadzības lietots vārds “iekš” gadījumos, kur pietiktu ar lokatīvu (iekš Jeruzalemes – Jeruzalemē); (4) daudz substantīvu bez vajadzības atvasināti uz “šanu” un (5) tautas vārdi atvasināti uz *-eri*.¹⁷ No terminoloģijas viedokļa būtiskākais (un joprojām daudzkārt liekas emocijas rosinošais) ir ceturtais iebildumu punkts, jo vēl mūsu dienās nereti tiek diskutēts par *-šanas* funkcijām un nozīmi. ”Liekās, ka Gliķis nav zinājis, ko apzīmē galotne “šana”, vai ka latviešiem šinī ziņā smalks jēgumu nošķirums, p. piem., *plava, plauja, plāviens, plāvums, plaušana; dzēriens, dzērums, dzeršana; jēga, jēdziens, jēgums, jēgšana*. Še neviens neliegs, ka substantīviem ar “šana” savs īpašs nozīmējums un ka šo galotni nevar tur lietāt, kur jāstāv par piemēru galotnei – “ums”. Gliķis tulkodams to liekās neievērojis, citādi viņš nebūtu tik daudz substantīvu uz “šana” atvasinājis..”¹⁸

Tiesa, vēlāk valodnieku pozīcija un ar to saistītais vērtējums kļuvis piesardzīgāks, jo, pārmetot Bībeles tulkotājiem un emendāciju autoriem nelatvisku izteiksmi, vietā atcerēties, ka dažas no šīm īpatnībām saistītas ar universālo Bībeles stilu vai citādā veidā ienākušiem klasiskajiem paraugiem: “.. jāievēro, ka arī daudzas latv. valodas īpatnības, sevišķi rakstu valodā, atvedināmas uz antīkiem paraugiem, vienalga, vai nu tieši jeb caur austrumu vai rietumu kultūras valodām. Arī latviešu valodā parādās uz kopīgās kultūras attīstības pamatotā eiropeiskā mentalitāte. Tādēļ, noraidot vārdu darinājumus un izteiksmes, kas liekas nelatviski, viegli var kļūdīties.”¹⁹

¹⁶ Kalnietis. Mūsu iekšējās attiecības. Valodas skaidrības lietā. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1916, Nr. 220, 25. septembris; Nr. 221, 27. septembris; Nr. 222, 28. septembris; Nr. 223, 29. septembris.

¹⁷ Kažoku Dāvis. Mūsu rakstu-tēvu nopelni un grēki (pēc Ingas (Laubes Indriķa) rakstiem). *Austrums*, 1891, Nr. 6, 687.–706. lpp.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Frenkels, E. Latviešu valodniecība 1922.–1938. No: *Ceļi*, IX. Rīga: Ramave, 1939, 3.–20. lpp.

Apzinoties, ka Bībeles tekstā atrodami daudzi sveši vārdi (piemēram, *Abba, Akeldama, Alleluja, Altars, Āmen*), kuru nozīmi bez skaidrojuma grūti izprast, jau 1840. gadā izsmēloši izskaidrotas trīs iespējas, kā šādos gadījumos iespējams rīkoties. “Pirmā ir, ka to lietu ar maz vārdiem skaidri nozīmē un tā sakot **apraksta**; tā, par provi, var teikt: **Dieva lūgšanas, kas no mācītājiem altāra priekšā tiek nodziedātas**, un ikkatrs labi sapratis, no kā runa. Otra vīze ir, kā kādu Latviešu vārdu izdomā, jeb no veciem pazīstamiem tā saliek un iztaisa, ka tā izteicamā lieta, kā nekā top nozīmēta; tā tās minētās dziedamas lūgšanas mēdz saukt par altāra dziesmām. – Trešā vīze ir, ka pašu svešas valodas vārdu, kas tulkojams, visai netulkotu patur; tā tās pašas altāra dziesmas arī vieni mēdz saukt par kolektēm, pēc latīniskas valodas vārda.”²⁰ Noraidot aprakstīšanu kā neērtu un tikai retumis izmantojamu, jo katrai “lietai savs īpašs vārds jādāvā”²¹, anonīmais autors salīdzina abas pārējās iespējas un par vēlamāko atzīst otro iespēju. Lieki aizguvumi padara valodu raibu un nekošu, turklāt var radīt pārpratumus, tādēļ “no tādiem jāsargājas, cik tik var, un labāki jārauga kādu skanīgu un labi saprotamu Latviešu vārdu izdomāt un uzmeklēt”²². Tomēr attieksme pret Bībelē un citos garīgajos tekstos atrodamajiem aizguvumiem tādēļ nekļūst kategoriska un neiecietīga: “Kad arī dzenamies savu valodu skaidru turēt no svešādiem vārdiem, tomēr gan it visus neizdzīsim. Daži tā ir pieglaudījušies un sen ierasti, ka reti kāds mana, ka sveši vārdi. Nu tie tad lai arī paliek. Citi atkal no Jūdu valodas jau Grieķeru valodā iegājuši, un no tās atkal citās valodās. Tādi arī jāpatur, jo svētos rakstos tiem mēdz kāda īpaša un it skaidri neiztulkojama ziņa būt.”²³

Kopš Glikas tulkojuma veikti daudzi pētījumi, identificējot no dabaszinātņu viedokļa grūtāk tulkojamās Bībeles teksta vietas ar vislielāko kļūdu iespējamību un vislielākajām atveides grūtībām. Tas it īpaši attiecināms uz gadījumiem, kad arī Vecās Derības oriģinālā attiecīgais vārds minēts tikai vienu vai divas reizes, turklāt konteksts ļauj tikai aptuveni spriest par vārda nozīmi. Tā, 3. Mozus grāmatas 11. nodaļas 16. pantā, kurā uzskaitīti putni, kurus aizliegts lietot uzturā, dažādu valodu tekstos kāda putna

²⁰ Kas tie tādi vārdi, ko voi lasa Dieva rakstos, voi dzird pie Dieva kalpošanas. *Tas Latviešu Draugs*, 1840, Nr. 4, 25. janvāris; Nr. 5, 1. februāris.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*

apzīmējums ir gan *dzezuze*, gan *bezdelīga*, gan *lēlis*, bet skaidrības joprojām nav, un tā arī nav iespējama. Daļu neprecizitāšu savā tulkojumā bija pieļāvis jau Lutērs un latviskajā tekstā tās tikai atkārtotas, kā to īpašā pētījumā norādīja baltvācu mācītājs un dabaspētnieks (īpaši aizraudamies ar entomoloģiju) Heinrihs Kavals. Viņa domas paustas brīdī, kad tuvojās nobeigumam kārtējā (sestā) Bībeles teksta emendācija Augusta Bilenšteina vadībā. Pareizi senebreju vārdu ekvivalenti ir *karneolis*, *topāzs*, *berilis* un *granātis* (nevis *sardis*, *turkoizs*, *onikss* un *rubīns* kā tas bija E. Glikam)²⁴. Reizēm neatbilstības bija apzinātas un saistītas ar vēlmi padarīt aprakstīto jēdzienu saprotamāku lasītājam (tādēļ tekstā bija *niedru laiva*, *lagzds* un *putraimi*, nevis *papirusa laiva*, *mandeļkoks* un *ēršķi (prosa)*)²⁵.

Vadot sestās Bībeles emendācijas procesu, Bilenšteins īpašā pētījumā apcerēja vairāku kristietībā visbūtiskāko jēdzienu apzīmējumus latviešu valodā (*Dievs*, *velns*, *svēts*, *bauslis*, *grēks*, *parāds*, *žēlastība*, *līdzcietība*, *pestīt*, *ticība*, *cerība*, *mīlestība*).²⁶ Interessants šķiet viņa pieņēmums, ka vārds *bauslis* atvasināts pēc līdzīga modeļa kā *kaplis* un apzīmē instrumentu kāda darba veikšanai. Ar minēto pieņēmumu sasaucas Konstantīna Karuļa skaidrojums par šī vārda etimoloģiju, saistot to ar darbības vārdu *baust* ‘sist, (sitol) modināt’, ko var argumentēt ar faktu, ka līdz XIX gadsimtam vārds *bauslis* tika lietots ar paplašinātu nozīmi ‘rikojums, pavēle, nolikums, priekšraksts’ arī gluži laicīgā kontekstā.²⁷

Domājot par terminoloģiskiem meklējumiem, vērā ņemamas Gotharda Frīdriha Stendera gramatikā (kura pēc izcilā Zigrīdas Frīdes tulkojuma tagad ērti izmantojama) paustās domas par latviešu valodas resursiem. Stenders skaidri parāda, kuru leksikas slāņu latviešu valodā trūkst, un iesaka dažus paša lietotus risinājumus. “199. § .. latviešiem kā neizglītotiem dzimtzemniekiem trūkst gan tādu vārdu, kas pieder mākslām un zinātnēm, gan tādu, kas nozīmē šeit nesastopamas lietas, piemēram, alejas, oranžērijas, manufaktūras. Latviešiem nav ne terminu, ne jēdzienu visam, kas attiecas uz matemātiku [uz eksaktām zinātnēm – *M.B.*], tāpat

²⁴ Kawall, H. Naturhistorische Andeutungen für die Revision des lettischen Bibeltextes. *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*, Bd. 15, Stück 2. Mitau, 1873, S. 76–95.

²⁵ Ibid.

²⁶ Bielenstein, A. Die lettischen Sprache und die christliche Begriffe. *Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*, Bd.13, Stück 3. Mitau, 1866, S. 27–48.

²⁷ Karulis, K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca divos sējumos*. 1. sēj.: A – O. Rīga: Avots, 1992, 114.–115. lpp.

viņi nepazīst briežus, kameļus, ēzeļus, strausus. Latviešu Bībelē tie nodēvēti vācu vārdos pēc zemnieku izrunas: *eršķis, kamiels, ēzelis, strausis*.²⁸ Viņaprāt, šos vārdus vajadzētu latviešiem pielāgot: *ein Hirsch – vāczemes briedis* (“visu, kas nāk no ārzemēm, latvieši paši parasti nosauc ar piebil-di – vāczemes”²⁹), kamielis – *mežuzirgs* (vēl skaidrāk, ja “piebilstu *ar kupru*”), ēzelis – *nastunesējs zirgs*, strauss – *tas lielais pagānu zemes putns*.

Līdzīgas grūtības rodas ar vārdiem, kas apzīmē filozofiskus vai morālus jēdzienus: “203. § [..] Viņu izpratnē valda juceklis, piemēram, ja runā gribu skart mūsu dvēseles garīgos spēkus, jo bez izšķirības visam tiek lietots pamatvārds *prāts*. Brīžam tas nozīmē sapratni, saprātu, brīžam gribu, raksturu, brīžam interesi un patiku vai arī vērību, vēlmes, nodomu, omu, brīžam apziņu un visas maņas. [..] Gandrīz līdzīgi ir ar vārdu *sirds*, kas patiešām var nozīmēt sirdi, taču arī sajūtas un sirdsapziņu, jo laiku pa laikam bez izšķirības domāts par iekšējām sajūtām. [..] Tāpēc ir jāizlīdzas ar aprakstošu izteiksmi, kas izsaka abstrakto ar konkrētiem jēdzieniem.”³⁰

Turprat blakus G. F. Stenders ar prieku atzīst, ka daudzos citos gadījumos latviešu valodas izteiksmes iespējas ir visai bagātīgas, piemēram, aprakstot radniecību un norises dabā, kas viņam lieti noderējis, sacerot “Augstas gudrības grāmatu”. Viņš arī prognozēja, ka vairākos gadījumos turpmākā valodas attīstība varētu prasīt, lai izteiksmes skaidrības un īsuma labad garo lietvārdu ar galotni *-šana* vietā tiktu veidoti tādi vārdi kā *doma, jūta, oža, dusa, bauda*.³¹

Terminoloģijas agrīnā posma izpēte ir sarežģīta gan nepietiekamā valodas materiāla, gan tīri metodoloģisku problēmu dēļ. Grūtības pirmām kārtām rada neskaidrā robeža, kad konkrēts vārds lietots kā vispārlietojamās leksikas daļa, bet kad – kā termins (it īpaši garīgos tekstos un vārdnīcās, kas tapušas pirms padomgrāmatu laikmeta). Daudzos gadījumos skaidru spriedumu ierobežo gan nepietiekams sastatījums ar citiem valodas materiāliem (aprobežojoties vienīgi ar vārdnīcu materiālu), gan arī nepilnīgais priekšstats par nozaru terminoloģijas hronoloģisko attīstību

²⁸ Stenders, G. F. Latviešu gramatika. 1783. [Gramatikas teksta tulkojums] No: G. F. Stenders. *Latviešu gramatika. 1783.* Tulkojusi Dr. philol. Z. Frīde. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015, 84.–389. lpp.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

(lai būtu skaidrs, kopš kura laika kāds vārds ar šādu nozīmi tiek lietots). Šai jomā plašas sadarbības iespējas paveras valodniekiem un zinātnu vēstures pētniekiem. Tā, piemēram, interesanti salīdzināt visai ierobežoto informāciju par dzīvnieku valsti G. F. Stendera “Augstas gudrības grāmata” (1774, 1776, 1796) ar Matīsa Stobes daudz izvērstāko informāciju, kas tapusi tikai dažus gadus vēlāk. Ilustrācijai varam ņemt, kaut vai piedāvāto dzīvās un nedzīvās dabas iedalījumu, kas vēlāk aplūkots sīkāk atbilstoši XVIII gadsimta beigu priekšstatiem par sistemātiku: ”Visi šīs zemes radījumi, viss ko mēs gaisā, virs zemes, iekš zemes un ūdenī atronam, top iekš trim lielām valstīm iedalīts, kas dabas valstis sauktas top. Šās iraid: 1) *Lopu valsts*, 2) *Stādu valsts* un 3) *Akmiņu valsts*. – Pie lopu valsts sešas ciltis pieder: 1) *Zidami lopi*, kas dzīvus bērņus dzemdina un pie krūtīm zidina. 2) *Putni*, kas pautus dēj, no kā bērņus izperina. 3) *Abejādi*, kas ūdenī un gaisā var dzīvot. 4) *Zivis*, kas ūdenī vien dzīvo, un no ikriem piedzem. 5) *Kukaiņi*, kam sešas jeb vairāk kājas iraid, un divi reiz jeb daudzkārt piedzem, un 6) *Tārpi*, kas bez kājām un tikai rāpdami staigā.”³²

No vienas puses, īsti negribas piekrist Rūtas Veidemanes pārlieku plašajai pozīcijai, ka ikviens vēlāk termina statusu ieguvušais vārds (*klints, ciprese, vīģe, lauva, kamielis, mirres, pērle*) jau pirmajā tā lietojumā ir gatavs termins,³³ taču arī pretējā pozīcija, ka tie visi pēc Kristofa Hardera un Arnolda Velliga uzskatāmi tikai par pagaidu apzīmējumu (*ein Notbehelf*)³⁴, neliekas visai ticama. Lai šo sarežģīto jautājumu, kas, visdrīzāk, būs konkrēti jālemj katrā gadījumā īpaši, risinātu, var nākties ieviest īpašu apzīmējumu vārdiem, kuri vēlāk uz kādu laiku ieguvuši termina statusu vai to pilda joprojām. Jo dažkārt nozaru terminoloģijas vēstures pētījumos varētu būt jēgpilni nošķirt *prototerminu* (pirmszinātniskajā izziņas laikmetā tapušu apzīmējumu) no *pirmtermina* (sākotnējā apzīmējuma jaunai parādībai vai lietai, kuru pēcāk nomainījis cits, paliekošs termins).

Iesākot rakstu ar Mārtaņa Lutera vārdiem, vēlos ar tiem arī šo apceri noslēgt: “Daiļrunība ir nevis slimīga, nedabiska vārdu izgreznošana, bet laba, skaista valoda, kas attēlo lietas prasmīgi, skaidri un saprotami – gluži kā skaista glezna. Tiem, kuri izdomā un saka jaunus vārdus, ir jāparāda

³² M. S. No tām trim dabas valstīm. *Latviska Gada Grāmata*, 1797, 3. ceturksnis, 54.–72. lpp.

³³ Veidemane, R. Stilistiskās diferencēšanās aizsākumi E. Glikas Bībeles tulkojumā. No: *Valodas aktualitātes – 1986*. Rīga: Zinātne, 1987, 35.–45. lpp.

³⁴ Ozols, A. *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma, 1965. 626 lpp.

arī jaunas lietas, kā to dara pārkristītāji ar savu apslacīšanu, nosvērtību utt. Tādēļ sargieties no tiem, kuri cenšas izdomāt jaunus, neparastus, agrāk nedzirdētus vārdus, jo šāds runas veids ir gluži pretējs daiļrunībai.”³⁵ Kaut gan tas ne vienmēr attiecināms uz terminrades procesu, tomēr pilnībā jāpiekrīt, ka veselīga konservatīvisma princips (lietot jau izsenis lietotos terminus, kas veiksmīgi pilda savu funkciju) allaž būtu jāpatur prātā gadījumos, kad rodas vēlme uz ātru roku ieteikt kādu jaunu vārdu.

³⁵ Lutens, M. *Galda runas*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2011, 147. lpp.

MĀRIS BALTIŅŠ

TERMINOLOGICAL SEEKINGS FOR LATVIAN TERMINOLOGY INITIATED BY THE REFORMATION: EPHEMERAL AND INTRANSIENT

SUMMARY

Martin Luther, the initiator of the complex and contradictory process of the Reformation, paid great attention to the linguistic side of his activities defining several rules of good and natural style. Among several positive effects of the translation of the Holy Bible into Latvian, two are extremely important from linguistic viewpoint: enrichment of language expressivity and rise of terminology. Among many other authors, eminent Latvian linguist Pēteris Šmits, stressed the creative side in Ernst Glück translation. The text of the Holy Scriptures, especially the Old Testament, is rich in exotic realities (geographic landscape, animals, domestic plants, religious practice, etc.), requiring proper equivalents in Latvian. Despite several naive and currently non-actual words there are a lot of them still used in modern Latvian. However, the question of the terminological use of these words is a bit unclear, and, regarding the first translation of the Holy Bible, the designations like prototerm (*prototermins*) or preterm (*pirmstermins*) are more appropriate.

JĀNIS SĪLIS

LATVIJAS TULKOJUMZINĀTNIKI PAR REFORMĀCIJAS IDEJĀM TULKOJUMOS

Reformācijas ideju atspoguļojumā Latvijas autoru tulkojumzinātniskajās publikācijās uzmanība tiks pievērsta tikai diviem aspektiem no plašā reformācijas ideju klāsta –

- 1) uzskata, ka starp ticīgu cilvēku un Svētajiem Rakstiem nedrīkst nostāties neviens mirstīgs starpnieks;
- 2) pārliecības, ka bez šāda starpnieka Dieva vārda pilnīgai izpratnei tas līdz ticīgajiem jāaizvada visās tā mutiskajās un rakstiskajās izpausmēs.

Protams, tā nav tikai reformācijas veicēju un Mārtaņa Lutera ideja vien – šī doma bija raksturīga arī humānismam.

Roterdamas Erasms (1469–1536) ir plaši pazīstams kā bibliskais humānists un arī viens no reformācijas aizsācējiem. Tam gan nepiekrītu Mārtaņš Luters, asi vērsdamies pret to, ka Erasms palika uzticīgs katolicismam un kritizēja protestantisma iepriekšnolemības (predestinācijas) ideju – Luters sauca Erasmu par “čūsku”, “meli” un “Sātana muti” (Luther 1911).

1516. gadā 1. martā Erasms, izmantojot Gūtenberga izgudrojumu grāmatu iespēšanā, Bāzelē publicēja *Novum Instrumentum omne* (Erasmus 1516) – paša no dažādām versijām savāktu, divvalodu (latīņu un grieķu valodā) Jaunās Derības versiju. Šī manuskripta otro (1519. gada) izdevumu Mārtaņš Luters izmantoja, veicot Bībeles tulkojumu vāciski, bet trešo (1522. gada) izdevumu Džons Tindeils – Jaunās Derības angļu versijai.

Gadsimtiem ilgi Rietumu kultūras balsts bija “Vulgata” – 5. gadsimtā tapušais Bībeles tulkojuma variants latīņu valodā, kura autors bija Svētais Hieronīms. Kad 15.–16. gadsimtā līdz Rietumeiropai nokļuva Bībeles grieķu manuskripti, kļuva skaidrs, ka oriģinālteksti dažviet ļoti būtiski atšķiras no “Vulgatas” tulkojuma latīņu valodā. Erasma 1516. gada izdevuma saturs bija grieķu oriģinālteksti un jauni tulkojuma fragmenti latīņu valodā, kuros bija labotas “Vulgatā” atklātās kļūdas.

Šādi rīkojoties, Erasms gribēja uzsvērt, ka visiem (ieskaitot arī sievietes) jārada iespēja lasīt Bībeli – tātad tulkot to visās Eiropas un pasaules valodās, taču viņš pats šos laikus vairs nepiedzīvoja. Tomēr viņa Jaunā Derība grieķu valodā kalpoja par pamatu daudziem Bībeles 16. gadsimta tulkojumiem franču valodā (1523, 1525) un citās Eiropas valodās.

Luters Jauno Derību vācu valodā iztulkoja 1522. gada 11 nedēļās, kad slēpās Vartburgas pilī, par avottekstu tomēr izvēlēdamies sava nemīluļa Erasma tulkojumu (Humanism and translations 2017).

Izdevniecības *Hendrickson Publishers* redaktora Karla Nellisa (*Carl Nellis*) blogā *Bībeles izdošana 16. gadsimtā – riskants pasākums* lasām: “Tā laika vācu lasītāju loku pārsteidza ne tik daudz Lutera teoloģiskie traktāti un pamfleti, cik reformācijas ideju paudēju izvirzītā *sola scriptura* doktrīna – pārliecība, ka tikai un vienīgi paši Svētie Raksti var kalpot par katra kristieša vaduguni. Šī pārliecība pilnībā izpaudās vācu, šveiciešu un angļu Bībeles tulkojumos.” (Nellis 2017)

Tulkojumi Eiropas valodās grāva katoliskās Romas autoritāti. Jauni harismātiski vadoņi – Džons Viklifs, Mārtiņš Luters, Jans Huss un Huldrihs Cvinglijs – mācīja, ka starp ticīgu cilvēku un Svētajiem Rakstiem nedrīkst nostāties neviens mirstīgs starpnieks – tātad arī (katoļu) baznīca (ibid.).

Šīs pieejas rezultāts mūsdienās izsakāms iespaidīgā statistikā, kas atrodama Bībeles tulkošanas kustības kopu apvienības *Wycliffe Global Alliance* vietnē: Bībeles ebreju, aramiešu un grieķu oriģinālteksti tulkoti daudzās pasaules valodās. 2016. gada septembra dati liecina, ka, piemēram, Bībele tulkota 636 valodās, Jaunā Derība – 1442 un Bībeles fragmenti – 1145 valodās. Daži no Bībeles stāstiem tulkoti pat 3223 valodās (Wycliffe Global Alliance 2017).

Santa Lauga un Zigfrīds Muktupāvels raidījumā “Kultūras rondo”, diskutējot par Reformāciju kā latviešu rakstu valodas un grāmatniecības iesākumu, citē literatūrzinātnieci Māru Gruduli, kura uzsver, ka Latvijā “16. gadsimtā sāk rīkot dievkalpojumus valodā, kurā runā draudze, līdz ar to rodas nepieciešamība pēc grāmatām, kurā runā draudze. Rīgā tā ir latviešu valoda. Tiek tulkota reliģiska satura literatūra latviešu valodā, tiek domāts par to, kā noturēt dievkalpojumu latviešu valodā. Tas ir ļoti nozīmīgi – pirmais aizmetnis latviešu grāmatniecībai.” Vēsture daudzām tautām Eiropā ir līdzīga, Grudule atzīst, ka, pateicoties reformācijai, savu

rakstu valodu ieguva vairākas tautas, jo sāka sludināt dievvārdus šajā valodā (Lauga, Muktupāvels 2017).

Sola scriptura doktrīnas reālās izpausmes Latvijā:

- Ap 1530. gadu Rīgas latviešu draudzes mācītājs Nikolauss Ramms pārtulko latviski dievkalpojumiem nepieciešamos tekstus. Tie ir vecākie teksti latviešu valodā.
- 1533. gadā – pirmie teikumi latviski laicīga rakstura tekstos – latviešu krāvēju brālības sarakstos.
- 1582. gadā – tiek iespiesta pirmā grāmata latviešu valodā. Viļņā izdoto katoļu katehismu tulkojis Valmieras un Rīgas mācītājs Ertmanis Tolgsdorfs.

Latviešu grāmatu tapšanā nozīmīga bija Lutera prasība, lai reliģiskās mācības tautas masām sludinātu dzimtajā valodā. Jau 1524. gadā nodibinājās pirmā Rīgas latviešu protestantiskā draudze Jēkaba baznīcas paspārnē. Šīs draudzes mācītāji tulkoja latviešu valodā dievkalpojumiem nepieciešamos reliģiskos tekstus (Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija 2017).

Šī raksta autors darbā pie topošās monogrāfijas “Tulkojumzinātne Latvijā: teorētiskie un lietišķie pētījumi (1984–2014)” nosaukumā minētajā laika periodā fiksējis ap 1600 Latvijas translatoģu – tulkošanas teorētiķu un lietišķo tulkojumzinātnieku – publikācijas, kas veltītas visplašākā mēroga izpētes jomām. Aptuveni 50 no šīm publikācijām veltītas Bībeles tulkošanai un reformācijas ideju atspoguļojumam. Daļa no Latvijas autoru snieguma aplūkota šajā rakstā. Publikācijas sagrupētas tematiski:

- Oriģināltekstu (avottekstu) autentiskuma problēma.
- Intralingvistiskie pētījumi – kontrastīvā analīze.
- Semantiskie, lingvopragmatiskie, tekstu tipoloģijas, simbolu un ekstralingvistisko faktoru pētījumi.
- Leksikogrāfiskie pētījumi.
- Bībeles tulkojumu valodas pētījumi.
- Publikācijas, kurās atrodama eksplīcītāka saistība ar reformācijas idejām.

Viena no šīs publikāciju kopas centrālajām tēmām ir Jaunās Derības tekstu “**oriģinālu**” **autentiskuma** problēma. Par Jaunās Derības (JD) tekstu “oriģinālu” autentiskumu rakstā “Teksti – kādi teksti?” diskutējis Juris Cālītis (2008: 96–102). Autors norāda, ka “visai problēmai pamatā ir labi zināmais fakts, ka nav neviena JD rakstītāja (“autora”) rokraksta

oriģinālā”. (ibid.: 96) Kā tālāk raksta J. Cālītis: “Tā vietā mums ir a) kādi 5500 grieķu valodas Jaunās Derības manuskriptu; b) kādi 10 000 daļējo JD manuskriptu; c) nesaskaitīti, bet tūkstošos lešami agrīnās kristietības autoru citāti.” (ibid.) Autors secina, ka JD variantu kopsomma ir vairāk nekā 300 000 tekstu, kuri ir jāizvērtē, lai mēģinātu sagatavot “ticamu” JD grieķu tekstu.

Šī raksta autoram gan šķiet, ka būs jāsamierinās ar to, ka JD teksta viengabalains oriģināls, iespējams, nekad nav eksistējis tādā formā, kā mēs Jauno Derību pazīstam šodien – ar četriem evaņģēlijiem, Apustuļu darbiem, Pāvila, Jēkaba, Pētera, Jāņa un Jūdas vēstulēm, kā arī ar Jāņa atklāsmes grāmatām.

Ralfs Kokins savā publikācijā “Jautājums par sākotnējo Jaunās Derības tekstu. Pētīšanas metodes” uzdod jautājumu par to, kāds tad varējis būt šis JD pirmteksts (Kokins 2008: 143–155). Autors paskaidro, ka pirmie JD sākuši tapt gadus divdesmit pēc Jēzus nāves. JD tādā formā, kādā tā kristīgajai pasaulei pieejama šodien, izveidojusies tikai 4. gs. beigās (Kokins 2008: 146). Publikācijas autors ir pārliecināts, ka JD zinātniska izpēte visvairāk ietekmē tulkojumus (ibid.), un norāda, ka vēl pirms tulkojuma sākšanas tulkotājam jāapgūst tāda pamatdisciplīna kā *Teksta kritika* (ibid.: 147), kuras mērķis ir palīdzēt noskaidrot tulkojamā teksta pirmatnējo variantu.

Divpadsmit publikācijās garīgie teksti kalpojuši par **intralingvistiskas (kontrastīvās) analīzes** objektu: pētīta šo tekstu tulkojumu morfoloģija (Blinkena 1997; Liparte 1997; Brigzna 2003; Bite 2008), sintakses jomā pētīti adjektīvi Georga Manceļa vārdnīcā *Lettus* un saitiņu verbi Zīraka gudrības grāmatas G. Manceļa, E. Glika un A. Bilenšteina tulkojumos (Beitiņa 1997, 2009), leksika (Brigzna 2004), frazeoloģija (Veisbergs 1994, 2007a, 2009a), terminoloģija (Balčiņš 2009), stils/stilistika (Balčiņš 2009; Klampe 2008). Īpaša uzmanība veltīta vienam no leksikas aspektiem – personvārdu atveidei (Brigzna 2005a; Skulte 1996, 2009).

Piecpadsimt gadu laika posmā Andrejs Veisbergs vairākus zinātniskos rakstus veltījis Bībeles izcelsmes frazeoloģijai (Veisbergs 1994, 2007a, 2009a). Pirmajā no šīm publikācijām autors pauž viedokli, ka Bībeles pirmais tulkojums (1685–1694) jāuzskata par pirmo fundamentālo latviešu rakstu valodas pieminekli (Veisbergs 1997: 32). Pēc astoņu Bībeles izdevumu un to revīziju izskatīšanas Veisbergs secina, ka frazeoloģismi

laika gaitā mainījušies minimāli (1994: 33). Pēc trīspadsmit gadiem autors vēlreiz pievēršas Bībeles izcelsmes frazeoloģijai (Veisbergs 2007a: 8–31) un norāda, ka eksistē daudz frazeoloģismu variantu un “.. daudzu vienību statuss svārstās starp alūziju uz Bībeles tekstu un valodā nostiprinājušos frazeoloģismu. Vēl vairāk – daudzi frazeoloģismu varianti ir attālinājušies no Bībeles prototipa nozīmēm” (ibid.: 8). Tieši šīs diahroniskās izmaiņas Veisbergs dziļāk analizē nākamajā publikācijā (Veisbergs 2009a: 206–221) un saista tās ar mūsdienu latviešu valodas attīstības tendencēm arī frazeoloģijas jomā. Autors uzskatāmi parāda, ka “garie” frazeoloģismi saglabājas Bībeles citātos, bet visas valodas mērogā pieaug standartizēto divkomponentu frāžu lietojums (ibid.: 219–220).

Aleksandrs Bite (2008: 83) savā darbā apraksta pārpratumus, kas rodas, nepietiekamu uzmanību pievēršot partikulām, un nonāk pie slēdziena, ka tas var radīt paradoksus un saturiskas jukas, kas reizēm turpinās gadu simtiem.

Par vācu valodas partikulverbu tulkojuma problēmām, analizējot Georga Manceļa darbus, rakstījusi arī Evija Liparte (1997: 86–87).

Pētot modālo darbības vārdu semantiku tekstos vācu un latviešu valodā Georga Manceļa “10 sarunās”, Ilga Brigzna izceļ Lutera domu par dzimtās valodas nozīmi (Brigzna 2003:146) un konstatē, ka 17. gadsimta vārdnīcu uzdevums bija nodrošināt komunikāciju un satura ekvivalenci. Pētniece ir pārliecināta, ka Manceļa latviešu tulkojums atspoguļo tā laika runāto valodu, kā arī iezīmē gan vācu valodas modālo darbības vārdu nozīmes un to lietojumu 17. gadsimtā, gan arī to ekvivalentās struktūras latviešu valodā. Pēc gada Brigzna (2004: 332–338) pievēršas leksikas atveidei Manceļa darbā *Lettus*, ar kuru, kā norāda Liene Roze, sākas latviešu vārdnīcu vēsture (Roze 1982: 50). Sastādot pirmo latviešu valodas vārdnīcu, Mancelis varēja paļauties tikai uz sevi pašu un sekot Mārtiņa Lutera padomam ieklausīties latviešu ikdienas sarunvalodā dažādās runas situācijās. Brigzna secina, ka Manceļa sastādītā un 1638. gadā izdotā vārdnīca *Lettus* ir tā laika **runātās** latviešu un vācu valodas liecība (2004: 332). Turpinot pētīt latviešu valodas vārdnīcu attīstību, autore pievēršas Gotfrīda Frīdriha Stendera vārdnīcai *Lettisches Lexikon* (Brigzna 2005a: 224–230). Abas – gan Manceļa, gan Stendera – vārdnīcas ir bagāts materiāls vācu un latviešu valodas pētniekiem, bet G. F. Stendera vārdnīca, kas tapusi 100 gadus pēc Manceļa darba, ir daudz plašāka un tās autoram ir

bijis arī daudz lielākas finansiālās iespējas – 1000 Alberta dālderu (Roze, 1982: 63), turklāt viņš varēja strādājot izmantot Manceļa jau iepriekš paveikto.

Analizējot Bībeles valodas stilistiku no Manceļa līdz mūsdienām un vērtējot arī vēlāk (2013. gadā) klajā laistā tulkojuma manuskripta tekstu, Milda Klampe (2008: 119–142) atzīst, ka šāda tipa tulkojumā visgrūtākais ir atrast līdzsvaru starp sakrālo un vulgāro, tomēr tulkojuma valodai nav jāklūst par vienkāršrunu (ibid.: 135).

Māris Baltiņš Bībeles tulkojumu stilu pētījis no šo tekstu latviešu tulkojumos saskatāmo terminoloģisko meklējumu viedokļa (Baltiņš 2009: 24–32).

Raksturojot teikumu tipus “Ījaba grāmatas” latviešu tulkojumos, Maigone Beitiņa pievēršas arī latviešu valodas sintakses vēstures izpētei (2009: 33–60) un secina, ka jau pirms 300 gadiem (t. i., Glikas Bībeles tulkojuma tapšanas laikā) latviešu valodas teikumu pamatstruktūras bija izveidojušās.

Vērtējot personas un vārdus VD un JD un pievienojot ilustratīvajam materiālam skaidrojumu, Ilva Skulte (2009: 175–185) konstatē, ka Bībeles personvārdu konotācija, kā arī mītu personvārdu konotācija ilgākā laika periodā baudījusi īpašu attieksmi. Šie jautājumi “joprojām ir dienaskārtībā ne tikai tekstu dažādības un sarežģītās atveides principu vēstures, bet arī tradīcijas un mainīguma dēļ. Personvārdu atveidošana vienmēr prasa konceptuāli pamatotu pieeju un fleksibilitāti, bet Bībeles sakarā to vēl sarežģī tekstu senums, etimoloģiski nozīmes uzslāņojumi, bagātās konfesionālās tradīcijas un ikdienas lietojums liturģijā.” (ibid.: 185)

Ļoti nozīmīga ir publikāciju grupa, kurā centrālās tēmas ir tekstu **semantiskie aspekti** Vecajā Derībā (Oļeņeva 2009), **semantiskas problēmas** ar tradicionālu un netradicionālu interpretāciju (Rudzītis 2009; Priede 2014), **filozofiska** rakstura semantiskas problēmas (Grudule 2009; Stone 2014), tekstlingvistiskā **pragmatika** (Pavīdis 1997), **simboli** (Petkevičs 1997), **teksta tipi** (Grudule 2000; Bērziņš 2008; Čakare 2009).

Jūlija Oļeņeva pētījusi Koheleta grāmatas (angliski “Ecclesiastes”, jaunajā Bībeles tulkojumā – “Mācītājs”, agrāk – “Salamans Mācītājs”) atslēgvārda *hebel* interpretāciju tulkojumos (Oļeņeva 2009: 115–130). Autore uzsver, ka *hebel* ir visas Koheleta grāmatas būtiskākais elements – vārds, kas šajā Vecās Derības grāmatā lietots vairāk nekā 30 reižu (Oļeņeva

2009: 115), bet katrā no šiem gadījumiem kontekstam ir galvenā loma tulkojuma nozīmes izvēlē. Tradicionālais *hebel* tulkojums angļu valodā ir *vanity*, vācu valodā – *Nichtigkeit*. Oļeņeva pēc dažādu angļu valodā veiktu tulkojumu analīzes secina, ka “vārds *hebel*, lietots tematiski atšķirīgos kontekstos, ietver sevī daudzas nozīmes, kas neizslēdz cita citu” (ibid.: 118–119). Te gan jāsecina, ka Oļeņeva savā semantiskajā analīzē saistībā ar *hebel* latviešu tulkojumu nav bijusi līdz galam precīza: *vanity* un *Nichtigkeit* pirmā nozīme latviešu atbilmēs ir *niecība*, arī Uldis Bērziņš jaunajā Bībeles tulkojumā galvenokārt lietojis atbilstīgu *tukšība*: “Tukšība, tukšība, saka mācītājs, tukšību tukšība – viss ir tukšība” (JBT 2012: 1114); “un, redzi, viss ir tukšība un vēja tvarsts” (JBT 2012, 1115), kas ir pretrunā ar Oļeņevas teikto, ka var sekot Ulda Bērziņa latviešu tulkojumam – “dvesma un pūsma” (Oļeņeva 2009: 119).

Jānis Rudzītis (2009: 143–151) raksturo taisnīguma principa ievērošanu 2006. gada beigās izdotajā Vecās Derības vāciskajā tulkojumā. Šķiet, ka Latvijas tulkojumzinātniekiem tas varētu būt interešu perifērijā, taču tulkojuma nosaukums – *Bibel in gerechter Sprache* (latviski – “Bībele taisnīgā valodā”) parāda, ka 42 tulkotājas un 10 tulkotāji, tai skaitā arī 9 katoļietes, savā sešu gadu darbā “vēlas būt taisnīgi pret lasītāju četrus aspektos”: pret dzimumiem, pret jūdaistiem, sociāli taisnīgs un taisnīgs pret avottekstu (Rudzītis 2009: 143).

Jānis Priede savā publikācijā, balstoties uz jauno 2012. gadā izdoto Bībeles tulkojumu, pievēršas Bībeles grāmatu nosaukumos sastopamo personvārdu tulkošanai latviešu valodā (Priede 2014: 86–102). Autors atklāj, ka šajā tulkojumā “dažkārt lietotas personvārdu hellēnizētās formas, bet retos gadījumos no vācu starpniekvalodas ir pārņemti grāmatu nosaukumu tulkojumi” (Priede 2014: 98–99). Priede uzskata, ka diskutējami ir gadījumi, kad tulkotājs piedāvā nosaukumu precīzu tulkojumu, bet šis nosaukums būtiski atšķiras no starptautiskās prakses tradīcijām, kurām tomēr būtu prioritāte.

Rakstā “Vai jaunajā tulkojumā ir Radišana no Nekā vai no kaut kā?” Rota Stone (2014: 128–143) pievēršas šīs problēmas filozofiskajiem, lingvistiskajiem un tulkojumzinātniskajiem aspektiem, tomēr viņas galvenais uzdevums ir izvērtēt jauno 2012. gadā izdoto Bībeles tulkojumu (JBT) no teoloģiskā viedokļa. Klasiskais kristietības uzskats ir “Radišana no Nekā” (*Creatio ex Nihilo*), kas ir pretējs radišanai no “kaut kā” – “tukšuma” jeb

haosa, dzilēm, ūdeņiem utt. (Stone 2014: 129). Autore analīzes gaitā nonāk pie pārlicības, ka JBT tulkotāju pieeja neatšķiras no *Creatio ex Nihilo* koncepcijas.

Tulkojumus iespaidojoši **ekstralingvistiski** faktori (Rudzītis-Neimanis 2014: 115–127), piemēram, vēsturiski fakti par Jeruzāles tempļa kulta priekšmetiem, informācija par Jošiāhu reformu, kuras rezultātā notika izmaiņas tempļa kultā. J. Rudzītis-Neimanis norāda arī uz upurēšanas terminu ambigvitāti, kas radījusi tulkošanas grūtības gan 1965. gada, gan 2012. gada Bībeles tulkojumos; nobeigumā autors pozitīvi novērtē jauno VD tulkojumu kā saprātīgu kompromisu starp teksta saprotamību un sekošanu sākotnējam tekstam (Rudzītis-Neimanis 2014: 123).

Ar J. Rudziša-Neimaņa pētījumu, kurā cita starpā runāts arī par Jeruzāles tempļa kulta priekšmetiem, sasaucas Ričarda Petkeviča publikācija par durvju/vārtu un lilijas **simboliem** Bībeles lietuviešu un latviešu tulkosumos (Petkevičs 1997: 29–32).

Pragmatiskajiem aspektiem Georga Mancela veiktajos Lutera tekstu tulkojumos pievērsusies Silvija Pavīdis. Lai arī “Nevācu psalmi” tika publicēti 1587. gadā, pētnieki secinājuši, ka liela avottekstu daļa tapusi jau 16. gadsimta pirmajā trešdaļā. Tādējādi šo garīgo dziesmu latviskie tulkojumi no viduslejasvācu valodas (?)/dialekta (?) uzskatāmi par pirmajiem šo oriģināltekstu tulkojumiem, kas ļauj izprast virkni latviešu valodas attīstības vēsturisko īpatnību (Pavīdis 1997, 129). Tāpēc šie psalmi pieder pie tulkojumzinātnes literatūras un izraisa arī zināmu interesi tulkošanas teorijas aspektā.

Latviešu autoru darbos risināti arī jautājumi, kas tieši vai pastarpināti skar Bībeles tulkojumu tekstuālo tipoloģiju. Piemēram, Jaunās Derības 2. psalma interpretācijā Laila Čakare (2009: 61–69) citē Mārtiņa Lutera viedokli par to, ka *Psalmu grāmata* ir Bībele isā formā, ar to domājot arī Veco Derību (VD) jeb ebreju *Tanakh*, kas bija vienīgie Svētie Raksti, kurus mantojusi agrīnā kristīgā baznīca. Autore uzsver: “Ikviens ticīgais vai ticīgo kopiena, draudze psalmos var atrast Dieva atbildi uz tā brīža situāciju vai aktuālo jautājumu. Psalmi vienlaikus ir gan Dieva vārds, pasludinājums, gan arī cilvēka ticības un paļāvības pilna atbilde Dieva uzrunājumam.” (Čakare 2009: 61) Vecās Derības interpretācijas tēmu Čakare turpina nākamajā publikācijā un atspēko dažas iesakņojušās interpretācijas, kas sastopamas Vecās Derības tekstos. Ilustrācijai tiek

minēts 1Moz 3: 16, kuru gan Gliks, gan Luters tulko kā Dieva sodu sievietēm: mokošu grūtniecību, sāpīgas dzemdības un despotiskus vīrus, bet Bībeles 2012. gada izdevumā interpretācija ir citāda (Čakare 2014: 23–24).

Kristofora Firekera tulkotajos Psalmos Māra Grudule saskatījusi baroka pamatkonceptijas atspoguļojumu (Grudule 2000: 37). Dzejnieks un tulkotājs Uldis Bērziņš rakstā “Vai tad iespējams atdarināt dievišķo?” (Bērziņš 2008: 65–75) atsaucas uz Ernsta Glika Bībeles tulkojuma fragmentu no otrās Salamana grāmatas 23: 2, kurā teikts, ka “Tā Kunga gars ir caur mani runājis” (Bērziņš 2008: 65). Autors runā par praviešu vārdu *Dievdvestību*, ka visai Bībelei ir viens dievišķs Autors, kura balss dzirdama visos spožajos tulkojumos (ibid.).

Andrejs Veisbergs (2014: 144–58) speciālistus un interesentus iepazīstina ar paratekstiem Bībeles tulkojumos, kurus valodnieks un translatologs nosauc par savdabīgu un nozīmīgu tulkojuma un tulkotāja darbības aspektu – tie ir tulkotāja/u skaidrojumi, kas atrodami ievados, epilogos, pēcvārdos, zemsvītras piezīmēs; autors piebilst, ka parateksti sastopami ne vien tulkojumos, bet arī jebkurā citā iespieddarbā (Veisbergs 2014: 144).

Jau 16. gadsimtā veiktie tulkojumi diktēja nepieciešamību veidot glōsārijus un vārdnīcas, kas it īpaši palīdzēja latviešu valodas kā tulkojumu mērķvalodas standarta veidošanā. Ar Bībeles tulkošanu saistītie **leksikogrāfiskie pētījumi** skar leksikogrāfijas vispārīgos jautājumus, piem., vārdnīcas, kas veidotas, lai varētu veikt precīzākus Svēto Rakstu tulkojumus no vācu valodas latviešu valodā. Šeit jāmin Austrālijas valodnieka, latviešu valodas vēsturnieka un gramatikas speciālista Trevora Fennela trīs publikācijas par Firekera vārdnīcu (Fennel 1997, 1998, 2001). Bībeles tulkojumu sakarā Maija Baltiņa izsaka cerības, ka seno tekstu valodas vārdnīca kļūs par nākotnes realitāti (Baltiņa 1997: 4–5). Par G. Manceļa un G. F. Stendera vārdnīcu intralingvistisko izpēti rakstījusi Ilga Brigzna (2005a, 2005b), ar šiem pētījumiem var sīkāk iepazīties šī raksta intralingvistisko pētījumu aprakstā.

Raksta sadaļā, kas veltīta Latvijas autoru publikācijām par **Bībeles tulkojumu valodu**, fiksēti darbi, kas aplūko Bībeles tulkojumu vispārīgos aspektus: tulkojumus latviski (Baltiņa 2002; Tēraudkalns 2009; Klampe 2010; Balode 2010), libiski (Ernštreits 2008), latgaliski (Malahovskis 2014) un kultūrvēsturiskā kontekstā (Tēraudkalns 2008; Baltiņa 2009, 2010).

Dace Balode rakstā “Pazudis vai atrasts tulkojumā: Jaunā Derība latviski” (Balode 2014: 9 –22) jautā: vai kāds, kas nepieder kristietības tradīcijai, ir spējīgs izprast un pat tulkot Bībeles tekstus? Vai cilvēks, kas sevi izjūt kā kristīgās tradīcijas sastāvdaļu, ir spējīgs izprast Bībeli, jo viņa ticības tradīciju spiediens neļauj viņam/viņai palūkoties uz Bībeles tekstu ar svaigu skatu? Autore uzskata, ka ne viens, ne otrs pilnībā nespēj piekļūt Bībeles tekstu “īstajai būtībai”: patiesībā ir neiespējami atrast “vienīgo pareizo” interpretāciju (Balode 2014: 21 –22).

Vladislavs Malahovskis (2014: 49 –60) raksturojis Aloizija Broka veikto Jaunās Derības (JD) pirmo tulkojumu “latgaliešu reģionālajā valodā” (V. Malahovska termins – *J. S.*) un sīkāk pievērsies šī tulkojuma vēsturei. Uzzinām, ka Broka tulkojumā no grieķu valodas 1933. gadā klajā nākusi JD tulkojuma pirmā daļa – “Jezus Kristus Evangelījs un Apostolu Dorbi”, bet 1937. gadā – “Apostolu vēstules un apokalipsis” (Malahovskis 2014: 49).

Rakstā par kanonisko tekstu tulkojumu valodu Maija Baltiņa (2009: 9–23) iedziļinās saprotamības, ārvalstu autoru pareizrakstības un literāro citātu aspektos. Valodniece citē Mārtiņu Luteru, kurš savulaik teicis, ka uz zemes nav radīta skaidrāka grāmata par Bībeli un pat vienkārša dzirnavnieka meita var to pareizi saprast un izskaidrot (Baltiņa 2009: 17).

Ielūkojoties Bībeles jaunā tulkojuma sākumos, Valdis Tēraudkalns (2009: 187–205) raksta, ka Bībeles tulkojums jāveido ne viens precīzs, bet arī saprotams dažādām lasītāju grupām. Savā laikā Apvienotās Bībeles biedrības vadītājs Hībers Pīkoks postulējis, ka “kails” Bībeles teksts ir pagātne, jo lasītājam jāpalīdz pārvarēt vairāku gadu tūkstošu laika un arī kultūras plaisu (*ibid.*, 200).

Valts Ernštreits (Ernštreits 2008: 111–118) savā publikācijā raksturojis Mateja evaņģēlija tulkojumu lībiešu valodā un citas publikācijas, kas būtu jāņem vērā, pētot lībiešu literārās valodas izveides procesu, kas joprojām turpinās.

Eksplīcītāka saistība ar reformācijas idejām redzama Valsts valodas komisijas Rakstu 4., 5. un 6. sējuma priekšvārdos. Kā zināms, visus trīs sējumus vieno kopīgs nosaukums – “Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums”. Valsts prezidenta Valda Zatlera izteikumi par Mārtiņa Lutera Bībeles tulkojumu kā stimulu valodas attīstībai, bagātināšanai un normalizācijai tiek minēti ceturtā sējuma ievadvārdos (Zatlers 2008: 7–8), arī

priekšvārda autori Daiga Joma un Valdis Tēraudkalns uzsver kristietības lomu Eiropas etnisko identitāšu un literāro valodu izveidē un standartizācijā (Joma, Tēraudkalns 2008: 9).

5. sējuma “Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II” priekšvārdā (Joma, Tēraudkalns 2009: 7) pieminēts, ka apņēmusi 320 gadus, kopš iznācis reformācijas ideju “auglis” – pirmais Bībeles tulkojums latviešu valodā; šeit gan jānorāda arī uz nelielu kļūdiņu kādā terminā, jo pieminētā jaunā starpdisciplinārā zinātne nav vis “tulkojumu pētniecība” [*Translation Studies*, angļu val.], bet gan “tulkojumzinātne”, kā to 2007. gadā VPSV nosaukušas Latvijas tulkošanas terminoloģijas speciālistes Valentīna Skujiņa un pati priekšvārda autore Daiga Joma (VPSV 2007: 4).

6. sējuma Ievadījumā (Veisbergs, Tēraudkalns 2014: 7–8) atrodams atzinums, ka ar pirmo Bībeles tulkojumu mūsu tauta piepulcējas kultūrtautu kopienai; Lutera, Glikas, Manceļa u.c. darba turpinātāji – Bībeles biedrības, Georgs Bilterlings, Augusts Bilenšteins, jaunajā Bībeles izdevumā iesaistītie tulkotāji.

Pārskatot visu rakstā minēto publikāciju kopumu, varam secināt, ka periodā no 1994. gada līdz 2008. gadam ar reformācijas ideju atspoguļošanu saistītās translatoģiskās publikācijas nelielā skaitā tika laistas klajā gandrīz katru gadu. Latvijas un ārvalstu izdevumu klāsts, kuros šie zinātniskie raksti tika iespiesti, bija visai plašs: Latvijā tie bija LU sastatāmās un lietišķās valodniecības rakstu krājumi, LU Latviešu valodas institūta konferenču materiālu krājumi, LU Rīgas tulkošanas pragmatisko aspektu rakstu krājumi, Liepājas Pedagoģijas akadēmijas, vēlāk – Liepājas Universitātes ikgadējie rakstu krājumi “Vārds un tā pētīšanas aspekti”, Lietuvā – Baltistikas kongresu krājumi, citās Eiropas valstīs – Baltijas studiju konferenču krājumi, izdevumi, kuros redzami pētījumi par vācu valodas vēsturi Baltijā utt. Šāda publicēšanas vietu daudzveidība, no vienas puses, popularizēja Latvijas autoru pētījumus ārvalstu speciālistu vidū, no otras puses, tamlīdzīga publikāciju izkliede traucēja ieraudzīt šos darbus kā vienotu veselumu.

Valsts valodas komisijas sadarbība ar Latvijas Bībeles biedrību, LU Humanitāro zinātņu fakultāti un LU Teoloģijas fakultāti, kas tika uzsākta 21. gadsimta pirmās desmitgades otrajā pusē, novērsa publikāciju izkliedi, vienlaikus saglabājot arī ārzemju kolēģu interesi un iesaistīšanos Bībeles

tulkojumu tālākā izpētē. Rezultātā 2008. gadā, 2009. gadā un 2014. gadā klajā tika laisti trīs Valsts valodas komisijas Rakstu sējumi, kas uzskatāmi pārstāv nopietnu un starpdisciplināru pētniecības virzienu un ir guvuši atpazīstamību arī ārpus Latvijas robežām.

LITERATŪRA

1. **Balode 2014** – Balode, Dace. Pazudis vai atrasts tulkojumā: Jaunā Derība latviski. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums III*. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse. Valsts valodas komisijas raksti. 6. sēj. Dr. philol. V. Tēraudkalna, Dr. habil. philol. A. Veisberga u.c. redakcijā. Red.: Ieva Jansone (latviešu val.), Antra Legzdiņa (angļu val.). Rīga: Zinātne, 2014, 9–22.
2. **Baltiņa 1997** – Baltiņa, Maija. Seno tekstu valodas vārdnīca kā nākotnes realitāte. *Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes*, 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 4–5.
3. **Baltiņa 2002** – Baltiņa, Maija. Par Glikā Bībeli un latviešu valodu. *Latvijas Vēstnesis*, 2002, 27. novembris, Nr. 173 (2748), 6.
4. **Baltiņa 2009** – Baltiņa, Maija. Valodas jautājums kanonisku tekstu tulkojumos. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II*. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse. Valsts valodas komisijas raksti. 5. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis u.c. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2009, 9–23.
5. **Baltiņa 2010** – Baltiņa, Maija. Valoda un kultūrteksts Latvijas kultūras kanonā. *XI starptautiskā baltistu kongresa "Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne" referātu tēzes*, 2010. gada 27.–30. septembrī = XI tarptautinio baltistu kongresa "Baltu kalbu praeitis, dabartis ir ateitis" pranešimų tezēs, 2010. m. rugsėjo 27.–30. d. = Abstracts of the 11th international congress of Baltistics „Past, present and future of the Baltic languages”, September 27–30, 2010. Ricības komiteja: Aleksejs Andronovs, Laimute Balode u.c.; Latvijas Universitāte un Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010, 20–21.
6. **Baltiņš 2009** – Baltiņš, Māris. Bībeles stils un terminoloģiski meklējumi Bībeles latviešu tulkojumos. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II*. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse. Valsts valodas komisijas raksti. 5. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis u.c. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2009, 24–32.

7. **Barkāns 2003** – Barkāns, Elmārs. Pirmo reizi Bībele pilnībā tulkota latviski. *Rīgas Balss*, 2003, 21. marts, Nr. 57 (13 441), 2.
8. **Barone 2003** – Barone, Marika. Zum Einfluß des Ausgangstextes auf den Zieltext. Die lettische Fassung der Passionsharmonie von Johannes Bugenhagen (1587). *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache im Baltikum. III*. Hrsg. von Gisela Brandt. Stuttgart: Hans-Dieter Heinz Akademischer Verlag, 2003, 81–94.
9. **Beitiņa 1997** – Beitīņa, Maigone. Saitiņu verbi Ziraka gudrības grāmatas G. Manceļa, E. Glika, A. Bilenšteina tulkojumos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums. Liepāja: LPA, 1997, 13–21.
10. **Beitiņa 2009** – Beitīņa, Maigone. Teikuma tipi “Ījaba grāmatā” E. Glika tulkojumā latviešu valodas sintakses vēstures skatījumā. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 5. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis u.c. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2009, 33–60.
11. **Bērziņš 2008** – Bērziņš, Uldis. Vai tad iespējams atdarināt dievišķo? *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 4. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2008, 65–75.
12. **Bīte 2008** – Bīte, Aleksandrs. Mazais cinītis un lielais vezums jeb Uzmanību – partikula! *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 4. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2008, 76–84.
13. **Blinkena 1997** – Blinkena, Aina. Adjektīvi G. Manceļa vārdnīcā “Lettus” (1638). *VIII tarptautinio baltistu kongreso “Baltu kalbos XVI ir XVII amžiuje” pranešimų tezės*. Vilnius, 1997 m. spalio 7.–9. d. Vilnius, 1997, 24–25.
14. **Brigzna 2003** – Brigzna, Ilga. Vācu un latviešu valodas modālo darbības vārdu semantikas salīdzinājums (pēc G. Manceļa darba “Desmit sarunas”). *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, 7. Redakcijas kolēģijas vadītāja Benita Laumane. Liepāja: LiePA, 2003, 141–147.
15. **Brigzna 2004** – Brigzna, Ilga. Vācu leksikas atveides problēmas G. Manceļa darbā “Lettus”. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, 8. Veltīts Kārļa Mīlenbaha gadam. Redakcijas kolēģijas vadītāja Benita Laumane. Liepāja: LiePA, 2004, 332–338.

16. **Brizna 2005a** – Brizna, Ilga. Personu apzīmējumi vācu un latviešu valodā G. Manceļa un G. F. Stendera vārdnīcās un to salīdzinošā analīze. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krājums, 9. Redakcijas kolēģijas vadītāja Benita Lau- mane. Liepāja: LiePA, 2005, 224–230.
17. **Brizna 2005b** – Brizna, Ilga. Zur Äquivalenz der deutschen-lettischen Ein- träge im Wörterbuch «Lettus» (1638) von Georg Manzel. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache im Baltikum*. IV. Hrsg. von Gisela Brandt und Ineta Balo- de. Nr. 427. Stuttgart: Verlag Hans-Dieter Heinz & Akademischer Verlag, 2005, 119–126.
18. **Čakare 2009** – Čakare, Laila. Psalmu interpretācija Jaunajā Derībā – 2. psalms. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūs- dienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 5. sēj. Rīga: Zinātne, 2009, 61–69.
19. **Čakare 2014** – Čakare, Laila. Dažas iesakņojušās Vecās Derības interpretācijas. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums III. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 6. sēj. Dr. philol. V. Tēraud- kalna, Dr. habil. philol. A. Veisberga u.c. redakcijā. Red.: Ieva Jansone (latviešu val.), Antra Legzdiņa (angļu val.). Rīga: Zinātne, 2014, 23–34.
20. **Cālītis 2008** – Cālītis, Juris. Teksti – kādi teksti? *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas ko- misijas raksti. 4. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. ha- bil. philol. Jānis Valdmanis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2008, 96–102.
21. **Erasmus 1516** – Erasmus of Rotterdam. *Novum Instrumentum*. Basel, Johann Froben, 1516. [Skatīts 30.07.2017] Pieejams: <http://www.csntm.org/PrintedBook/ViewBook/ErasmusNovumInstrumentum>
22. **Ernštreits 2008** – Ernštreits, Valts. Ieskats lībiešu literārās valodas izveidē. *Tul- kojums – kultūrvēsturisks notikums. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdie- nu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 4. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2008, 111–118
23. **Fennel 1997** – Fennel, Trevor G. Seventeenth-Century Latvian Dictionaries: the Latvian-German Dictionary of Chr. Fuerecker. *Second Conference on Baltic Stu- dies in Europe “Values and Norms of Society in Change”*. Vilnius, 1997, August 20.–23. Abstracts. Vilnius, 1997, 15.
24. **Fennel 1998** – Fennel, Trevor G. *Fürecker’s dictionary: the second manuscript*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1998, 382.
25. **Fennel 2001** – Fennel, Trevor G. *Fürecker’s Dictionary: a Concordance, I, A–M*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2000, 338.

26. **Grudule 2000** – Grudule, Māra. The Reflections of Baroque in Latvian Hymns Translated by Christophor Fürecker. 17th Conference on Baltic Studies “Baltic Countries and Their Baltic Neighbors: Redefining *Relationships*”. Georgetown University Washington, D.C. 15–17 June 2000. Washington: AABS, 2000, 37.
27. **Grudule 2009** – Grudule, Māra. Bībele latviešu literatūrā līdz Pirmajam pasaulē karam. Versija. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 4. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2009, 70–90.
28. **Humanism and translations of the Bible into the vernacular 2017** [Skatīts 30.07.2017] Pieejams: <http://www.museeprotestant.org/en/notice/humanism-and-translations-of-the-bible-into-the-vernacular/>
29. **Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija, 2017** – Humanitāro zinātņu virtuālā enciklopēdija: personālijas, avoti, termini. [Skatīts 30.07.2017] Pieejams: <http://en.lulfmi.lv/>
30. **Joma, Tēraudkalns 2008** – Joma, Daiga, Tēraudkalns, Valdis. Priekšvārds. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 4. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2008, 9–10.
31. **Joma, Tēraudkalns 2009** – Joma, Daiga, Tēraudkalns, Valdis. Priekšvārds. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 4. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2009, 7–8.
32. **Klampe 2008** – Klampe, Milda. Bībeles valodas stilistika no Manceļa līdz mūsdienu tulkojumam. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 4. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2008, 119–142.
33. **Klampe 2010** – Klampe, Milda. Bībeles oriģinālteksta transformēšana tulkojumos latviešu valodā. *XI starptautiskā baltistu kongresa ”Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne” referātu tēzes*, 2010. gada 27.–30. septembrī = XI tarptautinio baltistų kongresa ”Baltų kalbų praeitis, dabartis ir ateitis” pranešimų tezės, 2010. m. rugsėjo 27.–30. d. = Abstracts of the 11th international congress of

- Baltistics "Past, present and future of the Baltic languages", September 27–30, 2010. Rīcības komiteja: Aleksejs Andronovs, Laimute Balode u.c. Latvijas Universitāte un Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010, 78–79.
34. **Kokins 2008** – Kokins, Ralfs. Jautājums par sākotnējo Jaunās Derības tekstu. Pētišanas metodes. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienų prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 4. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2008, 143–155.
35. **Lauga, Muktupāvels, 2017** – Lauga, Santa, Muktupāvels, Zigfrīds. Kultūras rondo. [Skatīts 22.02.2017] Pieejams: <http://lr1.lsm.lv/lv/raksts/kulturas-rondo/reformacija-latviesu-rakstu-valodas-un-gramatniecibas-sakums.a82130/>
36. **Lele-Rozentāle 2003** – Lele-Rozentāle, Dzintra. Übersetzungen als Bestandteil des Sprachablösungsprozesses. – Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache im Baltikum. III. Hrsg. von Gisela Brandt. Stuttgart: Hans-Dieter Heinz Akademischer Verlag, 2003, 67–80.
37. **Liparte 1997** – Liparte, Evija. Par vācu valodas partikulverbu tulkojumiem G. Manceļa darbos. *VIII tarptautinio baltistų kongreso "Baltų kalbos XVI ir XVII amžiuje" pranešimų tezės*. Vilnius, 1997 m. spalio 7.–9. d. Vilnius, 1997, 86–87.
38. **Luther's letters** – The life and letters of Martin Muther. [Skatīts 30.07.2017] Pieejams: https://archive.org/stream/lifelettersofmar00smitrich/lifelettersofmar00smitrich_djvu.txt
39. **Malahovskis 2014** – Malahovskis, Vladislavs. Aloiza Broka Jaunās Derības tulkojums latgaliešu reģionālajā valodā: nozīme un daži komentāri. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums III. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienų prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 6. sēj. Dr. philol. V. Tēraudkalna, Dr. habil. philol. A. Veisberga u.c. redakcijā. Red.: Ieva Jansone (latviešu val.), Antra Legzdiņa (angļu val.). Rīga: Zinātne, 2014, 49–60.
40. **Nellis, 2017** – Nellis, Carl. The Dangerous Business of Bible Publishing in the Sixteenth Century. [Skatīts 30.07.2017] Pieejams: <https://hendricksonpublishers.wordpress.com/2017/02/17/the-dangerous-business-of-bible-publishing-in-the-sixteenth-century/>
41. **Oļeņeva 2009** – Oļeņeva, Jūlija. Koheleta grāmatas atslēgvārda – (hebel) interpretācija metaforas teorijas skatījumā. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienų prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 5. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis u.c. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2009, 115–121.

42. **Pavīdis 1997** – Pavīdis, Silvija. Pragmatische Aspekte der ersten Übersetzung der Lieder von Martin Luther ins Lettische (nach "Undeutschen Psalmen" von 1587). *The First Riga Symposium on Pragmatic Aspects of Translation*. Rīga, 1997, 129–138.
43. **Petkevičs 1997** – Petkevičs, Ričards. Durvju/vārtu un lilijas simboli Bībeles lietuviešu un latviešu tulkojumos. *Leksikogrāfijas teorija un prakse. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 124. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes*, 1997. gada 20. februāris. Rīga: Latviešu valodas institūts, 1997, 29–32.
44. **Priede 2014** – Priede, Jānis. Daži (ne)tradicionāli Bībeles grāmatu nosaukumu atveidi latviešu valodā. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums III. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 6. sēj. Dr. philol. V. Tēraudkalna, Dr. habil. philol. A. Veisberga u.c. redakcijā. Red.: Ieva Jansone (latviešu val.), Antra Legzdīņa (angļu val.). Rīga: Zinātne, 2014, 86–103.
45. **Roze 1982** – Roze, Liene. Pasaule vārdnīcas skatījumā. Rīga, Zinātne, 1982.
46. **Rudzītis 2009** – Rudzītis, Jānis. Vecās Derības tulkojums – taisnīgā valodā? *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 5. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis u.c. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2009, 143–151.
47. **Rudzītis-Neimanis 2014** – Rudzītis-Neimanis, Jānis. Jeruzālemes tempļa kults Vecās Derības 2012. gada tulkojumā latviski. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums III. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 6. sēj. Dr. philol. V. Tēraudkalna, Dr. habil. philol. A. Veisberga u.c. redakcijā. Red.: Ieva Jansone (latviešu val.), Antra Legzdīņa (angļu val.). Rīga: Zinātne, 2014, 115–127.
48. **Skulte 1996** – Skulte, Ilva. Personvārdu atveides dinamika Jaunās Derības latviešu tulkojumos. *Valodas statika un dinamika. Akad. J. Endzelīna 123. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes*. Rīga, 1996, 30–35.
49. **Skulte 2009** – Skulte, Ilva. Personas un vārdi Jaunās un Vecās Derības latviešu tulkojumos. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 5. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis u.c. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2009, 175–186.
50. **Stone 2014** – Stone, Rota. Vai jaunajā tulkojumā ir Radīšana no Nekā vai no kaut kā? *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums III. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 6. sēj. Dr. philol. V. Tēraudkalna, Dr. habil. philol. A. Veisberga u.c. redakcijā. Red.: Ieva Jansone (latviešu val.), Antra Legzdīņa (angļu val.). Rīga: Zinātne, 2014, 128–143.

51. **Tēraudkalns 2008** – Tēraudkalns, Valdis. Bībeles 1965. gada izdevums kultūrvēsturiskā kontekstā. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 4. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2008, 194–214.
52. **Tēraudkalns 2009** – Tēraudkalns, Valdis. Bībeles jaunā tulkojuma sākumi Latvijā 20. gs. 90. gados: pēctecība, tulkošanas principi un konteksts. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 5. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis u.c. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2009, 187–205.
53. **Tēraudkalns, Veisbergs 2014** – Tēraudkalns, Valdis, Veisbergs, Andrejs. Ievadijums. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums III. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 6. sēj. Dr. philol. V. Tēraudkalna, Dr. habil. philol. A. Veisberga u.c. redakcijā. Red.: Ieva Jansone (latviešu val.), Antra Legzdiņa (angļu val.). Rīga: Zinātne, 2014, 7–8.
54. **VPSV 2007** – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sastādījis autoru kolektīvs V. Skujiņas vadībā. Rīga, 2007, 4.
55. **Veisbergs 1994** – Veisbergs, Andrejs. Bībeles izcelsmes frazeoloģija latviešu valodā (17.–20. gs.). *Contrastive and Applied Linguistics*, III, Vol. 594. Rīga: University of Latvia, 1994, pp. 31–62.
56. **Veisbergs 2007a** – Veisbergs, Andrejs. Iesākumā bija vārds jeb Bībeles izcelsmes frazeoloģija latviešu valodā (17.–21. gs.). *Latviešu valoda – pastāvīgā un mainīgā* [galv. red. A. Veisbergs]. Valsts valodas komisijas raksti. 3. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2007, 8–31.
57. **Veisbergs 2009a** – Veisbergs, Andrejs. Bībeles frazeoloģijas šodienas lietojums valodā. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 5. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis u.c. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2009, 206–221.
58. **Veisbergs 2014** – Veisbergs, Andrejs. Parateksti un Bībeles tulkojums (iespējas un realitāte). *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums III. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 6. sēj. Dr. philol. V. Tēraudkalna un Dr. habil. philol. A. Veisberga redakcijā. Red.: Ieva Jansone (latviešu val.), Antra Legzdiņa (angļu val.). Rīga: Zinātne, 2014, 144 – 158.

59. **Vilciņš 2009** – Vilciņš, Gurijs. Par Svēto Rakstu tulkojumiem Latvijas Pareizticīgajā baznīcā. *Tulkojums – kultūrvēsturisks notikums II. Bībeles tulkojumi: teorija, vēsture, mūsdienu prakse*. Valsts valodas komisijas raksti. 5. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis u.c. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2009, 222–229.
60. **Wycliffe Global Alliance, 2017** – Scripture & Language Statistics 2016 [Skatīts 30.07.2017] Pieejams: <http://www.wycliffe.net/statistics>
61. **Zatlers 2008** – Zatlers, Valdis. Ievadvārdi. Valsts valodas komisijas raksti. 4. sēj. Valsts valodas komisijas Rakstu redkol.: Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. habil. med. Māris Baltiņš, Dr. philol. Daiga Joma, Dr. habil. philol. Jānis Valdmanis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga: Zinātne, 2008, 7–8.

JĀNIS SĪLIS

LATVIAN TRANSLATOLOGISTS ON THE REFORMATION IDEAS IN TRANSLATIONS

SUMMARY

The paper provides an overview of translational publications of Latvian authors reflecting ideas of the Protestant Reformation and Martin Luther in particular. Two ideas have been selected from a wider range of postulates: the belief that no mortal soul can interfere in the communication of a believer and the Holy Scripture, and the firm conviction that parish members should receive the Lord's Word in their mother tongue and both in oral and written form.

A significant part of a list containing over 50 publications has been studied and the papers show a reflection of the Reformation ideas in linguistic, translational and theological research.

The author has grouped these publications thematically in the following way:

1. Problem of authenticity of the source texts.
2. Intralinguistic research (contrastive analysis of the linguistic material).
3. Semantic, linguistically pragmatic, text-typological research, identification of extralinguistic factors influencing translation, semiotic aspect of symbols used in the Holy Bible.
4. Lexicographical research connected with the Bible translations.
5. Language characteristics of the Bible translations into Latvian.
6. Analysis of publications more explicitly connected with the Reformation ideas.

A conclusion is made that cooperation of the State Language Commission, the Latvian Bible Society, University of Latvia Faculty of Humanities and Faculty of Theology has been extremely fruitful and has resulted in publication of three volumes under a common title "Translation: A Cultural and Historical Event", thus providing an overview of a new research direction in Latvian linguistics, translational studies, Bible studies, etc.

RALFS KOKINS

JAUNĀS DERĪBAS ORIGINĀLTEKSTA ZINĀTNISKI KRITISKO IZDEVUMU VĒSTURE UN EKSEĢĒZES METODIKAS ATTĪSTĪBA

Jaunās Derības (turpmāk tekstā: JD) kanonisko rakstu kopumā ietilpst 27 grāmatas¹, kuras sarakstītas laikā no apm. 48. līdz 130. gadam pēc Kristus, un tās sarakstījuši dažādi autori, dažādos laikos un vietās.

JD teksti ir visvairāk, viskritiskāk, dziļāk un plašāk pētītie teksti visas mūsu civilizācijas vēsturē, kā arī vienīgie no pasaules reliģiju tekstiem, kas pētīti, pielietojot visnesaudzīgāko zinātniski kritisko “mašīnēriju”, piemēram, tos pakļaujot vēsturiskās kritikas metodikai.

Tekstu no šodienas lasītāja šķir gan gadu tūkstoši, gan arī vēsturiskais, sociālais, politiskais un mentālais attālums, nopietnam teoloģiskam darbam neeksistē tāda “tieša izpratne”, ir nepieciešamas tā laikmeta un tekstuālā konteksta zināšanas, kā arī noteikta veida metodiska starpniecība. Tajā pat laikā jāatceras arī tas, ka nopietna zinātne nevar pastāstīt patiesību “pēdējā analizē”, tā nevar apgalvot, ka tas ir (vai ir bijis) tā un ne citādi, bet gan izteikt varbūtību, ņemot vērā noteiktus faktus, strādājot ar noteiktām metodēm, utt.

Runājot par JD tekstu – tas, tāpat kā cita senā literatūra no vēlīni antīkā laikmeta, ir atrodams rokrakstu veidā. Tie pārsvarā ir senie kodeksi vai atsevišķas to daļas (lapas).

Kopējais JD rokrakstu skaits sniedzas virs 5000, tie ir no dažādiem laikiem (no 2. gs. līdz pat Reformācijas laikam), dažādā kvalitātē un apjomā. Sākotnēji JD grāmatu teksts rakstīts grieķu valodā, *koinē* dialektā. Vēlākos gadsimtos parādās dažādi tulkojumi – latīņu, koptu, sīriešu u.c.

¹ Par JD kanona un tā pētniecības vēsturi sk. jebkurā zinātniskajā ievadā, piem., Udo Schnelle. *Einleitung in das Neue Testament*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (UTB 1830), 15.– 25. lpp.; ar labāku teoloģisko argumentāciju – Ulrich Heckel / Petr Pokorny. *Einleitung in das Neue Testament. Seine Literatur und Theologie im Überblick*. Tübingen J.C.B. Mohr / P. Siebeck, 2007. (UTB 2798), 63.–83. lpp. (*Das Neue Testament als Kanon*), utt.

Visvecākie ir *papirusi* (izgatavoti no Nilas upes deltā augošām niedrēm), tos lieto līdz 4. gadsimtam, to skaits nedaudz pārsniedz simtu. Visi papirusi ir ļoti svarīgi un vērtīgi senā teksta un tā vēstures liecinieki. Daži svarīgākie no tiem ir: P⁴⁶ (datēts ap 200. gadu, satur daļas no vēstuļu literatūras un uzskatāms par vienu no senākajiem *Pauliniskās* tradīcijas lieciniekiem), P⁵² (apm. 125. gads; satur Jāņa evaņģēlija [turpmāk: JohEv] 18. nod. fragmentu), P⁶⁶ (apm. 200. gads; svarīgs JohEv teksta liecinieks) un P⁷⁵ (3. gs.; svarīgs Lūkas evaņģēlija [turpmāk: LkEv] un JohEv teksta liecinieks).

Vairums seno oriģinālorakstu (mērāms tūkstošos) ir *pergamenti* (izgatavoti no dzīvnieku ādām), tos lieto no apm. 4. līdz 13. gs. Pēc burtu formas izšķir lielo burtu rokrakstus jeb *majuskuļus* (kopskaitā nedaudz virs 300), kā arī mazo burtu rokrakstus jeb *minuskuļus* (to skaits ir nedaudz virs 2800, neskaitot t.s. *lekcionārus*, kas satur nelielas teksta vienības lietošanai dievkalpojums)². Lielos burtus JD rokrakstos lietoja līdz apmēram 10. gadsimtam, bet mazo burtu rokraksti sāk parādīties jau ap 9. gadsimtu, bet visplašāk tie lietoti līdz pat 15.–16. gadsimtam. Sākot ar 11. gadsimtu, lielie burti rokrakstos vairs netiek lietoti.

No tūkstošiem seno rokrakstu tikai viens rokraksts satur JD 27 kanonisko grāmatu tekstu visā pilnībā – tas ir slavenais pergamentu majuskulis *Codex Sinaiticus* (A01; 4. gs.). Ir vēl trīs rokraksti, kas satur gandrīz visu JD tekstu – tas ir *Codex Alexandrinus* (A02; 5. gs.), kurš nesatur lielāko daļu MtEv tekstu, *Codex Vaticanus* (B03; 4. gs.) un *Codex Ephraemi Rescriptus* (C04; 5. gs.), kur nelieli iztrūkumi ir teju katrā grāmatā. Pārējie rokraksti satur dažādas JD grāmatu kombinācijas, atsevišķas grāmatas, to daļas vai tekstu pasāžas³.

Līdz pat viduslaikiem lietoja rokrakstus un to kodeksus, ko pavairoja un atjaunoja, noteiktā kārtībā pārrakstot. Tas prasīja milzu darbu, rokrakstiem bija liela vērtība. Pārrakstot radās arī dažādas kļūdas, kā arī korekcijas tekstā, kas arī veido dažādos teksta variantus.

² Saskaņā ar Nestle–Aland. *Novum Testamentum Graece*, Ed. XXVIII. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2015. rokrakstu tabulu un jaunāko zinātnisko publikāciju datiem par relatīvi drošiem var tikt uzskatīti 118 papirusi, 318 majuskuļi, 2878 minuskuļi un 2434 lekcionāri.

³ Vairāk informācijas par JD senajiem rokrakstiem, to datējumu, saturu sk. JD grieķu oriģinālteksta zinātniski kritisko izdevumu rokrakstu tabulas: Nestle–Aland. *Novum Testamentum Graece*, Ed. XXII un XXVIII. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1993./2015, 684.–713. lpp. (*Codices graeci et latini*).

Drukātā Bībele aizsākas ar latīnisko tekstu (kas nav oriģināls, bet ir tulkojumi no senākām grieķu versijām) – starp 1452. un 1456. gadu Maincā parādās *J. Gutenberga "42-Zeilige Bibel"*.

Viduslaikos plašāk pazīstamie ir Romā izdotie Vulgātas (*Vulgata*) izdevumi – 1592. gada "*Editio Clementina*" (vg^{cl}) un 1590. gada "*Editio Sextina*" (vg^s), lai gan līdz 16. gadsimtam ir pazīstamas vairāk nekā 100 dažādas kvalitātes latīņu teksta drukātās versijas (mūsdienu skatījumā ar gana sekundāru nozīmi teksta vēstures pētniecībā). Tā laika teologi ir visnotaļ apmierināti ar latīnisko tekstu, ko uzskatīja par tieši inspirētu. Atsevišķus grieķu rokrakstus uzmeklēja tikai specifisku interešu dēļ, nejaudājot par to vecumu, autentiskumu, pārstāvēto tradīciju utt.

16. gadsimts nāca ar pirmajiem JD oriģinālteksta izdevumiem: 1514. gadā Spānijā (*Complutum/Alcalá*) tika nodrukāta grieķu–latīņu *Polyglotta*⁴ *Complutensis* izdevuma JD daļa, kuru finansēja *Franciscus Kardinal Ximenes* (miris 1517.), tomēr pāvests *Leo X* tikai ap 1520. gadu deva atļauju šo darbu publicēt⁵. 1516. gadā Bāzelē humānists *Erasmus (Erasmus von Rotterdam, 1466–1536)* izdod savu *Novum Instrumentum omne*, kas tiek uzskatīts par JD grieķiskā oriģinālteksta pirmo zinātnisko izdevumu jeb *editio princeps*⁶.

Ņemot vērā mūsdienās zināmo par senajiem tekstiem, *Erasma* izdevums (tāpat kā *Complutensis*) nav vērtējams kā kvalitatīvs – viņš izmantoja atsevišķus bizantīniskās tradīcijas rokrakstus, kas šodienas atziņu gaismā ir patāli no sākotnējiem JD teksta variantiem. Jāņa apokaliptes tekstu viņš aizņēmas no sava drauga *Roihlina (Johannes Reuchlin, 1455–1522)*, bet tam trūka noslēguma daļas, tāpēc *Erasmus* to vienkārši pārtulkoja no latīņu Vulgātas, tulkojumā pieļaudams vairākas gramatiskas kļūdas⁷. Tolaik vēl pieeja bija apbrīnojami nekritiska – *Erasmus* vairāk uzticējās rokrakstiem, kurus baznīcā uzskatīja par seniem un vērtīgiem, lai gan tie izrādījās relatīvi vēli un sekundāri senā teksta liecinieki.

⁴ "*Polyglotta*" nozīmē "*vairākās valodās*".

⁵ Ulrich Heckel / Petr Pokorny. *Einleitung in das Neue Testament. Seine Literatur und Theologie im Überblick*. Tübingen: J. C. B. Mohr / P. Siebeck, 2007, 110. lpp.

⁶ Kurt Aland / Barbara Aland. *Der Text des Neuen Testaments. Einführung in die wissenschaftliche Ausgaben sowie in Theorie und Praxis der modernen Textkritik*, II Auflage. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1981, 12.–14. lpp.

⁷ U. Heckel / P. Pokorny. *Einleitung in das Neue Testament. Seine Literatur und Theologie im Überblick*, 111. lpp.

Erasmam teorētiski bija pieejami daudz senāki un labāki manuskripti (piem., 5. līdz 8. gs. *Codex Bezae*, *Codex Claromontanus*, “E” u.c.), taču tolaik tie netika pienācīgi novērtēti, jo nebija vēl zināšanu un metožu, kā pārbaudīt rokrakstu vecumu. Kopā pazīstami veseli pieci Erasma izdevumi, un katrā no tiem teksts ir nedaudz atšķirīgs, arvien no jauna mēģinot to salāgot gan ar Vulgātas *textus receptus*⁸, gan ar paralēlo *Complutenis*, gan ar baznīcas tā brīža ieskatiem par pareizāko teksta versiju. Erasmus savā darbā nav izmantojis *Polyglotta* tekstu (kāpēc tā, par to viedokļi kardināli atšķiras), un atbilstoši nodrukātajam grieķu tekstam viņš radīja arī latīņu tulkojumu, kas drīz vien iznāca vēl atsevišķā izdevumā. Neskatoties uz minētajām nepilnībām, Erasmus tomēr radīja teksta izdevumu, kurš kalpoja par pamatu vairākiem lielajiem JD tulkojumiem Eiropas tautu valodās – piemēram, izmantojot Erasma atkārtoto, 1519. gada izdevumu, Mārtiņš Luters (*Martin Luther*, 1483–1546) 1522. gadā radīja patiesi fenomenālo JD tulkojumu vācu valodā⁹, likdams ar to pamatus modernajai literārajai vācu valodai.

Turpmākos Erasma teksta izdevumus nodrukāja franču grāmatu iespiedējs Estienne (*Robert Stephanus [Estienne]*, 1503–1559) – 1550./1551. gadā iznāca *Editio Regia*. Vēl pat 17. gadsimtā parādījās holandiešu izdevēju dinastijas *Elzevier* grieķu txt izdevumi (kopā pazīstami 7 grezni izdevumi, kas izdoti laika posmā no 1624. līdz 1678. gadam Leidenē). Estiennes un *Elzevier* izdevumi uzskatāmi par koriģētajiem Erasma izdevumiem. Kuriozā kārtā Estiennes teksts tika koriģēts, to salāgojot ar kādu spāņu tulkojumu¹⁰.

Senajos rokrakstos nav nodalīti vārdi (t.s. *scriptio continua* jeb “vienlaidu rakstības” fenomēns), teksts nav sadalīts ne nodaļās, ne pantos (mūsdienu izpratnē). Tomēr vairumā seno rokrakstu dominē teksta vienību dalījumi pa rokrakstu lapām, saukti par *Kephalaiia*. JD teksta dalījums nodaļās nāk no 1203. gadā Vulgātas ietvaros tapušā Langtona (*Stephan Langton*, vēlākais Kenterberijas arhibīskaps) izdevuma. Mums tik pašsaprotamais teksta sadalījums pantos pirmoreiz vēsturē atrodams jau minētajā 1551. gada *Editio Regia* – Estienne savā grieķu–latīņu paralēltekstā (kas uzskatāms par Erasma teksta ceturto, koriģēto un uzlaboto versiju)

⁸ *Textus receptus* nozīmē pārļaicīgs, sākotnējs un pareizs teksts, kurš tiešā veidā ir paša Dieva inspirēts.

⁹ U. Heckel / P. Pokorny. *Einleitung in das Neue Testament*, 111. lpp.

¹⁰ K. Aland / B. Aland. *Der Text des Neuen Testaments*, 16. lpp.

pārņēma Langtona nodaļu iedalījumu, papildinot to ar sīkāku iedalījumu pantos¹¹. Dalījums nodaļās un pantos ļoti strauji kļuva populārs un vispāratzīts, jo uz tekstu bija vienkāršāk un precīzāk atsaukties teoloģiskos traktātos un dokumentos.

Erasma teksts diemžēl ir arī Kalvina drauga un sekotāja, reformatora Bezas (*Theodor Beza*, 1519–1605) Ženēvas teksta izdevuma pamatā. Diemžēl, jo Bezas īpašumā atradās kāds ļoti vērtīgs un sens Rietumu tradīcijas rokraksts, nesalīdzināmi labāks par tiem, kas bija Erasma izdevuma pamatā – slavenais pergamentu majuskulis *Codex Bezae Cantabrigensis* (D05)¹², bet viņš to savā darbā neizmantoja, jo neapzinājās tā vērtību.

Erasma un viņa sekotāju izdevumi ir tie, kas dominē visā 16. un 17. gadsimtā, to priekšvārdos parasti atrodama norāde par *textus receptus*. Paralēli tiem cirkulē vēl neskaitāmas grieķu/latiņu/lokālo valodu paralēltekstu versijas (kas sauktas par *Polyglotte*) praktiskam darbam. No šiem daudzajiem “Poliglotiem”, kas nebija sevišķi kvalitatīvi, droši vien būtu izceļams vienīgi *Londonas Poliglots*, jo tā anonīmais autors bija pamanījies izmantot pat vairākus labas kvalitātes pergamentu majuskuļus, kas satur senas teksta versijas.

JD senajos grieķu rokrakstos (nemaz jau nerunājot par tulkojumiem latīņu un citās valodās) ir vērojamas teksta diferences jeb atšķirīgi teksta varianti. Paradoksālā kārtā ļoti dažādi baznīcas rīcībā esošie rokraksti tika uzskatīti par autoritatīviem jeb sava veida *textus receptus*. Trūka rokrakstu kritiska izvērtējuma, tas ilgu laiku kavēja rokrakstu pētniecību.

Ja 15. gadsimtā valdīja negrozāma pārliecība par latīņu Vulgātu kā *textus receptus* (lai gan latīņu tulkojumi ir tikai sekundāri iepretī senajiem grieķu oriģināliem), tad jau 16. gadsimtā līdz ar Luterisko Reformāciju Vācijā pamazām atskanēja izglītotu teologu balsis par grieķu oriģināltekstu nozīmi. Tajā laikā tas bija ļoti drosmīgs solis, jo latīņu teksta prioritāte bija tā laika baznīcas autoritatīva dogma. Teologiem radās arī pamatotas aizdomas, ka verbālās jeb burtiskās inspirācijas ieskats neiztur nekādu kritiku, lai gan kopējā baznīcas nostāja un prakse daudz nemainījās – vēl joprojām sekundāriem un nedrošiem rokrakstiem un vēlāku laiku tulkojumiem tika piedēvēta pašsaprotama autoritāte, noraidot

¹¹ U. Heckel / P. Pokorny. *Einleitung in das Neue Testament*, 111. lpp.

¹² *Ibid.*, 112. lpp.

jebkādu šo rokrakstu formālu, saturisku vai vēsturisku izvērtējumu, atsaucoties no rūpīgākiem salīdzinājumiem utt.

1675. gadā Oksfordā iznāca Fella (*John Fell*) grieķu teksta izdevums, kurā blakus *Londonas Poliglotam* izmantoti un salīdzināti vēl kādi 100 rokraksti, ieskaitot koptiskos, gotiskos un vēl dažus citus tulkojumus¹³, tomēr tas neko nemainīja vispārējā ieskatā par latīnisko *textus receptus*.

Ap to pašu laiku (1672. gadā) parādās vācu profesora Zauberta (*Johann Saubert*) izdevums, kas ir ievērojami labāks par visiem iepriekšējiem, dodams pamatu 18. gadsimta sarežģītākiem izdevumiem ar teksta kritisko aparātu. Zauberta izdevums satur lasītājam saprotami uzrādītus tekstu variantus senajos rokrakstos, variantu tulkojumus un izsvērtus salīdzinājumus, no kuriem var spriest par teksta nozīmes maiņām¹⁴.

Pirmais būtiskais pavērsiens JD grieķu oriģinālteksta zinātniski kritisko izdevumu vēsturē ir leģendārie Bangela un Vetšteina izdevumi. 18. gadsimts iezīmējas ar mūsdienu kritiskās pētniecības aizsākumiem, meklējot visam loģiskus un strikti racionālus skaidrojumus, kas balstījās vēstures aktos un dabaszinātņu skatījumā. Tas skāra arī ticības lietas, teoloģiskās atziņas, JD saturus. Tā laika labi izglītotie vācu luterāņu mācītāji uzdeva arvien kritiskākus jautājumus par JD tekstiem un to saturiem¹⁵.

Bangela (*Johann Albrecht Bangel*) 1734. gada izdevums (nodrukāts Tībingenē un tajā pašā gadā arī Štutgartē) ir tam laikam patiesi pārsteidzošs – viņš kā darba teksta versiju gan nodrukā baznīcā atzīto *textus receptus* (pasvītrojot uzticēšanos teksta verbālajai inspirācijai), bet paralēli tam izvērtē vairākos izdevumos pieejamos tekstu variantus un iedala tos grupās, veidodams labus pārskatus¹⁶. Viņš ir pirmais, kurš sistemātiski atļaujas koriģēt baznīcā lietoto tekstu, ņemot vērā grieķu pergamentu majuskuļus un seno baznīctēvu citētās versijas. Viņš ar savu tiešo, godīgo pieeju pirmais formulē skaidrus un vienkāršus modernās *teksta kritikas* (analīzes) pamatprincipus, pasvītrodams vecāko un labāko tekstu prioritāti.

¹³ K. Aland / B. Aland. *Der Text des Neuen Testaments*, 17. lpp.

¹⁴ *Ibid.*, 17. lpp. Līdzīgu darbu drīz vien veic angļi *John Mill* 1717., *Richard Bentley* 1720., *Edward Wells* / *Daniel Mace* 1709./19. gada izdevumos.

¹⁵ 18./19. gs. Jēzus augšamcelšanās jautājuma racionālo skaidrojumu mēģinājumi, *Reimarus* kritiskās atziņas un tēzes par Jēzus un viņa mācekļu patiesajiem nolūkiem un vēlākās baznīcas ambīcijām, "Kraņšanas hipotēze", 19. gs. *Paulus* "Šķietamās nāves hipotēze" u.c.

¹⁶ K. Aland / B. Aland. *Der Text des Neuen Testaments*, 18.–19. lpp.

Vetšteina (*Johann Jacob Wettstein*) 1751./1752. gada izdevums divās grāmatās ir fenomenāls, tas pat ievērojami apsteidz Bangela izdevumu un liek pamatus modernajai *teksta kritikai*¹⁷. Viņš izmanto jau vairāk kā 200 rokrakstus, apzīmējot majuskuļus ar burtiem, bet minuskuļus ar cipariem¹⁸ (ši sistēma pastāv līdz pat 20. gs. kad parādās paralēlā *Gregory* sistēma, kas izjauc vācu protestantisko teologu iedibināto sistemātiku un konsekvento loģiku). Vetšteins uzrāda konkrētus rokrakstus, kas ir katras rakstu vietas pamatā, uzrāda arī tekstu variantu atšķirības. Šajā izdevumā atrodamas arī ļoti plašas paralēļu norādes no *JD/Hellēnisma* laikmeta jūdu un pagāņu autoriem.

Īpašs ir arī pazīstamais Grīsbaha (*Johann Jacob Griesbach*) 1775./1777. gada izdevums, kurš uzskatāms par Bangela izdevuma tālāku attīstību. Viņš pirmais runā par *Sinoptiskajiem evaņģēlijiem* (MtEv + MkEv + LkEv), attīsta arī vienu no lielajām *Sinoptisko evaņģēliju* literārkritiskajām hipotēzēm – t.s. *Pielietojuma hipotēzi*, kas MtEv aplicina kā visas Sinoptiskās tradīcijas literāro avotu (ši hipotēze gan ir novecojusi, šodienas pētniecībā dominē MkEv literārās prioritātes hipotēze). Grīsbahs ir pirmais, kas sazīmē veselas rokrakstu ģimenes pēc to saturiskajām tendencēm, izdalīdams *Rietumu*, *Bizantijas* un *Aleksandrijas teksta ģimenes*.

Nākamais posms sākās ar teologa un filologa Lahmana (*Karl Lachmann*) 1830./1831. gadā publicēto programmu, kas zinātniski pamatoja atgriešanos pie pirmo četru gadsimtu tekstiem. Darbs bija tik loģisks, argumentēts un pārliecinošs, ka spēcīgi ietekmēja visas turpmākās teologu paaudzes. Lahmans bija pirmais, kuram bija drosmē atmet muļķīgo pārliecību par kādu *textus receptus*, balstoties uz acīmredzamiem faktiem un argumentiem¹⁹. Arī šodienas pētniecībā pašsaprotami izmanto Lahmana formulētos argumentus.

19. gs. otrajā pusē jautājumi jau kļuva smalkāki un nopietnāki, piemēram, līdz ar psiholoģijas attīstību jau dominēja subjektīvo un objektīvo vīziju teorijas u.c.

Pirmais konsekventais Lahmana programmas īstenotājs bija izcilais 19. gadsimta zinātnieks Tišendorfs (*Constantin von Tischendorf*) ar savu

¹⁷ Mūsdienu teksta kritikas apraksts un metodika atrodama ikvienā *JD* ekseģēzes metodiskajā izdevumā, piem., Martin Ebner / Bernhard Heininger. *Exegese des Neuen Testaments*. Padeborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2005. (UTB 2677), 25.– 48. lpp.

¹⁸ K. Aland / B. Aland. *Der Text des Neuen Testaments*, 19.– 20. lpp.

¹⁹ U. Heckel / P. Pokorny. *Einleitung in das Neue Testament*, 112. lpp.

fenomenālo 1869./1872. gada izdevumu *Editio octava critica maior*²⁰, kuru līdz pat šodienai teologu aprindās dēvē vienkārši par “*Tišendorfu*”. Konstantins Tišendorfs ir pazīstams teologs, arheologs, seno rokrakstu pētnieks, kurš pirmais atšifrē un zinātniski apraksta *Codex Ephraemi Rescriptus* (C04 no V gs.), klosterī pie Sinaja kalna atrod slavenāko no JD rokrakstiem – *Codex Sinaiticus* (№01), viņš atrod vēl 21 pergamenta mājskuli, neskaitāmus minuskuļus, un visus šos rokrakstus apraksta savos pētījumos, kā arī lauž gadsimtiem senu, kļūdainu pārlicību par daudzu citu rokrakstu vecumu, autorību, vietu un svarīgumu. Tišendorfa izdevums *Editio octava critica maior* visvairāk līdzinās mūsdienu zinātniski kritiskajiem izdevumiem un pat pēc pusotra gadsimta nav zaudējis savu nozīmi zinātniskajā darbā. Jāsaka, ka “*Tišendorfs*” ir nesalīdzināmi sistemātiskāks, loģiskāks un konsekventāks par jebkuru mūsdienu izdevumu, jo mūsdienu izdevumos, cienot un respektējot dažādas pētniecības vēstures tradīcijas, diezgan neoloģiski un nereti apgrūtināti lietotas vairākas paralēlas sistēmas vienlaikus, kā arī dažādu kompromisu meklējumos pazaudēts vajadzīgais asums. Tišendorfa izdevumu savās studijās un zinātniskajā darbā izmantoja arī pirmie latviešu teologi un mācītāji 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, sevišķi tolaik visas Eiropas kontekstā tik izcilajā Tartu Universitātes Teoloģijas fakultātē. Daudzi uzskata, ka “*Tišendorfs*” ir visu laiku labākais un vērtīgākais JD grieķu oriģinālteksta zinātniski kritiskais izdevums, patiesi fenomenāls savā metodoloģijā, izkārtojumā un vienkāršajā, tik sistemātiskajā izklāstā.

19. gadsimta beigās populārs (sevišķi aiz okeāna) kļuva Vestkota–Horta (*Brooke Foss Westcott / Fenton John Anthony Hort*) 1881. gada *The New Testament in the Original Greek* izdevums, kurš mūsdienu pētniecības gaismā šķiet mazliet kuriozs ar pārlicību par kādu senu un objektīvu tekstu (sauktu par “neitrālo tekstu”) līdzās *Bizantijas, Aleksandrijas un Rietumu tekstu* (rokrakstu) ģimenēm. Šie autori tolaik bija pārlicināti, ka to veido tieši *Codex Vaticanus* (jeb B02) rakstu vietās, kur tas sakrīt ar slaveno *Codex Sinaiticus* (jeb №01), kā arī daži papirusi²¹, piemēram,

²⁰ K. Aland / B. Aland. *Der Text des Neuen Testaments*, 21.–24. lpp.; 1869. gada Leipcijas izdevuma pilnais nosaukums ir: “*Novum Testamentum Graece : ad antiquissimos testes denuo recensuit : apparatus criticum omni studio perfectum apposuit commentationem isagogicam / praetextuit Constantinus Tischendorf.*”

²¹ K. Aland / B. Aland. *Der Text des Neuen Testaments*, 24.–28. lpp.

3. gadsimta P⁷⁵. Vestkota/Horta izdevuma piensums bija skaidri uzrādītas seno rokrakstu svarīguma kategorijas atkarībā no konkrētas rakstu vietas (piemēram, viens un tas pats rokraksts var būt ļoti svarīgs Pāvila vēstuļu liecinieks, bet mazāk svarīgs evaņģēliju gadījumā vai otrādi). Vestkots un Horts bija īsti seno rokrakstu fanātiķi, kuriem pietika pašapziņas un kuriozas pārliecības apgalvot, ka rekonstruējuši oriģinālo jeb pirmatnējo JD grieķu tekstu.

Jāmin, ka 19. gadsimta beigās netrūka arī populāru un diezgan vienkāršu izdevumu mācītāju ikdienas vajadzībām, piemēram, *S. P. Tregelles* 1857./1872. izdevums, kā arī fundamentālistu pilnīgi nekritiski grieķu teksta izdevumi²², kas pārdrūkāja 15. gadsimta *textus receptus* (tāds bija ASV tik populārais *Dean Burgon* izdevums un vēl daži tam līdzīgi). Tie vēl bija laiki, kad mācītāji bija labi izglītoti un strādāja ar grieķu tekstiem, paši veidodami to interpretāciju, nevis paklausīgi atgremojot iemācītu viedokļu vienkāršotos variantus.

Tiek uzskatīts, ka līdz ar Tišendorfa un Vestkota/Horta izdevumiem tika pārvarēts viduslaiku mitoloģiskais ieskats par kādu (latīnisku) *textus receptus*.

Mūsdienu izdevumu laikmetu iezīmē Nestles (*Eberhard Nestle*) izdevums *Novum Testamentum Graece*, kas iznāk Štutgartē 1898. gadā. Šis izdevums summē visu labāko 19. gadsimta zinātnei zināmo, beidzot pārvarot to tumšo viduslaiku “gravitāciju” un skaidri iezīmējot arī baznīcas akadēmiskās teoloģijas novēršanos no viduslaiku *textus receptus* izpratnes²³. Tomēr daudzējādā ziņā šis *Nestle* ir vēl patāls no mūsdienu izdevumiem. Universitāšu vidē parasti valda ieskats, ka tikai ar 13. *Nestles* redakciju (1927. gadā) tā īsti iesākas mūsdienu laikmets.

Pēc “pirmā Nestles” vēl jāmin visnotaļ slavenais Sodena (*Hermann von Soden*) 1902.–1913. gada izdevums 4 sējumos²⁴, kura lielāko daļu aizņem rūpīgi aprakstītas pētniecības metodes un dažāda informācija saskaņā ar labākajām vācu sistemātikas un izklāsta loģikas tradīcijām. Sodena izdevuma tekstuālā daļa no JD teksta analīzes viedokļa nav sevišķi izdevusies (nepamatoti kā pirmatnēja tur uzsvērtā t.s. *Koinē* jeb *Rietumu teksta* ģimene), bet izdevuma vērtība vēl pat šodien slēpjas fenomenālajā un

²² K. Aland / B. Aland. *Der Text des Neuen Testaments*, 29. lpp.

²³ U. Heckel / P. Pokorny. *Einleitung in das Neue Testament*, 112. lpp.

²⁴ K. Aland / B. Aland. *Der Text des Neuen Testaments*, 32.–33. lpp.

tik sistemātiskajā informācijas apjomā, kas atrodama pētniecības sadaļā. Līdz pat mūsu dienām tas ir visplašākais, lakoniskākais un sistemātiskākais informācijas apkopojums par visu nepieciešamo, kas saistās ar JD tekstu, tā kontekstu un ekseģēzes metodiku, kura vispirms tiek izdota atsevišķā izdevumā²⁵.

20. gadsimtā parādās arī daudz starptautisku zinātnisku projektu²⁶, kas vainagojas ar atsevišķu JD grāmatu zinātniski kritiskajiem izdevumiem (piem., E. C. Colwell vadītais 1942. gada *International Project* u.c., galvenokārt ASV radušies projekti), kas tomēr atkal un atkal mēģina “kāpt uz vecajiem grābekļiem”, spītīgi jautājot pēc kāda “*textus receptus*”, visādi ignorējot grieķu rokrakstus. Pamatā tam ir vilšanās vēsturiski kritiskajā metodē, 19. gadsimta liberālajā hiperkritikā un kritiskās zinātnes snobiskajā sarežģītībā. Pozitīvais ir sistemātiska baznīctēvu un apustulisko tēvu citējumu apzināšana, lai gan jāreķinās ar visai nekritisku avotu apstrādi.

Pieminēšanas vērts ir Dīringa (*Vinton A. Dearing*) 20. gs. 80. gadu projekts, datorizēti apzinot un sistematizējot milzīgu informācijas apjomu par pirmo desmit gadsimtu rokrakstiem un to variantiem, kas gan lika piedzīvot zināmu vilšanos, jo nedeva fundamentāli jaunas vai dziļākas zināšanas, bet gan apstiprināja jau Tišendorfa izdevuma sistematizētos faktus. Projekts tika daudz kritizēts arī no cita viedokļa, proti, baznīcas izšķiršanās par vai pret kādiem tekstiem un to variantiem nebija tik bezkaislīgi tehniska, atlasot noteiktus kritērijus.

20. gadsimtā ir ļoti daudz dažādu izdevumu – Soutera (*Alexander Souter*) 1910¹. un 1947². un vēl vēlāku gadu drukas, kā arī Teskera (*R. V. G. Tasker*) 1964. gada *Greek New Testament*, kas īpaši izplatīta kļūst ar 1983. gada trešo, koriģēto versiju, kuru bagātīgi sponsorē un lielā skaitā dāvina skolām un augstskolām visā pasaulē, lai gan tas nav no labākajiem izdevumiem.

Vēl 1981. gadā ar pāvesta svētību parādās *Libreria Edictrice Vaticana* jeb t.s. *Nolli* izdevums ar jaunu Vulgātas paralēlo tulkojumu, bet tas, pretēji apgalvotajam, nekādā ziņā nav uzskatāms par zinātniski kritisku izdevumu, jo implicē baznīcas tik stūrgalvīgo turēšanos pie viduslaiku

²⁵ Pat mūsdienu teoloģijas studijās neiztikt bez pirmkristīgās literatūras vēstures un pētīšanas metodiskās grāmatas: Hermann von Soden. *Urchristliche Literaturgeschichte*. Berlin, 1905.

²⁶ K. Aland / B. Aland. *Der Text des Neuen Testaments*, 33.– 38. lpp.

“nemaldīgās” pārliecības par latīņu *textus receptus*, piedevām ar ļoti formālu un nepilnīgu teksta kritisko aparātu²⁷.

Šādu labi finansētu, augstās aprindās atbalstītu, bet zinātniski bezjēdzīgu izdevumu ir daudz.

Piemēram, neko būtisku neienes arī Fogelsa (*H. J. Vogels*) 1922./1955. gada *Novum Testamentum Graece et Latine*, Merka (*A. Merk*) 1933./1984. gada *Novum Testamentum Graece et Latine*, Bovera (*J. M. Bover*) 1943./1968. gada *Novi Testamenti Biblia Graeca et Latini* un daudzi citi²⁸, kas par spīti jau teju 250 gadus ilgai pētniecības vēsturei stūrgalvīgi turas pie viduslaiku pārliecības tik absurdās baznīcas “nemaldīguma doktrīnas” dēļ.

Parādās arī virkne grieķiskā teksta sinoptisko izdevumu, kurā paralēli un pārskatāmi (ar visu kritisko aparātu) parādīti četri evaņģēliju teksti izkārtojumā pa perikopēm. Visfundamentālākā ir 1981. gadā izdotā *Grīvena sinopse* (*H. Greeven “Synopsis”*)²⁹, bet visplašāk izmantotā savas vienkāršības un tekstu pārskatāmības dēļ ir Nestle/Aland *Synopsis Quattuor Evangeliorum* Štutgartē izdotsais zinātniskais izdevums (plašāk pazīstams ir XII sinopses izdevums), studentu sarunvalodā saukts arī par “*lielo, zilo sinopsi*”, kas ietver sevī arī jaunākos pētījumus un multipakāpju hipotēzes, kas pazīstamas no 1986. gada *Boismard* sinopses.

Ir vēl dažas citas sinopses (piemēram, 1983. gada *Orchard* sinopse).

Mūsdienu zinātniskajā pasaulē galvenokārt izmanto trīs zinātniski kritiskās edīcijas:

- Nestle–Aland. *Novum Testamentum Graece*, Ed. XXVII un Ed. XXVIII (Stuttgart, 2015);
- *The Greek New Testament*, Ed. III (1983. gada 4. izdevums un 2014. gada 5. izdevums);
- Nestle–Aland. *Synopsis Quattuor Evangeliorum*³⁰.

²⁷ Šis un tam līdzīgi izdevumi apskatīti K. Aland / B. Aland. *Der Text des Neuen Testaments*, 35. un sekojošās lpp.

²⁸ K. Aland / B. Aland. *Der Text des Neuen Testaments*, 35.–36. lpp.

²⁹ Eksistē dažādas šīs sinopses versijas, vispilnīgākā ir A. Huck / H. Greeven. *Synopse der drei ersten Evangelien. Mit Beilage der johanneischen Parallelstellen*, 13. Auflage. Tübingen, 1981.

³⁰ Jaunākā ir Vācijas Bībeles biedrības 2013. gadā Freiburgā izdotā XV edīcija *Synopsis of the Four Gospels. Greek – English Edition of the Synopsis Quattuorum Evangeliorum*, kas balstās uz Nestle–Aland *Novum Testamentum Graece* XXVII teksta kritisko izdevumu.

Šodien eksistē neskaitāmas zinātniski kritisko izdevumu versijas, ar un bez tulkojumiem un paralēlajiem tekstiem, dažādu vēsturisko versiju drukas un salīdzinājumi, pat komentāri.

Svarīgi ir saskatīt, ka JD teksta pētniecība un pētniecības metodes attīstījās līdz ar oriģinālteksta zinātniski kritisko izdevumu pilnveidošanos³¹.

Vēsturiski moderno teksta pētniecības metožu attīstība sākās ar *teksta kritiku* un *literāro kritiku* (tie abi ir *terminus technicus*, kas apzīmē analīzi, ne kritizēšanu, kā to tendenciozi un kļūdaini uztver Latvijas teoloģiskajās aprindās). Literārkritika nodarbojas ar jautājumiem, vai un kāda veida literāras sakarības, atkarības un citas parādības pastāv starp tekstiem, to daļām, avotiem, slāņiem utt.

Vēsturiski visplašāk pazīstama ir Sinoptisko evaņģēliju un tradīcijas literārkritika, kas izriet no novērotajiem fenomeniem trīs evaņģēliju (MtEv, MkEv, LkEv) un to literāro avotu starpā³². Uzmanīgi lasot trīs minētos evaņģēlijus, var novērot zīmīgus tekstuālus fenomenus (identiski, līdzīgi teksti, dažviet tik atšķirīgi viena un tā paša notikuma atstāsti, vienāda secība utt.), kuriem var būt tikai trīs izskaidrojumi: (1) viens autors ir norakstījis no otra, un tas izraisa jautājumus par avotiem; (2) visi trīs izmantojuši kādu avotu, kurš šodien vairs nav pieejams; (3) visi trīs smēlušies no kopīgām rakstiskām un/vai mutiskām tradīcijām.

Taču īsti zinātniska literārkritika sākās 18. gadsimtā, kad teologu rīcībā jau ir Bangela, Vetšteina un Grīsbaha tekstu izdevumi. Radās vairākas hipotēzes, kas dažādās pētniecības skolās tiek pārstāvētas vēl pat šodien:

1. *Pirmevaņģēlija hipotēze*: Lesinga (*G. E. Lessing*, miris 1784.), Eihorna (*J. G. Eichhorn*, miris 1827.) u.c. darbos – evaņģēlisti izmanto kādu tulīt pēc Jēzus nāves sarakstītu ebrejisku vai arameisku evaņģēliju, tāpēc pastāv līdzīgas un pat identiskas pasāžas.
2. *Tradīcijas hipotēze*: Johans Gotfīds Herders (*Johann Gottfried Herder*, miris 1803.)³³, Gīzellers (*J. C. L. Gieseler*, miris 1854.) u.c. – trīs

³¹ Vislabākais/pilnīgākais faktoloģiskais materiāls par JD oriģinālteksta zinātniski kritisko izdevumu vēsturi, no kurienes arī šajā darbā minētie fakti: K. Aland / B. Aland. *Der Text des Neuen Testaments*, 13.– 53. lpp. (no *Erasmus līdz Griesbaham, no Lahmana līdz Nestlem, no "vecā" Nestles līdz "jaunajam" Nestlem, Westkots/Horts – Tišendorfs – fon Sodens – Nestle–Aland izdevumi*).

³² Izcils ievads sinoptiskā jautājuma problemātikā un vēsturē: Philipp Vielhauer. *Geschichte der urchristlichen Literatur*. Berlin / NewYork: Walter de Gruyter, 1985⁴, 263.– 290. lpp.

³³ J. G. Herdera hipotēzes izklāsts atrodams viņa kopotajos darbos – B. Suphan (izdevējs). *Herders sämtliche Werke*. Bd. IX. Berlin, 1880.

evaņģēliju autori neatkarīgi viens no otra atstāsta vienu un to pašu senajā baznīcā rūpīgi glabātu Jēzus dzīves un darbības tradīciju.

3. *Pielietojuma hipotēze*: Grīsbahs (*J. J. Griesbach*, miris 1812.)³⁴, modificētā formā Štrauss (*D. Fr. Strauss*, miris 1874.), tālāka hipotēzes attīstība pie Lahmana (*K. Lachmann*, miris 1851.), kā arī Vilkes (*Chr. G. Wilke*, miris 1854.), Veizes (*Chr. H. Weise*, miris 1866.) u.c. darbos – viens evaņģēlijs izmantojis citus kā literāros avotus. Grīsbahs bija pārliecināts par “*Mateja prioritāti*” (MtEv – LkEv – MkEv), bet viņa sekotāji (pirmais bija Lahmans) jau runāja par “*Marka prioritāti*”, kas šodien ir izplatītākais ieskaits zinātnieku starpā.
4. *Fragmentu jeb diegēzes* (pats diegēzes vārds meklējams jau LkEv 1,1) *hipotēze*, kuru pārstāv Šleiermahers (*F. D. Schleiermacher*, miris 1834.) – jau 1. gadsimta vidū apkārt ceļoja neskaitāmi mutiski un rakstiski Jēzus stāstījuma fragmenti, kurus trīs evaņģēlisti mēģinājuši apstrādāt un izveidot no tiem vienotu stāstījumu, kas lieliski izskaidro gan līdzības, gan atšķirības.

Šīs vēsturiskās hipotēzes³⁵ ir izejas punkts jebkurā labā zinātniskajā ievadā aprakstītajām mūsdienu literārkrītikajām hipotēzēm³⁶:

1. *2 (4) avotu hipotēze*: MkEv + literārais Jēzus izteicienu avots *Logia Q*³⁷ (+ vēl kādi Matejam un Lūkam zināmi speciālie avoti) veido 2 vai 4 literāro avotu bāzi vēlākā MtEv un LkEv tapšanai. Šo hipotēzi visvairāk lieto augstskolās tās pārskatāmības dēļ³⁸.

³⁴ Grīsbaha 1789./90. gadā Jēnā sarakstītais darbs sarežģītā latīņu valodā parasti atrodams Eiropas universitāšu (teoloģijas fakultāšu) bibliotēkās: *J. J. Griesbach. Commentatio qua Marci evangelium totum e Matthaeei et Lucae commentariis decerptum esse monstratur* – kā sadaļa no teoloģisku traktātu izdevuma: *J. C. Velthausen (izdevējs). Commentationes theologicae I.* Leipzig, 1794, 360. un sekojošās lpp.

³⁵ Udo Schnelle. *Einleitung in das Neue Testament*, 195.– 200. lpp. (“*Die Geschichte der synoptischen Frage*”).

³⁶ Vislabākais šo hipotēžu izklāsts ar konkrētiem tekstuāliem piemēriem: Udo Schnelle. *Einleitung in das Neue Testament*, 200.– 214. lpp.; tāpat arī atsevišķās monogrāfijās par sinoptisko evaņģēliju problemātiku, piem., John K. Riches / William R. Telford / Christopher M. Tuckett. *The Synoptic Gospels*. Sheffield, 2001; visplašākais ievads sinoptisko evaņģēliju izpētes vēsturē un sinoptiskajās hipotēzēs – David L. Dungan (izdevējs). *A History of the Synoptic Problem*. Doubleday, 1999, u.c..

³⁷ *Logia Q* (vai vienkārši; *Q* vai *avots Q*) ir hipotētisks, teologu rekonstruēts Jēzus vārdu avots, ar kura palīdzību var izskaidrot līdzīgos un pat gramatiski identiskos Jēzus vārdu un runu materiālus Lūkas un Mateja evaņģēlijā bez paralēlēm Marka evaņģēlijā.

³⁸ Šīs hipotēzes izklāsts atrodams ikvienā zinātniskā *JD ievada un teoloģijas* grāmatā.

2. Farmera (*W. R. Farmer*) 1983. gada *Divu evaņģēliju hipotēze*³⁹: vispirms rodas MtEv un LkEv, tikai pēc tam MkEv un JohEv, bet *avots Q* nekad nav eksistējis.
3. Bismāra (*M. E. Boismard*) *Multi-Stage-Hypothesis*⁴⁰: ļoti dažādu hipotēžu ārkārtīgi sarežģīts, daudzpakāpju apvienojums, ņemot vērā maksimāli daudz būtiskās informācijas no pēdējo 250 gadu kritiskās pētniecības. Šīs hipotēzes shematiskais attēlojums vien aizņem vairākus grāmatas atvērumus.
4. Goudlera (*M. D. Goudler*) hipotēze (kā senās *Pielietojuma hipotēzes tālāka attīstība*)⁴¹: pastāv tiešas literāras saistības starp MtEv un LkEv (ko kategoriski noliedz *2 (4) avotu hipotēze*), bet LkEv rodas, izmantojot MtEv un MkEv. Tāpat kā Farmers, arī Goudlers apgalvo, ka *avots Q* nekad nav eksistējis.
5. Reikes (*B. Reicke*) hipotēze⁴²: visi sinoptiskie evaņģēliji cēlušies no dzīvām mutiskām tradīcijām, kas precīzi tikušas saglabātas, kā arī nostiprinātas pasludinājumā, katehēzē un tekstu lietošanā draudzes dievkalpojumos. Uzskatāma par *Tradīcijas hipotēzes* variantu.

Tikpat svarīga kā *literārkritika*, ir arī *teksta kritika*. Tā nepieciešama, jo katrs JD teikums atrodams noteiktā skaitā rokrakstu, un to starpā ir vērojamas zināmas atšķirības, jeb katrā atsevišķā gadījumā, skatoties konkrētā teksta apliecinājumu senajos rokrakstos, var sazimēt noteiktu teksta variantu skaitu. Pārsvārā tie rodas no dažāda veida pārklaušanās, pārrakstīšanās u.c. kļūdām. Ir arī apzināti labojumi tekstos, bet galvenokārt precizējoši, stilu koriģējoši, teoloģisko domu skaidrojoši, bet neviens no tiem fundamentāli nemaina teksta jēgu.

Teksta kritika mērķtiecīgi jautā, kādi rokraksti tad īsti ir katra konkrētā teksta pamatā un kādus teksta variantus tie satur. Teksta kritikas

³⁹ Farmera hipotēzes pieteikums: *W. R. Farmer. The Statement of the Hypothesis*. D. L. Dungan (izdevējs). *The Interrelations of the Gospels*, 125.–156. lpp.; hipotēzes argumentējošs izklāsts: J. B. Orchard (izdevējs). *A Synopsis of the Four Gospels*. In *Greek. Arranged according the Two-Gospel-Hypothesis*. Göttingen, 1983.

⁴⁰ Hipotēze izklāstīta ikvienā labā zinātniskā JD ievadjautājumu grāmatā (piem., Udo Schnelle. *Einleitung in das Neue Testament*, 212. lpp.), bet tās pieteikums sākotnēji tikai P. Benoit – M. E. Boismard Sinopsē, kā arī M.E. Boismard – A. Lamouille. *Synopsis Graeca Quattuor Evangeliorum*. Leuven/Paris, 1986.

⁴¹ M. D. Goudler. *Luke. A New Paradigm*, JSNT 20, I / II, Sheffield, 1989, 215ss. lpp.

⁴² B. Reicke. *Die Entstehungsverhältnisse der synoptischen Evangelien*, ANRW 25.2. Berlin, 1984, 1758.–1791. lpp.

uzdevums ir sākotnējā, vecākā un drošākā teksta varianta noskaidrošana (tas vairs nav saglabājies vai droši zināms).

Bangela, Vetšsteina, Grīsbaha un Tišendorfa laikos pamazām izveidojās un nostabilizējās modernās teksta kritikas pamataksiomas⁴³, no kurām svarīgākās būtu šādas:

- 1) viens un tikai viens teksta variants var būt sākotnējs, tikai pseidozinātne jūsmo, ka katrā variantā ir kripatiņa vēsturiskas patiesības;
- 2) sākotnējs var būt tikai tas variants, kurā maksimāli harmonizē t.s. iekšējie un ārējie kritēriji (t.i., rokrakstu vecums, kvalitāte ar saturu un teoloģiskās domas skaidrību);
- 3) vienmēr jāsāk ar ārējo kritiku (cik un kādi rokraksti kādu variantu apliecina), tikai tad drīkst iet pie iekšējās kritikas (teoloģija, gramatika, labskanīgums utt.), vienpusīga un nepilnīga izpētes aina nekad nedrīkst pamatot tekstkritisku izšķiršanos par labu kādam teksta variantam, arī, ja tas šķiet “pieņemamāks” un dogmatiski pareizāks;
- 4) lielākais īpatsvars ir senajiem grieķu tekstiem un papirusiem/pergamentu majuskuļiem, nevis tulkojumiem, baznīcēvu pārrakstiem, 8.–13. gadsimta minuskuļiem un to variantiem;
- 5) katru teksta variantu apliecinoši rokraksti nav jāskaita, bet “jāsver”. Mehānisks vairākums neko nenozīmē, nozīme ir vecumam, kvalitātei un teksta versijas drošībai;
- 6) “*lectio difficilior lectio potior est*” (sarežģītākais teksta variants ir sākotnējs)⁴⁴, kā arī “*lectio brevior lectio potior est*” (īsākais, vienkāršākais variants ir sākotnējais) – lai izvēlētos kādu no šīm divām it kā savstarpēji pretrunīgajām aksiomām, ir nepieciešama laba teoloģiska izglītība un patstāvīga zinātniska darba prakse, jo *tikai pastāvīgs un patstāvīgs darbs ar JD oriģināltekstu ir vislabākais skolotājs* (kas arī uzskatāma par vienu no svarīgākajām metodiskajām aksiomām).

No šīm disciplinām teksta analīzē neizbēgami jāspēr nākamie soļi – jāiet pie *konteksta analīzes* (ar ko saprot gan laikmeta un kultūrvides, gan arī tekstuālo kontekstu), kā arī formu kritikas, naratīva analīzes,

⁴³ K. Aland / B. Aland. *Der Text des Neuen Testaments*, 284.– 285. lpp. formulētas 12 *Teksta kritikas* aksiomas, kas attiecināmas ne tikai uz teoloģiju un ne tikai uz darbu ar JD tekstiem.

⁴⁴ Šīs aksiomas pamatlicējs ir J. A. Bangels, to paskaidrojot pie sava 1734. gada grieķu teksta izdevuma; Bart D. Ehrman. *Abgeschrieben, falsch zitiert und missverstanden: Wie die Bibel wurde, was sie ist*. Gütersloh, 2008, 130. lpp.

redakcionālās kritikas, literāro paveidu (*Gattung*) analīzes, situācijas analīzes, formālās un implicītās analīzes utt.⁴⁵ Īpaši jāuzsver, ka mērķis nav “kritizēšana” vai neticīga apšaubīšana, bet gan teksta pilnīgāka un adekvātāka izpratne. Cilvēki, kuri nav labi izglītoti, mīl ļoti pasvītrot reliģijas (ticības) un zinātnes diametrālos pretmetus.

Latvijas baznīcu vidē laba, kritiska izglītība diemžēl vēl pagaidām tiek uzskatīta par apdraudējumu ticībai un baznīcas hierarhisko autoritāšu viedokļiem, bet, neskatoties uz to, aicinu katru teologu apzināties savu atbildību Dieva priekšā, kā arī savu teoloģisko atbildību paša teksta priekšā, vairāk jautāt pēc JD bibliskās teoloģijas, nevis kādas autoritātes interpretācijām.

Tāpat arī teologiem obligāti vajadzētu strādāt ar senajiem oriģināltekstiem, arī, ja ir pieejami labi un autoritatīvi tulkojumi dažādās valodās. Pašsaprotami ir tas, ka teologam ir jādomā pašam (lai nepārvērstos par nožēlojamu karikatūru) un visu mūžu ir jāizglītojas, un kā ikvienam inteliģentam cilvēkam, visu mūžu jāmacās dažādas valodas, sevišķi jau senās valodas, kas ļoti attīsta kritisku domāšanu un spriestspēju. Līdz pat neseniem laikiem teologi piederēja vislabāk un daudzpusīgāk izglītotajai sabiedrības daļai, kas spēja reflektēt par visdažādākajām lietām, apsteidzot savu laiku, kā arī bija pārsteidzoši radoši un drosmīgi zinātniskās izpētes darbā.

Neviens no vēsturiskās izpētes soļiem un attīstītajām metodēm nav radies un nav ticis mākslīgi uzspiests no sekulārās vides ārpus baznīcas. Visas kritiskās pētniecības aizsācēji un attīstītāji ir bijuši labi izglītoti baznīcas teologi, kuri ir bijuši pietiekami inteliģenti, drosmīgi un atbildīgi, jautājot pēc vēsturiskas patiesības, jo arī paša Dieva atklāsme ir vēsturiska. Nekas šajā pasaulē nav pilnīgs, bet nekas labāks par vēsturisko kritiku

⁴⁵ Viens no pilnīgākajiem un veiksmīgākajiem modernās tekstu analīzes metodisko soļu aprakstiem (iesk. literatūras ieteikumus) – M. Ebner / B. Heininger. *Exegese des Neuen Testaments*, 57.–128. lpp. (*valodas analīze*); 131.–154. lpp. (*Sinoptiskā analīze*), 157.–177. lpp. (*literārkritiskie soļi*); 179.–204. lpp. (*literāro paveidu // Gattung analīze*); 205.–233. lpp. (*situācijas analīze*); 237.–273. lpp. (*laikmets un kultūrvide, tradīciju kritika, reliģiski vēsturiskā analīze, u.c.*); 277.–321. lpp. (*jautājums pēc vēsturiskā Jēzus, sākotnējās teksta jēgas, utt.*), 325.–346. lpp. (*attīstības vēsture // Ueberlieferungsgeschichte*); 347.–380. lpp. (*redakcionālā kritika*), utt. Par katru no metodiskajiem soļiem pieejams plašs literatūras klāsts, tāpat arī atrodamas vienkāršākas rokas formāta ievadgrāmatas minētajos JD ekseģēzes metodikas soļos – piem., Thomas Söding / Christian Münch. *Kleine Methodenlehre zum Neuen Testament*. Treiburg: Herder Verlag, 2005.

(ko attista paši teologi) zinātnē vismaz pagaidām nav pieejams. Jau jūdaismā runā par “7 Middot” jeb 7 hermenētiskajiem likumiem, kā skaidrojami raksti. Tiem, kas baidās no kritiskās pētniecības kā postpadomju telpā nīstā, vērtības graujošā “liberālisma”, der atcerēties šādu vēsturisku faktu – Jēzus laika jūdaismā pastāv divas rabiniskās Toras interpretācijas skolas – *Shammai* un *Hillel* skolas. Lasot kanoniskos evaņģēlijus, kļūst pavisam skaidrs, ka Jēzus drīzāk piederēja *Hillel* skolas liberālajam spārnam, viņa interpretācijas bija pārsteidzoši liberālas, tāpat kā attieksme pret vienkāršiem cilvēkiem (sevišķi sievietēm), reliģisko autoritāšu asā kritika utt. Kritiskās pētniecības attīstība būtībā ļoti konsekventi un praksē atdzīvināja šos senos, bibliskos metodiskos principus.

Piemēram, labi zināms ir rabiniskais *QalWaHomer* (“viegls un grūts”) metodiskais un izglītības princips – to latīniski dēvē *a minori ad maius* (no vienkāršā pie sarežģītākā, lielākā). Tas ir biblisks princips, kas parādās arī pie ap. Pāvila – Rom 5,9ss: “*Taisnoti caur Kristus asinīm, tiekam glābti no Dieva dusmības. Kristus nāvē mēs, kas bijām naidā ar Dievu, tiekam salīdzināti ar Viņu un tiksīm izglābti Viņa dzīvībā.*” Vai, piemēram, *GezeraShawah* likums (“*tāds pats statuss*”) – Rom 4,3-8 Ābrahama ticība vienā līmenī tiek salīdzināta ar Dāvida vārdiem par taisnošanu neatkarīgi no darbiem, atklājot arī mūsu aktuālo situāciju: “*Svētīgs tas, kam pārķāpumi piedoti un grēki aplāti, kam tas Kungs nepielīdzina viņa grēkus.*” Tā pielietojumu labi var redzēt Pasā upura (*Passah*) sakarā: kā rīkoties, ja nu pēkšņi svētki iekrīt sabbatā (Num 9,2)? Jāatceļ upuris sabata dēļ, vai sabats nav spēkā upura dēļ? *GezeraShawah* metodiskais princips dod viedu atbildi: Num 9,2 lietots vārds, kas apzīmē noliktu, noteiktu laiku. Taču Num 28,2 tur atrodamais noteiktā laika vārds lietots saistībā ar pastāvīgu upuri. Tāpēc secinājums ir šāds: gluži kā pastāvīgais jeb regulārais upuris atbīda pie malas sabatu, tāpat arī Pasā upuris atbīda pie malas sabatu, jo pie abiem lietots vārds, kas norāda uz noteiktu, noliktu laiku⁴⁶.

Līdzīgu jautājumu JD izpētē ir ik uz soļa, tie nav atrisināmi, ja trūkst labas izglītības un rūpīga metodiska darba ar tekstu. Teoloģijai nav ko teikt, ja tā iet politikorektuma, konformisma un dogmu citēšanas ceļu, kā arī uz lielajiem, grūtajiem dzīves jautājumiem sniedz gatavas, katrai si-

⁴⁶ Hans Conzelmann / Andreas Linder mann. *Arbeitsbuch zum Neuen Testament*, 12. Auflage. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1998. (UTB 52), 188. lpp.

tuācijai iemācītas (gatavas) atbildes. Lai pozicionētos rabīniskā jūdaisma asprātīgajā pozīcijā, ka nav vērts lielos jēgas jautājumus aizstāt ar kaut kādām triviālām atbildēm, ir nepieciešama daudz nopietnāka zināšanu un metodiskā bāze.

Teoloģijai šodien ir tendence justies mazvērtīgākai citu zinātņu starpā, taču jāatceras fakts, ka tieši teoloģija – un konkrētāk – luterāņu mācītāji, kas savulaik bija neparasti labi un vispusīgi izglītoti, ar savu ļoti rūpīgo un jaunradošo zinātnisko darbu, saviem drosmīgajiem jautājumiem deva metodisko bāzi daudzām humanitārajām un sociālajām zinātnēm, kā arī motivēja to attīstību.

RALFS KOKINSTHE HISTORY OF CRITICALLY ANALYTICAL
PUBLICATIONS OF THE NEW TESTAMENT ORIGINAL
TEXT AND DEVELOPMENT OF EXEGETICAL METHODS**SUMMARY**

Critically analytical publications of the New Testament Greek original text, starting from Erasmus edition in 1517 to the modern *Nestle–Aland Novum Testamentum Graece ed. XXVIII* edition in 2015 has gone a long and difficult road of development, where each era left the unique footprints of its ideas.

Simultaneously with the discovering of new manuscripts, their evaluation and attempts to create hypothetically the oldest and best text reconstruction, new issues emerged. Thus with each new critical text analyses publication also the steps of exegetical methods developed and improved – text criticism and analysis and the background of the text and the time, literary criticism, form criticism, editorial criticism, criticism, analysis of literary genres, etc.

Nowadays the methodological principles developed by theologians are used by scientists in various fields of research. The principles of exegetical methods developed during the last 250 years of research are still being improved today, they help us to better and more completely understand the ancient biblical texts, as well as forms a good and neutral basis for interdenominational an interdisciplinary cooperation.

VLADISLAVS MALAHOVSKIS

DISKURSĪVAIS NOŠĶĪRUMS "LUTERĀNISMS – KATOLICISMS" LATVIEŠU KLERIKĀLI UN NACIONĀLI KONSERVATĪVAJĀ PRESEĒ (1920–1934)

Pēc neatkarīgas Latvijas valsts pasludināšanas 1918. gadā dominējošās kristīgās konfesijas jaunās valsts teritorijā bija luterānisms un katolicisms. Saskaņā ar statistikas datiem Latvijas Republikā katoļi veidoja apmēram 23–24 %, bet luterāņi 55–56 % no visa iedzīvotāju skaita.¹ Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā uzrādīja 1 900 450 iedzīvotājus, no kuriem 1 057 877 (55,7 %) piederēja luterānismam, 450 210 (23,7 %) – katolicismam, 169 625 (8,9 %) – pareizticībai, 96 802 (5,1 %) – vecticībai, 93 741 (4,9 %) – jūdaismam (Mozus ticīgie).² Pārējie nepilni 2 % piederēja salīdzinoši mazskaitlīgām (pamatā protestantiskām) konfesijām. Katoļticīgie dominēja (apmēram 60 % no iedzīvotājiem) Latvijas austrumdaļā – Latgalē.

Attiecības Latvijas katoļu un luterāņu starpā galvenokārt bija saspīlētas. Tam pamatā bija vairāki priekšnoteikumi, kas tieši vai netieši tās ietekmēja.

1. 1922. gada maijā Latvijas valdība parakstīja konkordātu ar Vatikānu. Latvijas parlaments to ratificēja tā pašā gada jūlijā. Saskaņā ar konkordātu, kas paredzēja zināmas privilēģijas Latvijas katoļu Baznīcai, katoļiem vēl bija jāsaņem viens no Rīgas luterāņiem piederošajiem dievnamiem. Katoļu Baznīcas vadība pieprasīja Rīgas Doma vai Pētera baznīcu, vēlāk gan ieguva Jēkaba baznīcu. Jēkaba baznīcas vācu draudze vērsās Latvijas parlamentā un sastādīja protesta

¹ Skujenieks, Marģers (sast.). *Latvija (1918–1938). Statistikas atlase*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1938, 12.

² Skujenieks, Marģers (red.). *Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1930, 155.

rakstu. Kad parlaments 1923. gada Lieldienās ar balsu vairākumu nobalsoja par likumprojektu, kurš paredzēja Jēkaba baznīcas nodošanu katoļu vajadzībām, Rīgas vācu minoritātes pārstāvji un daļa luterāņu pieprasīja tautas referendumu par dievnama atdošanu. Lai gan tautas referendumā tikai 1/5 no balsstiesīgajiem nobalsoja par šo priekšlikumu,³ Jēkaba baznīcas nodošana katoļiem neapšaubāmi saasināja Latvijas luterāņu un katoļu attiecības.

2. 1918. gada septembrī tika atjaunota Rīgas bīskapija (kopš 1923. gada arhibīskapija), kuras administratīvās robežas bija saskaņotas ar Latvijas valsts robežām. Rīgas bīskapijā tika apvienoti ne tikai Latgales, bet arī Kurzemes un Zemgales katoļi. Tā kā Latgalē trūka ierēdņu, skolotāju, ārstu, tad šo trūkumu aizpildīja iebraucēji no citiem Latvijas novadiem – pamatā luterāņi. Latgalē luterāņu skaits bija ap 40 000.⁴ Katoļu Baznīca Latgales katoļticīgos mēģināja pasargāt no jebkādam protestantisma ietekmēm. Sevišķi tika apkaroti protestantu izdotie evaņģēliji latgaliešu valodā, kuri tika atzīti par *sektantu* garīgās literatūras izdevumiem.⁵ Reliģijpētnieks Valdis Tēraudkalns atzīmē, ka protestantu un katoļu sāncensība Latgalē, “ko protestanti uzskatīja par savu misijas lauku, bet katoļi uztvēra kā savu teritoriju, radīja spriedzi”.⁶
3. Pēc neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanās latviešiem vēl trūka kopējās nacionālās apziņas, latvieši nereti sevi iedalīja “latgaliešos un baltiešos, īstajos un neīstajos, čangaļos un čiuļos” u. tml.⁷ Turklāt 20. un 30. gados pasaulē populāras bija eigēnikas idejas par “vērtīgāko” cilvēku skaita pavairošanu un “mazvērtīgāko” samazināšanu. Arī Latvijā šo ideju apspriešanā un popularizēšanā aktīvi piedalās dažādu zinātņu pārstāvji.⁸ 20. gadu beigās medicīnas doktors

³ Cakuls, Jānis. *Latvijas Romas Katoļu Baznīcas vēstures materiāli: 20. gadsimts*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja, 2002, 705.

⁴ Skujenieks, Marģers (red.). *Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā*, 157, 158.

⁵ Seile (Seil), Valerija. *Grāmatas Latgales latviešiem*. Rīga: Valters un Rapa, 1936, 464.

⁶ Tēraudkalns, Valdis. Bībeles tulkošana un izdošana Pirmās republikas laikā. *Rēzeknes Augstskolas raksti. Vēsture un filozofija*, VII sēj. Atb. red. Kārlis Počs. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2007, 101.

⁷ Brolišs, Jāzeps. *Nacionālie procesi (būtība, tipi, veidi, pretrunas, izpausmes)*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2000, 39.

⁸ Zelče, Vita. Vara, zinātne, veselība un cilvēki: eigēnika Latvijā 20. gs. 30. gados. *Latvijas Arhīvi*, 2006, Nr. 3, 100. (Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija, Latvijas Valsts vēstures arhīvs.)

Eduards Akermanis mēnešrakstā *Burtnieks* saistībā ar Latgales iedzīvotājiem atzīmē: "Latvieši, lietavieši, krievi, baltkrievi, poļi un žīdi te jaukušies juku jukām, un rezultātā radies etnogrāfisks tips ar ļoti negatīvām rasu bioloģiskajām īpašībām."⁹ Tautsaimnieks Alfrēds Ceihners analītiskajā žurnālā *Ekonomists* rakstā par nacionālajām minoritātēm uzsver, ka Latvijā tikai 60 % no iedzīvotāju dabiskā pieauguma veido latvieši, turklāt 38 % no tiem "ir fiziskā, kulturālā un saimnieciskā ziņā samērā mazvērtīgie Latgales latvieši".¹⁰ Tā kā Latgalē lauku apvidos bija relatīva pārpalīdzība, ik gadu vairāk kā 20 000 Latgales iedzīvotāju pameta Latgali, lai dotos peļņas darbos uz pārējiem Latvijas novadiem. Bet ap 8000 no viņiem Latgalē vairs neatgriezās,¹¹ palikdami uz pastāvīgu dzīvi pārējā Latvijā. Tikai 20. gadu otrajā pusē vien ap 40 000 latgaliešu bija migrējuši uz pastāvīgu dzīvi uz citiem Latvijas novadiem.¹² Tie pamatā bija katoļi. Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē luterāņiem bija bažas par katoļticīgo skaita pieaugumu ārpus Latgales: "Ar laiku līdzšinējā latgaliešu staigāšana pārvērtīsies sistemātiskā Vidzemes un Kurzemes iekarošanā un līdz ar to nav izslēgta iespējamība, ka ne visai tālā nākotnē mūsu valsts politiskā un kulturālā struktūrā rodas dziļi esošas pārmaiņas par labu katoļu un pareizticīgo, krieviski runājošo iedzīvotāju daļai."¹³

4. Attiecības luterāņu un katoļu starpā bija arī tālaika preses uzmanības lokā. 20. gados Latvijā prese baudīja visas demokrātiskas iekārtas priekšrocības, un tai bija būtiska loma tālaika sabiedriskās domas veidošanā. 1924. gadā pieņemtais preses likums aizstāvēja preses brīvību. Turklāt likumā nekas nebija teikts par cenzūru, kā arī par žurnālista tiesībām un pienākumiem.¹⁴

Rakstā, balstoties uz aptuveni 50 publikāciju materiāliem preses izdevumos, atspoguļoti vairāki luterāņu un katoļu attiecību aspekti Latvijas

⁹ Akermanis, Eduards. Apdraudētā latvju tauta. *Burtnieks*, 9, 1928, 821.

¹⁰ Ceichners, Alfrēds. Galveno tautību loma Latvijas saimnieciskajā dzīvē. *Ekonomists*, 8, 1930, 322.

¹¹ Malahovskis, Vladislavs. Lauku iedzīvotāji Latgalē 20. gadsimta 20. gados: daži dabiskās un mehāniskās kustības aspekti. *XVI starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture: avoti un cilvēki*. Atb. red. Vitālijs Šalda. Daugavpils: DŪ apg. "Saule", 2007, 149.

¹² Ceichners, Alfrēds. Iedzīvotāju pieauguma jautājums Latgalē. *Latviešu Balss*, 1931, 12. aprīlis.

¹³ Akermanis, Eduards. Apdraudētā latvju tauta. *Burtnieks*, 9, 1928, 821.

¹⁴ Treijs, Rihards (red.). *Latvijas Republikas prese (1918–1940)*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996, 82.

valsts pastāvēšanas parlamentārisma periodā (1920–1934). Rakstā paustās atziņas ir ilustrētas ar citātiem no konfesionālajiem izdevumiem kā *Svētdienas Rīts* un *Katoļu Dzeive*. No laikrakstiem, kas aizstāvēja katoļu pozīcijas, pamatā tika izmantota avīze *Latgolas Vārds*. Tas bija klerikāli konservatīvā virziena partijas “Latgales Kristīgo zemnieku savienība” oficiozs. Šī avīze Latgalē bija visietekmīgākā un tirāžas ziņā lielākā, tā saturiski aptvēra ļoti plašu jautājumu loku, kā arī visaktīvāk iestājās par Latgales īpatnību respektēšanu, katolicismu un polemizēja ar tolaik tā dēvētajiem “baltiešu” laikrakstiem. Atsevišķi citāti izmantoti no Rīgā iznākošās avīzes *Māras Vēstnesis*. Savukārt no laikrakstiem, kas bija opozīcijā katolicismam un aizstāvēja protestantu intereses, pamatā tika izmantoti citāti no labējā spārna konservatīvi demokrātiskās Nacionālās apvienības (sākotnēji “Bezpartejiskais nacionālais centrs”) avīzes *Latvis*, no Latgales Latviešu apvienības avīzes *Latgales Ziņas* un no avīzes *Latvijas Sargs*.

Pētījums balstīts uz datu kvalitatīvo analīzi, diskursa vēsturisko pieeju, izmantojot nošķiruma “mēs–viņi” diskursīvo konstrukciju. Konstrukcija “mēs–viņi” parasti veido pamatu stereotipiem un aizspriedumiem. Kāda negatīvā pieredze ar oponentu visbiežāk tiek attiecināta kā raksturīga uz visu grupu, bet pozitīvā pieredze vairāk tiek uzskatīta kā izņēmums.¹⁵ Šajā gadījumā tie ir “luterāņi (luterānisms) – katoļi (katolicisms)”, un – otrādi. Izvēlētajos laikrakstu citātu fragmentos atklāti gan diskursīvie temati, gan arī skaidrojošie, apvainojošie, attaisnojošie u. tml. viedokļi un argumenti, lai radītu pozitīvu paštēlu un negatīvu oponenta tēlu. Laikrakstu citāti ļauj arī konstatēt lingvistiskos paņēmienus, kādi izmantoti argumentācijas akcentēšanai un oponenta nomelnošanai. Rakstā aplūkoti četri diskursu temati: 1. Jēkaba baznīcas nodošana katoļiem. 2. Lutera personība. 3. Luterānisms Latvijā. 4. Katolicisms Latvijā.

¹⁵ Delanty, Gerard et al. *Identity, Belonging and Migration*. Liverpool: Liverpool University Press, 2008, 4.

1. JĒKABA BAZNĪCAS NODOŠANA KATOĻIEM

Priekšstatu veidošana katoļus atbalstošā presē	Priekšstatu veidošana luterāņus atbalstošā presē
<ul style="list-style-type: none"> • Kā katoļu vēršanās pret citām konfesijām: “Eiši sokut i luterani, i pravoslavi krivi, i zynoms žeidi uz bazneicas atdušonu weras kai uz katoliu karagojini pret cytom ticeibom.”¹⁶ • Baznīcas nodošana katoļu baznīcas vajadzībām kā valdības iniciatīva: “Latvijas weiskups nimos nasabož pi waldbibas, lai jam atdud tu vai cytu bazneicu. Weiskups pilneigi byutu apmirinots ari ar Aglyuni, jo pašai waldeibai nabyutu lelas gribešonas dabot weiskupa kraslu uz Reigu.”¹⁷ • Kas ir Jēkaba baznīcas likumīgie īpašnieki: “Kas ir eisti Jakuba baznīcas īpašniki [...] Ti ir katoli, kas jakuba baznīcu caluši [...] Jakuba baznīca nav atsaroduse liuteraniu lykumeigā litošonā.”¹⁸ 	<ul style="list-style-type: none"> • Kā cīņas izpausme starp nacionālām interesēm un katolicismu: “Cīņa divu citu naidīgu spēku saduršanos – nacionalisma un katolicisma cīņa [...] Tā ir netieša cīņa, kuru izcīna tagad varas kārīgā katolicisma un latvju tautas starpā.”¹⁹ • Konkordāta noslēgšanas un Jēkaba baznīcas nodošanas sekas: “Ar laupīšanu var sasniegt taisni pretējo”²⁰; “Vai tas neatgādina vistumšāko katolicisma reakcijas laikmetu, kur viss, kas bija luterisks, tika ar uguni un zobenu iznīcināts. Vai mēs tagad ar konkordāta noslēgšanu neslēgštam atpakaļ tumšajos viduslaikos”²¹; “Jēkaba baznīcas atdošanu Latviešu luterāņi vienmēr sapratīs pārestību, ko viņiem nodarījuši latgalieši”²²; “Lieta šoreiz grozās ne tikai ap divām baznīcām, bet ap Romas tiesīmi pamazām iekarot katoļu ticībai visu Latviju.”²³ • Kas ir Jēkaba baznīcas cēlāji: “Visos laikos baznīcas nav cēlis pāvests, bet tās draudzes, kuras vēlāk pārgāja ev. lut. ticībā.”²⁴

¹⁶ Skoborga. Kur byut Weiskupa katedrai? *Latgolas Vārds*, 1921, 13. jūlijs.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Red. Woi Jakuba baznīca beja joatdud katolim. *Latgolas Vārds*, 1923, 22. augusts.

¹⁹ Red. Karagājiens pret ev. Lut. Baznīcu. *Latvis*, 1923, 23. augusts.

²⁰ A. M. Tautas nobalsošana. *Svētdienas Rīts*, 1923, 2. septembris.

²¹ R. Katolicisms un luterisms. *Latvijas Sargs*, 1923, 26. jūlijs.

²² Red. Latgaliešu tuvināšana. *Latvis*, 1923, 6. septembris.

²³ Protestants. Katoļu baznīca un morāle. *Latvijas Sargs*, 1923, 30. augusts.

²⁴ Turpat.

2. LUTERA PERSONĪBA

Priekšstatu veidošana katoļus atbalstošā presē	Priekšstatu veidošana luterāņus atbalstošā presē
<ul style="list-style-type: none"> • Neizdevies reformators, kurš mēģināja sagraut katoļu Baznīcu: “Pseudo-reformators”²⁵; “Martiņš Luters aizskorts sovā pašmīlibā gribēja sagraut katoļu Baznīcu”²⁶; “Byudams katoļš Ļuters atkrita nu Katoļu Baznīcas un atrove daudzējus cytus. Lobotōja lumu gribēja spelet Ļuters, bet tys jam naizadeve. Vitā izlobot, jis atgryude cylvakus veļ dziļokā pūstā. Jis palyka par guņš piliceju reliģiskajā revolucijā, kuras līsmos pazuda miljoni cylvaku.”²⁷ • Cilvēks ar ļoti negatīvām personības īpašībām: “Varas korīgs, dusmīgs un lepns, monticīgs un subjektīvs, patmīlīgs, likulīgs un viļtīgs”²⁸; “Sovas lepnības vergs, sovas naida pylnas jutas jis izleja uz Baznīcu”²⁹; “Gryuteības sovu personīgu korību un kaislību savaldišonā [...] Ļuters naatroda sevī tik daudz spēka, lai varātu tos porvarēt”³⁰; “Nužalojamais un apraužamais.”³¹ 	<ul style="list-style-type: none"> • Lutera dzīve un darbība kā pozitīvs piemērs: “Viņa dzīve runā uz mums un caur viņa dzīvi drošsirdība, pašaieliedzība, ticības spēks [...] varam smelties spēku, kad mums pašiem grūti klājas [...] dot pienākuma apziņu.”³² • Īstā evaņģēlija atjaunotājs: “Bez šaubām, Luteram bija, kā jau sava laika cilvēkam, savas kļūdas, savi trūkumi. Bet tas viss ir nieks pret to lielo kultūras darbu, ko viņš darījis – atjaunodams isto evaņģēlija mācību.”³³

²⁵ Red. Broļim ļuterticīgim pordumom. *Latgolas Vārds*, 1931, 23. janvāris.

²⁶ Trauslais, H. Kopec naidis pret katoļu baznīcu. *Latgolas Vārds*, 1930, 16. jūlijs.

²⁷ U-ks, P. Ļutera ticības izaplātīšona Latvijā. *Katoļu Dzeīve*, 1929, aprīlis, 107, 108.

²⁸ Driksnis, A. Mortiņš Luters. *Latgolas Vārds*, 1931, 21. janvāris.

²⁹ Driksnis, A. Mortiņš Luters. *Latgolas Vārds*, 1931, 14. janvāris.

³⁰ Driksnis, A. Mortiņš Luters. *Latgolas Vārds*, 1930, 14. novembris.

³¹ Draugs. Broļim ļuterticīgim pordumom. *Latgolas Vārds*, 1931, 23. janvāris.

³² Bergs, E. Ko Luters mums devis? *Svētdienas Rīts*, 1923, 5. augusts.

³³ Logoss. Rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 1931, 9. janvāris.

3. LUTERĀNĪSMIS LATVIJĀ

Priekšstatu veidošana katoļus atbalstošā presē	Priekšstatu veidošana luterāņus atbalstošā presē
<ul style="list-style-type: none"> • Luterānisms kā vāciešu uzspiesta maldīga ticība Latvijā: “Luteranisms te iwasts ar waru”³⁴; “Jus vesturniki par katolicismu biži vin maloja orkorteigi [...] Vaļdiniki vociši [...] uzspide vysim sev padutajim latvišim”³⁵; “Jyusu ticības dybnotojs ir Ļuters, na Kristus”³⁶; “Ļutera moldi izaplatija pa vysu Baltijas pīkrasti [...] Jauno mocība nanese cylvakim gaidito lobuma.”³⁷ • Luterāņi kā bijušie katoļi: “Jyus bejot katoli! Un pec 1521. goda palykot luterticīgi. [...] Tikai izmastos zivis nu katolu Baznicas ir jyusu reiceibā.”³⁸ • Luterānisma izpausmes kā nevēlama parādība Latgales skolās: “Skūlom, kuras ir baltišu rukos, un kuras naspej dut sovim audzēknim pareizo sledziņa par Katoļu Baznicu”³⁹; 	<ul style="list-style-type: none"> • Luterānisms kā humānisma, kultūras un izglītības veicinātājs: “Luterānisma devīze ir mīlestība, izglītība, cenšanās pēc kultūras sasniegumiem. Pateicoties šim, Vidzemes un Kurzemes luterticīgi latvieši jau vairāk kā 100 gadus atpakaļ gandrīz bez izņēmuma prata lasīt un daudz ari rakstīt”⁴⁰; “Un tās kultūras vērtības, ko Vidzemes un Kurzemes latvieši ir sasnieguši, pa lielākai daļai ir luterānisma nopelns.”⁴¹ • Luterānisms kā toleranta ticība: “Un, lūk, lielā iecietība pret konfesijām – tā ir luterānisma un it sevišķi luterāņu – latviešu skaistākā dvēseles īpašība. Ar to luterānisms paceļas pāri katolicismam”⁴²; “Šī konfesija [...] vienmēr ir draudzīgi sniegusi roku katram. Ja kāda konfesija vai sekte aiz šaursirdības izturas pret luterismu naidīgi, tad par nožēlošanu luterisms te nav vainīgs”⁴³; “Mēs esam iecietīgi līdz pēdējam pret katoļiem.”⁴⁴

³⁴ Red. Woi jakuba baznica beja joatdud katolim. *Latgolas Vārds*, 1923, 22. augusts.

³⁵ Trauslais, H. Kopec naidis pret katoļu baznīcu. *Latgolas Vārds*, 1930, 16. jūlijs.

³⁶ Draugs. Broļim Ļuterticīgim pordumom. *Latgolas Vārds*, 1931, 23. janvāris.

³⁷ U-ks, P. Ļutera ticības izplatošana Latvijā. *Katoļu Dzeive*, 1929, aprīlis, 107, 108.

³⁸ Draugs. Broļim Ļuterticīgim pordumom. *Latgolas Vārds*, 1931, 23. janvāris.

³⁹ Trauslais, H. Kopec naidis pret katoļu baznīcu. *Latgolas Vārds*, 1930, 16. jūlijs.

⁴⁰ Logoss. Vēlreiz – rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 1931, 9. jūnijs.

⁴¹ Logoss. Rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 1931, 9. janvāris.

⁴² Turpat.

⁴³ Rumpeters. Luteriešu saime Latgales konfesiju jūklī. *Latgales Ziņas*, 1928, 2. novembris.

⁴⁴ Logoss. Rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 1931, 9. janvāris.

<p>“Un vēl tagad myusu skulos vēsturi moca gondreiž tikai protestanti pēc taidom gromotom, kur dažas vitas ir pat pidauzīgi rakstītas [...] Tur reformācija ir uzskatīta kā cylvaku atpēsteišona nu “baznīcas žņaugim” [...] Katoļu skulos vysmoz vadeitojam jobyut stynggram katoļam”⁴⁵;</p> <p>“Katoļu skulotojīm luterticīgi koleģi taisni bezkaunīgā veidā paidagogiskos sedes laikā raun acis laukā, jo katoļi grib sarīkot eglīti pēc 25. decembra.”⁴⁶</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Luterānisms kā latviskuma uzturētājs Latgalē: “Izkaisītas starp cittautibniekiem, šīs draudzes ir kā raugs mīklā [...] draudzēm reizē ar garīgo apkopšanu jāpasargā latvieši Latgalē no pārtautošanās [...] jo spēcīgākas un darbīgākas būs luteriskās draudzes, jo stiprāks būs arī latvju nacionālās kultūras iespaids.”⁴⁷ • Luterāņi – Latgales atbrīvotāji no lieliniekiem: “Starp katoliskās Latgales atbrīvotājiem no lielinieku varas lielākā daļa bija luterāņi.”⁴⁸
--	--

4. KATOLICISMS LATVIJĀ

Priekšstatu veidošana katoļus atbalstošā presē	Priekšstatu veidošana luterāņus atbalstošā presē
<ul style="list-style-type: none"> • Katoļu Baznīca kā latgaliskuma uzturētāja Latgalē: “Katolisko bazneica ir nacionaloka par ļuteranu goreigū Vērsvaldi [...] katoļu bazneica ar sovu piļneigu autonomu [...] ikortu ar latgaļu goreigū vērseibu priekšgolā, jōatzeist par myusu nacionalos dzeives vodušu īstodi.”⁴⁹ • Katolicisms kā kopības, morāles un tautas gara uzturētājs: “Katoļi vienmēr stāv par nacionālismu, bet tikai tik tālu cik tas ir vērts uz tautas kopību, ticības un morāles atdzimšanu”⁵⁰; 	<ul style="list-style-type: none"> • Katolicisms kā fanātiska, neiecietīga ticība: “Ar viņiem [katoļiem – V. M.] runāt un cīnīties kulturāliem līdzekļiem ir grūti un neatmaksājas;”⁵¹ “Ar savu bezkaunību jūs pārtrumpojiet pat komunistus [...] Liekas, ka svētajam baznīckungam tādi parastie lamu vārdi kā čuhnas, valni, pagāni, naheristi, lutari, Latgales žņaudzēji, latgaliešu maizes ēdāji u.t.t. – birst vēl spēcīgāk kanceles sprediķi, kā dažam labam ”brolišam” aiz stoiskas krogā.”⁵²

⁴⁵ Latkovskis, Leonards. Aizspridumu mygla. *Latgolas Vārds*, 1932, 19. oktobris.

⁴⁶ Draugs. Broļim ļuterticigim pordumom. *Latgolas Vārds*, 1931, 23. janvāris.

⁴⁷ Rumpeters. Luteriešu saime Latgales konfesiju jūklī. *Latgales Ziņas*, 1928, 2. novembris.

⁴⁸ Logoss. Vēlreiz – rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 1931, 15. maijs.

⁴⁹ S. Latgaļu politikas pamati. *Latgolas Vārds*, 1934, 14. marts.

⁵⁰ W. S. Nacionalā kustība un katoļi. *Rīgas Vēstnesis*, 1933, 6. jūnijs.

⁵¹ Logoss. Rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 1931, 9. janvāris.

⁵² Logoss. Vēlreiz – rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 1931, 15. maijs.

“Latvju katoļi ar gandarījumu atzīmē savus panākumus materiālā, tautas spēku vairošanās ziņā”⁵³;

“Materijālisma gors ir pretīgs kotram etiksi audzynomam cylvakam un sevišķi myusu ideālai latgališu jaunotnei, kura zam katoļu ticības īspaida cenšas uz tykumiskom vertibom, uz personības piļņibu.”⁵⁴

- Katolicisms kā skaitliski progresējoša ticība:

“Acumirkli mes latvju katoļi esam mazākumā Latvijā, bet tomēr mums pieder nākotne [...] protestantiskajos apgabalos mirstība pārsniedz dzimstību, Latgalē ir otrādi.”⁵⁵

- Katoļu baznīca kā propoliska iestāde un apdraudējums latviskai un vienotai Latvijai:

“Noteikšana pieder ksendziem no poļu sugas [...] ķengāšanas raksti par Luteru un luterānismu nāk no pārpoļotām aprindām”⁵⁶;

“Tas ir dabīgi, jo 2/3 katoļu garīdznieku Latgalē ir cittautieši [...] Latgale nevis priekš latviešiem, bet priekš katoļiem”⁵⁷;

“Mēs ceram, ka tad, kad starp katoļu garīdzniekiem būs tikai tādi cilvēki, kuros tek īstās latviešu asinis, tad izbeigsies arī katra ķengāšanās, katra sadursme un ticības nāids, bet visi ies roku rokā par brīvo Latviju un latvju tautu.”⁵⁸

- Katolicisms kā kultūras veicinātājs Latgalē:

“Katolicisms [...] ir zināms kultūras faktors, un kā tāds viņš daudz darījis arī cilvēces kultūras labā. Bez šaubām, arī šē Latgalē viņam bijusi sava nozīme.”⁵⁹

Aplūkojot diskursu tematiku saistībā ar izvēlētajiem citātiem no laikrakstiem, var konstatēt, ka asa polemika vērojama 1923. gadā, kad tika apspriests jautājums par Jēkaba baznīcas nodošanu katoļiem. Nākamais polemikas vilnis presē abu konfesiju starpā parādās 1930. un 1931. gadā, kad avīzē *Latgolas Vārds* tika nopublicēta kritizējošu rakstu sērija par Mārtiņu Luteru, it kā ar mērķi lai: “Latviši katoļi un veļ jo vairok, paši

⁵³ Strods, Pēteris. Katoļticīgo skaits Latvijā. *Māras Vēstnesis*, 1930, 16. jūlijs.

⁵⁴ M. J. Vai latgaliba brismōs. *Latgolas Vārds*, 1926, 20. oktobris.

⁵⁵ Strods, Pēteris. Katoļticīgo skaits Latvijā. *Māras Vēstnesis*, 1930, 16. jūlijs.

⁵⁶ Logoss. Rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 1931, 9. janvāris.

⁵⁷ Rids. Latvietis vai katolis? *Jaunais Vārds*, 1921, 3. aprīlis.

⁵⁸ Logoss. Rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 1931, 9. janvāris.

⁵⁹ Turpat.

luterāņi moz veļ zyna [...] pamudynot ļuterticigus, lai ji vairok soktu interesetis par sovu ticibu un jos “atjaunotoju”.⁶⁰ Tam sekoja asa reakcija ar atbildes rakstiem laikraksta *Latgales Ziņas* slejās: “Rokas nost no mūsu ticības!”⁶¹

Neraugoties uz nereti asajiem toņiem oponenta nomelnošanā, pētāmajos laikrakstos ir sastopami arī oponenta konkretizācijas mēģinājumi. Piemēram, avīze *Latgales Ziņas* precizē: “Mēs neesam pret katoļu ticību kā tādu un negribam pret to uzstāties – bet tikai pret tās vadītājiem, kas uzstājas pret mūsu ticību ar nekulturāliem paņēmieniem un ķengāšanas rakstiem. Mēs uzstājamies pret tiem, kuri katolicismu izlieto kā masku, aiz kuras slēpjas polonizācijas tieksmes.”⁶²

Abas puses – luterāņus un katoļus – atbalstošos laikrakstos ir izdalāmi vairāki kopīgās tematikas jautājumi saistībā ar:

- diskrimināciju (luterāņi diskriminē katoļus, un – otrādi);
- konfesiju izplatību (katoļu bažas par luterānisma izplatību Latgalē un luterāņu bažas par katolicisma izplatību pārējos Latvijas novados);
- konfesiju nostiprināšanas ārējo faktoru ietekmi (poļu loma katolicisma nostiprināšanā Latgalē, vāciešu loma luterānisma izplatībā un nostiprināšanā pārējā Latvijā);
- konfesiju ietekmi uz kultūras procesiem, sabiedrības morāli un personību (katolicisma loma Latgalē un luterānisma loma pārējā Latvijā; katra konfesija tiek uzskatīta kā augstākas kultūras un morāles nesēja);
- konfesionālo tuvināšanos (katra no konfesijām to apzināti kavē, padara neiespējamu).

Kopumā var secināt, ka latviešu klerikāli un nacionāli konservatīvajā presē Latvijas parlamentārisma periodā veidotie diskursi par luterāņu un katoļu attiecību jautājumiem nebija vērsti uz abu konfesiju tuvināšanos, bet gan gluži pretēji – uz atsvešināšanos un stereotipu uzturēšanu.

⁶⁰ Draugs. Broļim ļuterticigim pordumom. *Latgolas Vārds*, 1931, 23. janvāris.

⁶¹ Logoss. Rokas nost no mūsu ticības, *Latgales Ziņas*, 1931, 9. janvāris.

⁶² Turpat.

LITERATŪRA

1. Akermanis, E. Apdraudētā latvju tauta. *Burtnieks*, 9, 1928, 819–831.
2. Bergs, E. Ko Lutera mums devis? *Svētdienas Rīts*, 1923, 5. augusts.
3. Brolišs, J. *Nacionālie procesi (būtība, tipi, veidi, pretrunas, izpausmes)*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2000.
4. Cakuls, J. *Latvijas Romas Katoļu Baznīcas vēstures materiāli: 20. gadsimts*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja, 2002.
5. Ceichners, A. Galveno tautību loma Latvijas saimnieciskajā dzīvē. *Ekonomists*, 8, 1930, 321–329.
6. Ceichners, A. Iedzīvotāju pieauguma jautājums Latgalē. *Latviešu Balss*, 1931, 12. aprīlis.
7. Delanty, G. et al. *Identity, Belonging and Migration*. Liverpool: Liverpool University Press, 2008.
8. Draugs. Broļim ļuterticīgim pordumom. *Latgolas Vārds*, 1931, 23. janvāris.
9. Driksnis, A. Mortiņš Lutera. *Latgolas Vārds*, 1931, 21. janvāris.
10. Driksnis, A. Mortiņš Lutera. *Latgolas Vārds*, 1931, 14. janvāris.
11. Driksnis, A. Mortiņš Lutera. *Latgolas Vārds*, 1930, 14. novembris.
12. M. J. Vai latgalība brīsmos. *Latgolas Vārds*, 1926, 20. oktobris.
13. Latkovskis, L. Aizspridumu mygla. *Latgolas Vārds*, 1932, 19. oktobris.
14. Logoss. Rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 1931, 9. janvāris.
15. Logoss. Vēlreiz – rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 1931, 15. maijs.
16. Logoss. Vēlreiz – rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 1931, 9. jūnijs.
17. A. M. Tautas nobalsošana. *Svētdienas Rīts*, 1923, 2. septembris.
18. Malahovskis, V. Lauku iedzīvotāji Latgalē 20. gadsimta 20. gados: daži dabiskās un mehāniskās kustības aspekti. *XVI starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture: avoti un cilvēki*. Atb. red. Vitālijs Šalda. Daugavpils: DU apg. "Saulē", 2007, 147–153.
19. Protestants. Katoļu baznīca un morāle. *Latvijas Sargs*, 1923, 30. augusts.
20. R. Katoļu ticība un luterisms. *Latvijas Sargs*, 1923, 26. jūlijs.
21. Red. Broļim ļuterticīgim pordumom. *Latgolas Vārds*, 1931, 23. janvāris.
22. Red. Karagājiens pret ev. Lut. Baznīcu. *Latvis*, 1923, 23. augusts.
23. Red. Latgaliešu tuvināšana. *Latvis*, 1923, 6. septembris.
24. Red. Woi Jakuba baznīca beja joatdud katolim. *Latgolas Vārds*, 1923, 22. augusts.
25. Rids. Latvietis vai katolis? *Jaunais Vārds*, 1921, 3. aprīlis.
26. Rumpeters. Luteriešu saime Latgales konfesiju jūklī. *Latgales Ziņas*, 1928, 2. novembris.
27. S. Latgaļu politikas pamati. *Latgolas Vārds*, 1934, 14. marts.
28. Seile (Seiļ), V. *Grāmatas Latgales latviešiem*. Rīga: Valters un Rapa, 1936.
29. Skoborga. Kur byut Weiskupa katedrai? *Latgolas Vārds*, 1921, 13. jūlijs.

30. Skujenieks, M. (sast.). *Latvija (1918–1938). Statistikas atlases*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1938.
31. Skujenieks, M. (red.). *Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1930.
32. Strods, P. Katoļticīgo skaits Latvijā. *Māras Vēstnesis*, 1930, 16. jūlijs.
33. W. S. Nacionalā kustība un katoļi. *Rīgas Vēstnesis*, 1933, 6. jūnijs.
34. Trauslais, H. Kopec naidis pret katoļu baznīcu. *Latgolas Vārds*, 1930, 16. jūlijs.
35. Tēraudkalns, V. Bībeles tulkošana un izdošana Pirmās republikas laikā. *Rēzeknes Augstskolas raksti. Vēsture un filozofija*. VII sēj. Atb. Kārlis Počs. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 2007, 96–109.
36. Treijs, R. (red.). *Latvijas Republikas prese (1918–1940)*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996.
37. U-ks, P. Ļutera ticības izplatīšana Latvijā. *Katoļu Dzeive*, aprīlis, 1929, 107, 108.
38. Zelče, V. Vara, zinātne, veselība un cilvēki: eigēnika Latvijā 20. gs. 30. gados. *Latvijas Arhīvi*, Nr. 3, 2006, 94–137. (Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija, Latvijas Valsts vēstures arhīvs.)

VLADISLAVS MALAHOVSKIS

DISCURSIVE DISTINCTION "LUTHERANISM–CATHOLICISM" IN LATVIAN CLERICAL AND NATIONALLY CONSERVATIVE PRESS

SUMMARY

The article is based on about 50 publications in press, which reflect a number of aspects of Lutheran and Catholic relations during the parliamentary system of the Republic of Latvia (1920–1934). The study is based on qualitative data analysis, the historical approach, using a discourse of the distinction "we–they" construction. The chosen quotes from newspapers discover discursive topics, as well as explanatory, offensive, supporting, etc, opinions and arguments in order to create a positive self-image and a negative image of the opponent. The article deals with four discourse topics: 1) St. Jacob's Church devolution to the Catholics; 2) Luther's personality; 3) Lutheranism in Latvia; and 4) Catholicism in Latvia.

PRIIT ROHTMETS

DEFINING THE SPIRIT
OF THE REFORMATION –
A CLASH IN THE ESTONIAN
LUTHERAN CHURCH DURING
THE 400TH CELEBRATIONS
OF THE REFORMATION IN 1924*

The interpretation, significance and meaning of the Reformation have changed over time. Reformation anniversaries help to understand and analyse the development of Lutheran thought and organisation. What seems to be common to all celebrations is an aim on the one side to look back and on the other side to see beyond the present, to have a vision about the future. This way the celebrations as milestones often create an understanding of Lutheranism for the coming days. Thus, Reformation jubilees can have an impact on the entire understanding of what the Reformation means and what it has achieved, what can be credited to the Reformation, and how it can shape the future.

Therefore, when we look more specifically at the anniversaries of the Reformation, celebrations, which have regularly taken place for more than four centuries, it becomes evident that the events too have had at least two meanings. First, they embody a sentiment of time, i.e. the anniversaries have always been shaped by everyday politics, as well as the spirit of time. A good example to mention dates back to the 19th century, which by church historians has been described as a turning point in defining Protestantism as a cornerstone of modern Lutheran identity. The celebrations starting from 1817 have also been called an epidemic of celebrating the Reformation, especially in Germany, where

* Research on which this article is based was supported by the University of Tartu base funding of national sciences, grant no. PHVUS17929.

the commemorations and celebrations helped to establish an emerging nationhood.¹

With rising liberal theology, by the end of 19th century the Reformation was understood primarily as a liberator. Adolf von Harnack can be mentioned as an example. He was raised in Tartu (Dorpat), and started his studies at the Faculty of Theology in Dorpat, rising to the position of Professor at the University of Berlin, the General Director of the Royal Library at Berlin (from 1918 Prussian State Library) and the President of Kaiser Wilhelm Gesellschaft (now Max Planck Gesellschaft). Von Harnack was a liberal theologian, who was very influential in Germany at the peak of the 20th century. In his works, he emphasised person's internal freedom. He claimed that it had been the Reformation and its legacy, which had made possible to gain that inner spiritual liberty. Thus, the freedom of conscience was the main expression used in connection with the Reformation events. The freedom of conscience was interpreted as a powerful tool for nation building and therefore the Reformation too was interpreted in the context of national consciousness and German nationalism.

However, it was not the only aspect, which was promoted. Von Harnack also wrote that the Reformation had liberated religion from the domination of other spheres of life, namely politics, science, culture, etc., which it had overshadowed earlier, and created an understanding that religion and the church needed to develop according to their own law. This way, the Reformation brought freedom to each area of life. It was a very progressive way to interpret the Reformation.²

Having described the first aspect – the sentiment of time – in Reformation celebrations, there is a second meaning: the anniversaries of the Reformation have often been meant to shape the future identity of Lutheranism or the Lutheran Church. It may often be so that the interpretation gains more attention because of controversial or changing times.

¹ Steinhoff, Anthony. Christianity and the Creation of Germany. In *The Cambridge History of Christianity: World Christianities c.1815–c.1914*, Vol. VIII. Sheridan Gilley, Brian Stanley (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2006, pp 282–300.

² Howard, Thomas Albert. *Remembering the Reformation. An Inquiry into the Meanings of Protestantism*. Oxford: Oxford University Press, 2016, pp. 98–99.

For example, we can see a change in 1917, with the 400th jubilee of the Reformation, which was celebrated despite the ongoing First World War. In Baltic provinces, it was marked by the period of revolutions, beginning from the abolition of the Monarchy in March 1917, and ending with the Bolshevik revolution in autumn of 1917. Therefore, for example in Estonia, the celebrations of 1924, which marked the 400th anniversary of the Reformation events in Baltic provinces, gained much more attention.³

In Germany, the anniversary in 1917 saw a change, which was characteristic to the theological and ecclesiastical profile of the coming period. Optimism had begun to vanish and an understanding of Christianity of being something very different from our daily spheres of life, began to dominate in the discussions. For example, a German theologian Ernst Troeltsch, in contrast with his colleagues of the 19th century, saw the Reformation to be in continuity with the Middle Ages. Thus, he claimed that it cannot be understood as a transition to modernity. It was the Enlightenment, which had brought modernity and had contradicted deeply to religion, including the view, which the Reformation had brought along. Luther did not understand himself as a modern man, but a deeply pre-modern religious soul.⁴ Consequently, the Reformation began to be interpreted more independently, as a reform, which had tried to re-establish an understanding of Christianity, which was in accordance with the law of God.

By 2017, we have come to a point when the meaning of the Reformation within the Lutheran community is a mixture – divided between a confessional interpretation and an ecumenical one. There is certainly a notion that the Reformation was a milestone in liberating people, but nowadays the fact is usually described in religious context rather than in social context. Most importantly, in 2017 Christian unity is in focus. The Catholic Church and the Lutheran World Federation have jointly carried out a project from 2013 “From Conflict to Communion: Lutheran-Catholic Common Commemoration of the

³ Sild, Olaf. *Eesti kirikulugu: Vanimast ajast olevikuni* [Estonian Church History: From the Ancient Time to the Present]. Tartu: Akadeemilise Kooperatiivi Kirjastus, 1938, p. 224.

⁴ Penzel, Klaus. Ernst Troeltsch on Luther. In *Interpreters of the Reformer*. J. Pelikan (ed.). Philadelphia: Fortress Press, 1968, pp. 275–303.

Reformation in 2017⁵. Thus, the Reformation will not be celebrated, but commemorated.⁵

However, there is a common understanding of the Reformation, which may be in deep contrast with the one promulgated by the Lutheran Church and the entire Lutheran world. Estonia can be set as an example here, but these discussions are certainly going on in other countries too. Already from the 1930s the understanding of the Reformation, which had brought along a change has been challenged by Estonia's leading historians. In fact, there were two competing volumes of national history, which were both published in the 1930s. In the first one – *The History of Estonian People* – the Reformation was interpreted positively. The author of the article was Olaf Sild, Professor of Church history at the University of Tartu. He emphasised the part of a few Estonians, all living in cities, who had been helping to preach the new faith, and this way participating in the Reformation movement. For Estonians in countryside the Reformation had a meaning of preparing a context for change, which took place in the 17th century.⁶

In the other volume – *The Estonian History* – the concept of a very slow Reformation was introduced. According to the understanding, the Reformation in Estonia and Latvia did not bring along such a change as it did in Germany or Nordic countries. The author of the article was Arnold Soom, a historian, who worked as the Director of the Museum and Archives of Narva, a city in Eastern Estonia. In laying down the new concept, he mentioned that it contradicted to the previous understanding of a socially and religiously significant Reformation, which had been presented in the works of Baltic Germans.⁷

One can agree with both conclusions, because politically and socially the situation changed only in the 17th century, during the Swedish rule. It brought along a strong feeling about the need to secure Lutheran identity and in promoting Lutheran orthodoxy a rather strict doctrinal

⁵ <https://www.lutheranworld.org/sites/default/files/From%20Conflict%20to%20Communion.pdf>
Last visited 25.9.2017.

⁶ Sild, Olaf. Reformatsiooni tulemused, eriti eestlastele [The outcomes of the Reformation, especially for Estonians]. In *Eest rahva ajalugu II* [The History of Estonian People, vol. II]. Juhan Libe, August Oinas et al. (eds.). Tartu: K/Ü. Loodus, 1933, pp. 618–621.

⁷ Soom, Arnold. Reformatsioon [The Reformation]. In *Eesti ajalugu II* [The Estonian History, vol. II], Hans Kruus (ed.). Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1937, p. 421.

interpretation was implemented, which, of course, had an impact on the social and political order too.⁸

Based on these views, more general conclusions have recently been presented. In 2013, a new collective monograph about Estonian history was published. Written by historians from universities in Tartu and Tallinn, it is certainly the most prestigious edition of Estonian history, which has been published during the last 25 years. There, the longer cultural impact of the Reformation events was diminished to almost nothing. Most importantly, the common view of the Reformation, which had brought literary language to Estonians, was challenged and overruled – in principle, the same can be claimed about Latvia and Latvians. Instead, the authors claimed that even in Catholic countries there had been a habit of translating texts from Latin to vernacular languages before and during the time of the Reformation. Therefore, one cannot fully agree that it was the Reformation, which had initiated and brought along the change. The argument was taken even further – similar development might have taken place in Catholic context.⁹ In a book about Estonian literature history, the same view about the Reformation was referred to as a myth the Lutherans themselves had created.¹⁰

However, there are at least two weaknesses in the new narrative – firstly, it does not prove anything, but has only thrown into the air an assumption of what might have been, in case there had not been a Reformation. Secondly, and more importantly, it dismisses Luther's understanding of education and the need to preach, read and teach in vernacular language. Based on the latter, the concept has been criticised, but it, nevertheless has found its way to textbooks and articles. Marju Lepajõe, a well known Estonian theologian and classical philologist has claimed that the new misleading understanding can be a proof that the meaning of the Reformation has become so self-evident that we have

⁸ Põldvee, Aivar. Vaimuelu Rootsi ajal [Cultural Life in Swedish Time]. In *Eesti ajalugu III* [The Estonian History vol. III]. Enn Küng (ed.). Tartu: Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituut, 2013, pp. 386–391.

⁹ Kala, Tiina, Tamm, Marek. Kirjakultuur [Literary Culture]. In *Eesti ajalugu II* [The Estonian History, vol. II]. Anti Selart (ed.). Tartu: Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituut, 2012, pp. 309–314.

¹⁰ Hasselblatt, Cornelius. *Geschichte der estnischen Literatur: Von den Anfang bis zum Gegenwart.*: Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2006, p. 105.

forgotten to pay any attention to it, or there is a lack of knowledge about the essence of the Reformation and its outcomes.¹¹

Coming back to the First period of Estonian independence, in addition to the new concepts, which were introduced by Estonian historians, one has to pay attention to the interpretation, which was presented by leading church hierarchs of the Estonian Evangelical Lutheran Church. They emphasised the differences between the catholic era from the 13th century to 16th century and the importance of the Lutheran Reformation in the 16th century, which, according to their view, resulted in the spiritual freedom of Estonians. Here, the Reformation was seen in connection with the following “golden Swedish time” in the 17th century, when Estonia finally became a Lutheran country.¹² Liberation came through education. Characteristically, Pastor Villem Reiman, a notable Estonian historian and social figure of the first decades of the 20th century, named the school and the Estonian literature as the stepchildren of the church.¹³

In addition to the events of the 16th and 17th centuries, the following 18th and 19th centuries in connection with the work of the Moravian brotherhood were emphasised too, because according to the concept, they managed to reach the hearts of local peasants and bring Christianity closer to Estonians.¹⁴

Although these claims were promoted by the Lutheran Church as a coherent concept, the positive influence of Reformation events was challenged by Estonian intellectuals – mostly writers, scientists and historians. This way the meaning of the Reformation was privatised, i.e. consequently there were different concepts, which were competing with each other. The narratives had their own space, own periodicals, books, etc., where they were developed and supported. The success of the

¹¹ Lepajõe, Marju. Wotzu ist die tzung? Martin Lutheri keele- ja hariduskäsitlustest [Wotzu ist die tzung? About Martin Luther’s understanding of language and education] In *Kroonikast kantadini. Muusade kunstid kesk- ja varauusajal Eesti- ja Liivimaal* [From Chronicle to Cantata. [The Arts of the Muses in the Middle and Early Modern Ages]. Katre Kaju (ed.). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2013, p. 72.

¹² Kukk, Jakob. Sissejuhatusesks [Introduction]. In *Usupuhastus eestlaste maal 1524–1924* [The Reformation in the Land of Estonians 1524–1924]. Tartu: 1924.

¹³ Reiman, Villem. *Eesti ajalugu* [Estonian History]. Tartu: Ilmamaa, 2014, p. 149.

¹⁴ Köpp, Johan. Usulisi liikumisi Eestis [Religious movements in Estonia]. *Usuteadusline Ajakiri* 1/1 (1926): 23.

concept, which was promoted by the Lutheran Church, in turning it from private to public story very much depended on the general message of the church and its activity in delivering the message.

This brings us to the debate and a confrontation within the Lutheran Church in the 1920s–1930s over the meaning of the Reformation, because these events managed to deepen the privatisation of the concept, which the Lutheran Church represented. The conflict over the meaning of the Reformation and Lutheranism was constantly analysed by the Estonian media and therefore shaped the image of the Lutheran Church.

The independent Estonian Evangelical Lutheran Church was established as a result of the Russian revolution in 1917. In April 1917, a group of Estonian pastors began to organise a congress for Estonian congregations. The First Church Congress, which took place from 31st of May to 1st of June, decided to define the new church as a free people's church. It is a concept, which is still the basis for the self-determination of the Estonian Evangelical Lutheran Church. In 2017, the church is celebrating its 100th anniversary and in connection with that, a parliamentary congress of the church passed a declaration, confirming the status of the free people's church and its mission in the society.¹⁵ It means that the church was and still is independent from the state and developing with the people and in accordance with their needs, views and beliefs.¹⁶

However, the discussions over the church's statute in 1917–1919 illustrated two contradictory concepts among the clergy of the church, its mission and administration. On the one side, there was a group of clergy and parishioners, among whom there was Jaan Tõnisson, later a Prime Minister of the Republic of Estonia. They claimed that there was a need to find a balance between the church's doctrine and its members, i.e. their spiritual needs, way of life and national characteristics, in order to unite the people on the basis of a free people's church. The concept was presented by Professor of Practical Theology and pastor of Laiuse parish, Johan Kõpp.¹⁷

¹⁵ <http://www.eelk.ee/en/uudised/estonian-evangelical-lutheran-church-100-statement-of-the-eelc-jubilee-congress-on-27-may-2017-in-tartu/> Last viited 25.9.2017.

¹⁶ Kõpp, Johan. From Established Church to Free People's Church. A Chapter from the History of the Evangelic-Lutheran Church of Estonia. In *Apophoreta Tartuensia*. Jaan Olvet-Jensen (ed.). Stockholm: Eesti Teaduslik Selts Rootsis, 1949, pp. 6–7.

¹⁷ Aunver, Jakob, Kestenes, Aastate. Kiriku- ja kultuuriloolisi vaatlusi 1924–1959 [The Years Passing: Surveys about Estonian Church and Culture]. Uppsala: Eesti Vaimulik Raamat, 1961, pp. 24–26.

On the other side, there was another group of clergy, partly Estonians, partly Baltic Germans, who emphasised the moral and confessional aspects of the new church order. In other words, they referred to the eternal and normative religious foundation of the church, which should be followed by both, the clergy and lay members. To achieve that, a stricter order of the church and a new seminary for the clergy were necessary. They also wanted to include in the statute of the new church the right to expel members on religious and moral grounds.¹⁸

In short, a number of church members wanted first and foremost to get rid of the *Herrenkirche*, i.e. the influence of the ruling German nobility, and to bring the church closer to its members; the others wanted to rid the church of some of its members, namely the so-called nominal Christians, in order to include only the people who valued the church based on its eternal message and foundation. In the church order context, the former wanted to follow the principle of the people's church, while the latter saw an opportunity to unite the members on religious basis and emphasised the eternal ground and mission of the church, therefore leaning towards a free church order. After the congress, the first group played a more influential role.

Although doctrinal issues received little attention, a doctrinal amendment was made to the church order in January 1918 during the editing process that caused controversy for the next decade. The editing committee decided to change the wording of the confession paragraph on doctrinal foundation, which should be construed "in the spirit of the Reformation". This phrase served the wishes of the first group and their understanding of the free people's church, with the right of its members to religious self-determination. However, the new wording did not mean that the members of the editing committee had wished to renounce the doctrinal foundation of the church.¹⁹

Since the confession paragraph was not presented or discussed at the second church congress in 1919 and as the second reading of the church order was based on its 1917 version, the overwhelming majority of the

¹⁸ Rohtmets, Priit. *Teoloogilised voolud Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirikus aastatel 1917–1934* [Theological Factions in the Estonian Evangelical Lutheran Church 1917–1934]. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012, p. 474.

¹⁹ Rohtmets, 2012, p. 475.

delegates were not aware of the amendment. Therefore, the constitution was passed in 1919, without any discussion over doctrine. The committee appointed to edit and publish the church order after its adoption in 1919 decided to amend the confession paragraph once more before it went to print. Consequently, the reference to “the spirit of the Reformation” was replaced with the phrase “the spirit of Protestantism”.²⁰ The amendment was specifying in nature and did not alter the substance of the phrase. It was called a “Protestant tale”.

When it finally became evident at the beginning of 1920s and a publicly acknowledged fact that the confession paragraph had been altered, three theological factions were formed: conservative, liberal and ecclesiastic-confessional. The conservative side, referring to religious indifference, moral decline and the order in the Primitive Church, wanted to include additional rules for the clergy and church in the church order, and get rid of the “Protestant tale” and of liberal clergy. For example, the leader of the Conservative faction, Dean Harald Pöld, demanded that people, who were avoiding paying the annual church tax, should be expelled from the church. At the same time, the liberal faction used the wording of the confession paragraph as part of their defence and their theological views, which were more or less in line with 19th century German liberal theology. As the synods of five deaneries demanded that the legislative power of the church – the Church Diet – change the wording of the paragraph, the question was raised in Church’s parliament sessions in 1922.²¹

At first, changing the confession paragraph fell into the context of the church order discussions. Now, however, the different views and the division between the conservatives and innovators / liberals became clear to both the clergy and the public. The direct cause of that was the speech by the main advocate of the free people’s church, Johan Kõpp. While talking about the free people’s church he also referred to the spirit of the Reformation or Protestantism, thus making the connection between the confession paragraph and the discussions on the church order, the two different factions and their confrontation. Kõpp’s interpretation of

²⁰ Aunver, Jakob. *Eesti rahvakiriku ristitee* [The Cross of the Estonian People’s Church]. Stockholm: EELK Komitee, 1953, pp. 37–38.

²¹ Rohtmets, 2012, 476.

the free people's church was based on its free evangelical spirit, which he described as the spirit of truth, love and freedom. He recognised a person's right to religious self-determination and emphasised the relationship between the individual and God. His speech received a lot of criticism from the conservatives, both during and after the Church Diet, since it contradicted their views on the normative confessional basis of the church and overly emphasised a person's conscience as a subjective category, which makes the church's eternal foundation vague.²²

The loud demands and criticism of the conservatives and the replies of the liberals in a similar tone were repelling to the majority of the clergy. Therefore, a third faction – a confessional-ecclesiastical one, began to rise. This period witnessed the first clashes amongst the clergy in the newspapers. It also changed the course, which the church had taken from 1917, when the spirit of the Reformation had been introduced. At the Theologians' Conference in 1923, it was decided with 55 votes for and 15 against to change the wording of the confession paragraph. Notably, Bishop Kukk and the members of the church's government decided to vote against the motion, i.e. they supported the Protestant tale. However, from the 1923 Church Diet onwards the support for the paragraph among the church leadership and in the church in general started to wane. The 1923 Church Diet did not change the paragraph because the meeting was not valid (quorum) and the decision was deferred to the 1924 Diet.²³ With the liberal faction linking their views with the definition of doctrinal foundation, the outcome was a more specific theological meaning for the wording of the paragraph. Consequently, the wording of the confession paragraph, which had been understood as a principle on person's religious self-determination, was now dominated by its liberal theological interpretation. Although one concept did not rule out the other, the new interpretation was made more significant by the heated discussions internal debates.

²² Vihuri, Veiko. Kirikuõpetuslikke vaateid Eesti teoloogias: rahvakiriku küsimus 1917–1940 [Ecclesiastical Aspects in Estonian Theological Thought: The Question of the People's Church 1917–1940] In *Minu Issand ja minu Jumal! Pühendusteos Dr. theol. Toomas Pauli 70. Sünnipäevaks* [My Lord and My God. Essays in Honour of Dr. theol. Toomas Paul on his 70th Birthday]. Jaan Lahe, Tiit Pädam (eds.). Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut, 2009, pp. 134–135.

²³ Vihuri, Veiko. *Hugo Bernhard Rahamägi, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku teine piiskop 1934–1939* [Hugo Bernhard Rahamägi, The Second Bishop of the Estonian Evangelical Lutheran Church 1934–1939]. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007, pp. 44–45.

The 1924 Church Diet was planned to be a monumental and grand event, because it marked the 400th anniversary of the Reformation in the Baltic provinces. The Diet was organised in Tartu, at the University of Tartu, where since 1802 most of clergy in the Russian Empire had been educated. Foreign guests from Latvia – Bishops Karlis Irbe and Peter Harald Poelchau, and Bishop Jaakko Gummerus from Finland honoured the meeting with their presence, passed their greetings and participated in the opening day meetings of the Diet. Several books, including a biography of Martin Luther and a collection of articles about the history of the Reformation in Estonia, were published.²⁴

At the same time, the celebrations were from the beginning overshadowed by the upcoming discussions over the church's doctrinal foundation. Thus, with the celebration of the Reformation, the reference to the Reformation and the outcome of the Reformation (Protestantism), was on the top of the list on the agenda. By 1924 the earlier claims of freedom of conscience and its reflection in the Protestant spirit, were replaced by arguments about the limits to the meaning of the confession paragraph.

The 1924 Church Diet was crucial in laying down a new set of arguments and with its controversial ending it also marked the new way how to proceed. The church's parliament again failed to vote on the confession paragraph due to the lack of quorum, and on the second day of the hearings, the conservatives declared a schism of the church and with their delegates left the jubilee meeting. The number of the conservative group was about a quarter of the delegates present on the first day of the Diet.

As a result of the clash, the ecclesiastic-confessional faction started to differ from the conservatives and liberals on theological grounds, and although it defended the rule of the free people's church, the representatives of the faction rarely emphasised the freedom, which the Reformation had brought along. The 1925 Diet removed the reference to the spirit of Protestantism from the confession paragraph. However, the decision to change the confession paragraph did not mean the end of the confrontation between the three theological factions.

²⁴ Lattik, Jaan. *Martin Luther*. Tartu: Laakmanni trükk, 1924); *Usupuhaustus eestlaste maal 1524–1924* [Reformation in the Land of Estonians]. Tartu, 1924.

From 1925, the liberal and conservative faction managed to affect parliamentary discussions about the Religious Congregations and their Unions Act, which was passed in November 1925. According to the new law a local congregation, with the $\frac{2}{3}$ vote was allowed to leave the church with its properties. It was a victory for the liberal and conservative faction. The first faced sanctions after the spirit of Protestantism was removed from the doctrinal foundation, the conservatives at the same time wished stay in the church, but establish a religiously homogenous deanery called the Free Synod, which could avoid contacts with those parishes, who did not share their understanding of doctrine.²⁵

The Church's parliament did not approve the plan and the group slowly, but steadily found its way back to the church. The liberal faction, on the other hand, faced restrictions from the church's government. The most vocal and vehement representative of the faction, pastor Voldemar Kuljus from Iisaku parish, was excommunicated and his parish left the church. The leader of the faction, pastor Theodor Tallmeister from Pühavaimu parish in Tallinn was thrown out too, but he decided to appeal and in the end the case against him was dropped. In 1934, liberals were accepted back to the church, however, the discussions about the meaning of Lutheranism and its outcomes carried on during the entire period, until Estonia was occupied by the Soviet Union in 1940.²⁶

In conclusion, the jubilee celebrations of 1924 meant the end of the innovative ideas expressed in the speeches of the clergy since 1917. The spirit of the Reformation from now on was not understood as purely a liberator. It shaped the profile of the church for next decades, and the influence of that decision has come up even today, when the discussions over doctrine, liturgy, church-state relations and the meaning of the Reformation have taken place. The spirit of the Reformation for a long time became a phrase with no positive meaning. It was a turning point in privatising the understanding of the Reformation and its consequences, which was soon followed by a similar privatisation led by the intellectuals.

²⁵ W.S. *põhikiri* [The Constitution of Free Synod]. Tallinn, 1926.

²⁶ Saard, Riho. *Kultuurprotestantismi ja teoloogilise liberalismi ajalugu Eestis. Peatükk XX sajandi Eesti teoloogilises mõtteloos* [The History of Culture-Protestantism and Theological Liberalism in Estonia. A Chapter of Estonian Theological Thought in the 20th century]. Tallinn, 2008.

PRĪTS ROHMETSS

DEFINĒJOT REFORMĀCIJAS GARU: UZSKATU SADURSMES IGAUNIJAS EV. LUT. BAZNĪCĀ REFORMĀCIJAS ČETRŠIMTGADES SVINĪBU LAIKĀ 1924. GADĀ

KOPSAVILKUMS

Rakstā analizētas Baltijā notikušās reformācijas četršimtās gadadienas svinības Igaunijā 1924. gadā. Parādīts, kā reformācijas svinības un reformācijas skaidrojumi gadsimtu gaitā bijuši saistītas ar politiku un kultūrsociālo kontekstu, kā arī kalpojuši par impulsu debatēm par luterānisma konfesionālo identitāti. Tartu uzaugušais un studējušais liberālais vācu teologs Ādolfs Harnaks (*Harnack*) 20. gadsimta sākumā reformācijas idejas saistīja ar nacionālisma veidošanos un ar lielāku brīvību. Cits prominents Vācijas teologs – Ernsts Trelčs (*Troeltsch*) pretstatā daudziem saviem kolēģiem reformācijā redzēja nevis viduslaiku pārrāvumu, bet turpinājumu.

1919. gadā jaundibinātās Igaunijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas satversmē atsauce uz “reformācijas garu” tika rediģēta kā “protestantisma gars”. Divdesmito gadu sākumā šis lēmums bija par iemeslu asām diskusijām baznīcā – vieni akcentēja tautas baznīcas ideju un tāpēc minētā frāze likās pieņemama, jo nodrošināja iespējami plašu uzskatu brīvības telpu visiem, citi akcentēja konfesionālos principus un prasīja mainīt satversmes minēto paragrāfu. Konservatīvo lideris prāvests Haralds Pelds (*Pöld*) prasīja, lai visi, kuri nemaksā baznīcas nodokli, tiktu izslēgti no baznīcas. Baznīcas 1923. un 1924. gada sinodes kvoruma trūkuma dēļ nemainīja satversmi, izraisot asu konservatīvā spārna pretreakciju – viņi protestējot atstāja 1924. gada sinodi. 1925. gada sinodē strīdīgais paragrāfs tomēr tika mainīts. Debates par luterānisma identitāti Igaunijā turpinājās polarizētā atmosfērā, daļai liberāļu piedzīvojot sankcijas un daļai konservatīvo savukārt norobežojoties un komunicējot vairāk ar līdzīgi domājošajiem.

ANDREJS VEISBERGS

TULKOŠANAS TENDENCES UN IEZĪMES REFORMĀCIJAS IETEKMĒ LATVIEŠU VALODĀ

IEVADS

Ja skatāmies vēsturē, tad kritiski brīži latviešu tautas vēsturē bijuši saistīti ar valodu. Mēs esam valodcentriskā tauta jeb tauta ar valodā centrētu identitāti – “latviešu valoda nenoliedzami ir nacionālās identitātes elements – ne vienīgais, bet tomēr pats nozīmīgākais” (Druviete 2012: 97). Turklāt bieži šie identitātes stūrakmeņi nav oriģināldarbi, bet tulkojumi. Tā latviešu valoda rakstu formā iedibināta un nostiprināta ar Bībeles tulkojumu, Pirmo atmodu mēs datējam ar Alunāna ”Dziesmiņām” (tulkojumiem), moderno latviešu valodu datējam ar Raiņa un Aspazijas veikto ”Fausta” tulkojumu. Latviešu kultūras kanonā goda vietā ir Milēnbahe-Endzelīna vārdnīca (kas ir tulkojoša vārdnīca). Arī Trešās atmodas sākumu datējam ar cīņu par valsts valodas statusu, vēl esot padomju impērijā. Latviešu literārā valoda ir dzimusi tulkojumā, un tulkojumi un tulkotāji bijuši ļoti nozīmīgi valodas izveidē, izstrādē, kopšanā, nacionālo ikonu radīšanā. Latviešu rakstu valoda, literārā polisistēma ir lielā mērā tulkojumu un tulkotāju darba rezultāts (Veisbergs 2012). Tā nav unikāla parādība pasaulē (Kumar 2013).

Latviešu rakstu valodas sākumi ir neatraujami saistīti ar Reformācijas idejām. Ja Rīgu un Latviju nebūtu skārusi Mārtiņa Lutera aizsāktā Baznīcas reformācija, domājams, mēs šodien nerunātu latviski, latviešu valoda nebūtu valsts valoda. Iespējams, mēs būtu daļa no Vācijas, Lietuvas, Zviedrijas, Krievijas vai Polijas un runātu kādā no šo valstu valodām. Iespējams, mēs neapzinātos sevi kā daļu no Eiropas kultūrtelpas.

Reformācijas un Lutera doma, ka cilvēkam ir jābūt pieejamām Svēto Rakstu idejām un tekstiem savā valodā, radīja ļoti nopietnu pagrieziena

daudzu mazo un lielo tautu vēsturē, to valodu un identitātes izveidē. Reformācija emancipēja vecās valodas un “radīja” jaunas, gan paceļot no dialekta statusa uz valodu, gan vispār atklājot. Līdz tam būtībā tikai latīņu valodai bija literārās valodas statuss (Aubigné 1856: 370). Reformācijas pēctecīgo ievirzi var saskatīt arī vēlākajā tautas apgaismības kustībā, kas notika latviešu valodā (Daija 2010). Nebija diskusiju, ka apgaismošanas procesam būtu jānotiek vācu valodā (šādu domu izsaka tikai Jaunais Stenders, bet tas jau ir apgaismības perioda beigu posmā). Grāmatniecībā latviešu grāmata bija sevi iedibinājusi kā stabilu un pašsaprotamu vērtību. Tā nostiprināja latviešu kā zemnieku tautas stereotipu, ko nepieciešams izglītēt ar tekstu palīdzību, kas ir skaidrs tautas identitātes ierāmējums. Gan Reformācija, gan apgaismība, kā tagad moderni teikt, ir latviešu “europeizācijas projekti” (Daija 2013:12).

NEVĀCU DIALEKTS VAI VALODA?

Gan pirms, gan pēc reformācijas mūsdienu Latvijas teritorijas lingvistiskajā izpratnē valdīja liela neskaidrība. Ilgu laiku izglītotie vērotāji liecina, ka vietējie runā nesaprotamās valodās, ko parasti sauca par nevācu (*undeutsch*) dialektiem (kā lai neatceras *barbaru* etimoloģiju vai *nemec* – mēmais). Iebraucējiem un caurbraucējiem viedoklis par reģiona neskaidriem dialektiem valdīja līdz pat 19. gadsimtam, un to pauda citādi ļoti kompetenti reģiona zinātāji, pētnieki un ceļotāji.

Tā, piemēram, franču flāmu bruņinieks, ceļotājs Žilbērs Lanuā (*Guillebert de Lannoy*), kas šķērsoja Livoniju 1412. gadā, stāsta, ka izbraucis caur “zemgaļu, kuršu un libju ciemiem.. tiem katram sava valoda par sevi”¹

16. gadsimtā Minsterā (*Münster*) vācvalodīgajā ”Kosmogrāfijā”², kas tulkojumā izdota latīņu, franču, angļu, itāļu, čehu izdevumos (tā rādot Reformācijas izraisīto valodu bumu), šai reģionā min lībiešu, igauņu, latviešu un kuršu valodu.

Taču 17. gadsimtā ir ziņas, ka kurši runā latviski – piemēram, Kurzemes superintendants Pauls Einhorns (*Paul Einhorn*) 1649. gada grāmatā

¹ Lelewel, Joachim. *Guillebert de Lannoy et ses voyages en 1413, 1414 et 1421*. Bruxelles, Poznan: A. Vandale, 1844, 26.

² Münster, Sebastian. *Cosmographia 1544–1548*. Basel: Heinrich Petri.

*Historia Lettica*³, skaidro, ka “Kuršu un latviešu valoda ir viena valoda” “[..] *ist die Curische und Lettische eine Sprache*”.

1757. gadā iznākušajā ceļojumu grāmatā anglis T. Nugents (*Thomas Nugent*) raksta, ka “iedzīvotāji runā vāciski, bet apkārtnes zemnieki runā citā dialektā” “*The inhabitants speak German but the peasants in the neighbourhood speak another dialect*”⁴.

Cits anglis V. Tuks (*William Tooke*) uzsver, ka latviešu valoda ir “lietuviešu valodas mainīts dialekts” “*altered dialect of Lithuanian*”⁵.

Č. Eliots (*Charles Elliot*) 19. gadsimta pirmajā pusē raksta, ka “dialekts, kas tiek tagad lietots, nav saprotams ne krieviem, ne vāciešiem” “*The dialect now spoken is intelligible to neither Russians nor Germans*”⁶. Līdzīga informācija parādās arī enciklopēdijās: “Latvieši runā īpatnējā slāvu dialektā” “*speaking a peculiar Slavonic dialect*”⁷.

Ap šo laiku cits ceļotājs raksturo valodu jucekli: “Līvu valoda ir sajukusi ar citām valodām, un to ir pārmākusi latviešu vai lietuviešu valoda, kas ir slāvu un vācu mistrojums. Tas ir vietējais dialekts Latvijā un Kurzemē un vistīrākā formā Jelgavā un Rīgā. Senie kurzemnieki bija somi.” “*The Livonian is much mixed with other languages, and has been almost superseded by the Lettish or Lithuanian, a mixture of Slavonian and German, which is a vernacular in Lettland and Courland, and is purest about Mittau and Riga. The ancient Courlanders were Fins*”⁸.

Taču pakāpeniski teritorijas un valodas attiecības arī ārpus Baltijas kļūst skaidrākas – “Latviešu dialektā runā Livonijas daļās, ko sauc par Latviju” “*Lettish dialect is spoken in parts of Livonia, called Lettland*”⁹.

Visbeidzot jau Atmodas priekšvakarā ļoti labs Baltijas pazinējs J. Kols (*Kohl*) (vācietis no Brēmenes, kas strādājis Kurzemē un ceļojis pa Krieviju)

³ Einhorn, P. *Historia Lettica. Das ist Beschreibung der Lettischen Nation*. Dorpt in Liefland: Gedruckt durch Johann Vogel, 1649, 8.

⁴ Nugent, Thomas. *The Grand Tour...* The Second edition, Vol. 2, 1757. London: D. Browne..., 189.

⁵ Tooke, William. *View of the Russian Empire: During the Reign of Catharine, the Second ...*, Vol. 1, 1799. London: Longman, 457.

⁶ Elliot, Ch.B. Esq. *Letters from the North of Europe or a Journal of Travels*. London: Henry Colburn and Richard Bentley, 1832, 418.

⁷ *The Penny Cyclopaedia of the Society for the Diffusion of Useful Knowledge*. Vol. 14. London: Charles Knight and Co, 1839, 66.

⁸ Conder, J. *The modern traveller*. Vol. 17. London: James Duncan, 1830, 78–79.

⁹ Prichard, James Cowles. *Researches into the Physical History of Mankind*. 3rd edition, Vol. 3. London: Sherwood, Gilbert, and Piper, 1841, 448.

sludina, ka “ir par vēlu pārveidot igauņu un latviešu dialektus civilizētās valodās” *“It is too late now to exalt the dialects of the Esthonians and Lettes into civilized languages”*¹⁰.

Bet pa šiem gadiem kopš Reformācijas latviešu valodā jau izdoti simtiem tulkojumu, grāmatu, un vietējām aprindām latviešu valodas pastāvēšana ir skaidrs fakts. Tomēr jāatceras, ka šāds skats uz bezprestiža valodām nebija retums arī gadsimtos pēc Reformācijas. Piemēram, Frīdrihs Lielais 18. gadsimta vidū uzskatīja, ka rakstīt un runāt vāciski nav smalki, un sauca to par bauru valodu.

LATVIEŠU LITERATŪRA?

20. gadsimta sākumā izcilais baltvācu valodnieks A. Bīlenšteins raksta, ka “Lutera reformācija ir latviešu literatūras māte” (Bīlenšteins 1995: 270). Te parādās jautājums par to, ko mēs saucam par savu literatūru. Par patiesu nacionālo literatūru varam runāt no 19. gadsimta vidus, arī Apgaismības laikmeta darbus nevar uzskatīt par nacionālo literatūru. *Līdz tam runa ir par tulkojumiem un adaptējumiem*, retiem oriģināldarbiem, ko turklāt veikuši galvenokārt nelatvieši. T. Zeiferts, raksturojot nacionālo literatūru, uzsver, ka par “nacionālo literatūru sauc to viņas rakstu daļu, kurā izsakās tautas īpatnība”, un atmet arī tos rakstus, “kas kalpo praktiskām vajadzībām (pamācības, rīkojumi u.c.) vai kam arodnieciski zinātnisks un līdz ar to starptautisks raksturs” (Zeiferts 1993:10). Šādā traktējumā pāri paliek tikai maz pierakstītais, bet no paaudzes paaudzē nodotais latviešu mutvārdu kultūras mantojums (Latvia 1967: 498), kas iekļauj dainas, pasakas, teikas, mīklas, ticējumus. Tam nenoliedzami ir iespaids uz latviešu literāro gaumi, latvieši vieglāk uztver un pieņem poētiskus tekstus, baznīcas dziesmugrāmata ir bijusi populārāka nekā Bībele. Taču arī šajos nacionālajos avotos ir “Eiropas piedevas”. Tautas pasakās (vairumā pierakstītas 19. gs. beigās) jau kopš Manceļa ir iepīti bībeles stāsti. Stenders uzskatīja pasakas par pagāniskām un māņticīgām un ieviesa didaktisko elementu, turklāt pārtulkoja Ēzopa, Fēdra un Lafontēna fabulas

¹⁰ Kohl, J. G. *Russia: St. Petersburg, Moscow, Kharkoff, Riga, Odessa, the German Provinces on the Baltic, the Steppes, the Crimea, and the Interior of the Empire*. London: Chapman and Hall, 1842, 393.

kā pareizos paraugus. 19. gadsimtā pasaku korpuss jau bija jaukts, saplūstot ar J. Zvaigznītes tulkotajām Grimma un Andersena pasakām un faktiski nostiprinoties mums zināmajā veidā. Līdzīgu hibrīdismu atrodam arī citos nacionālās literatūras aizsakņojumos. Būtībā līdz 19. gadsimta vidum praktiski visi rakstītie teksti ir dažāda veida tulkojumi – “rakstīt latviski nozīmēja tulkot latviski” (Daija 2013: 17). Tulkotāji veidoja, kodificēja un nostiprināja latviešu rakstu valodu, ieviesa jaunus jēdzienus un vārdus – reliģiskos konceptus, svešzemju reālijas, tehniskus terminus.

REFORMĀCIJA

Reģiona mainīgās varas – vāci, dāņi, zviedri, poļi, krievi –, šķiet, maz iespaidoja latviešu valodu un vietējo saziņu. Nemitīgie pārmaiņu vēji lielā mērā noteica latviešu saglabāšanos un ilgtspēju – ja situācija būtu bijusi stabilāka, mazā nācija un valoda tiktu pakļauta lielvaru asimilācijai (Tāgepera 2010). Arī pirms reformācijas ir ziņas par nevācu valodu lietojumu. Tā 1422. gadā Livonijas landtāgā pieņemtajās zemes tiesībās (*Landesordnung*) noteikts, ka baznīckungiem jāmaca vietējiem iedzīvotājiem Tēvreize, *Ave Maria*, ticības apliecība, baušļi, kā izturēties grēksūdzes un vakarēdiena laikā, jāskaidro septiņi nāves grēki un kā no tiem atbrīvoties, tāpat jāatgādina par kristīgu laulības dzīvi.

Reformācija Livonijā notika strauji un nevardarbīgi, to veicināja iesaistīto pušu vēlme mazināt bīskapu un ordeņa varu (zināmā mērā tā noveda pie Livonijas spēka zuduma, ko izmantoja agresīvie kaimiņi) – jau 1524. gadā Rīgā uzvar Reformācijas idejas un Jēkaba baznīcā ir latviešu draudze ar latviešu baznīcdziesmām (Jansons 1944). Reformācija līdzīgi kā citur Eiropā bija tulkojumu “dzinējs” (Albrecht 1998: 127). Otrs dzinējs bija Gūtenberga grāmatiespiešana (radīta 1439. gadā, Bībeles iespaidums jau 1455. gadā). Tieši pēc Reformācijas 16. gadsimtā Vācijā un citur sākās strauja grāmatu drukāšanas izplatība. Arī Rīgā 1588. gadā ierodas holandiešu Nikolauss (Nikolajs, Niklāss, Niklāvs, Nikolāvs) Mollīns un sāk grāmatizdošanu. Paralēli nostiprinās pasta sistēma, kas veicina gan grāmatu tirdzniecību, gan saraksti. Reformācijas grāmatu pirmais adresāts ir vāciski runājošie, bet pakāpeniski veidojas arī cita auditorija. Vēlāk, mainoties varām un Stefanam

Batorijam ienākot Rīgā, katoļu draudžu vairs nebija, un tāpēc Pretreformācija bija spiesta dibināt jaunu Inflantijas jeb Cēsu bīskapiju. Poļu vara reliģiskajā jomā bija visai toleranta, vardarbība varas maiņas laikos vairāk saistījās ar karadarbību un laupīšanām. Pretreformācija pārņēma reformācijas iesākto mēģinājumu sazināties dzimtajā valodā, un jezuītu priesteri ātri apguva latviešu valodu un izdeva tekstus latviski, piemēram Elgera 1621. gada katoļu dziesmu grāmatā ir tulkojumi no poļu, vācu, latīņu valodas ar latviešu piedevām. Savukārt zviedru laiku skola strauji ceļ latviešu izglītības līmeni. Reformācijas un Pretreformācijas konkurence latviešu valodai bija svētīga – luterāņu un katoļu katķismu/katehismu tulkojumi iznāk burtiski ar gada starpību. Tulkojumi ir nenovēršami pakļauti politiskajām un ideoloģiskām svārstībām, tulkojummetožu modei.

Pirmo rakstu un vienlaikus tulkojumu sākumi ir neskaidri – nelielus reliģisko tekstu fragmentus tulko vairāki mācītāji. Pirmais datētais tulkojums ir Jēkaba baznīcas mācītāja Johana Eka 1535. gadā tulkotā Caharijas slavas dziesma, kas ievietota 1615. gada dziesmu grāmatā (Vanags 2000: 21). Pirmais lielāks **autorizētais** tulkojums ir 1587. gada evaņģēliju un epistulu krājumā ievietoto Kristus ciešanu stāsta tulkojums, kam titullapā minēts Bauskas mācītāja Gotharda Reimersa vārds. Tulkojuma vārds iespiedlīdētūrā bieži ir *verundeutschet* (ne/atvāciskots). Pirmās saglabājušās grāmatas ir Katoļu un Lutera Katehisms (Catechismus 1585, Enchiridion 1586). Gadsimtu vēlāk seko Jaunā Derība (1685) un Vecā Derība (Tā 1689). Vārds **tulkot** valodā ir jau stabils, iepējams, tam palīdz līdzīgi vārdi krievu, vācu, somu, zviedru, poļu valodā (Veisbergs 2016). Tas atrodams gan Jaunajā, gan Vecajā Derībā gan lietvārda, gan verba formā:

Bet ja ne ir viens *Tulks*/ tad lai tas klusu paliek.. (Jaunā Derība, 1685, 1. Kor., 14:28); Un tie ne zināja/ ka Jāzeps to būtu pratis/ jo tur bija *Tulks* starp tiem (Vecā Derība, 1694, 1. Moz., 42:23); ..runā tie visi ar Valodām? Var tie visi *tulkāt*? (Jaunais Testaments, 1685, 1. Kor., 12:30).

METODE

Tā kā latviešu tulkojumi sākās ar reliģiskiem tekstiem, piemērotā metode bija tuvs, burtisks, rigorozs formāls Dieva vārdu pārnese. Tika meklēta un uzturēta ekvivalence. Lai nu kā, bet jebkurš tulkojums tomēr ir interpretācija, kas savukārt nozīmē zināmu atkāpi no “neizskaramā oriģināla”. Tā laika valdošās tendences un normas nopietni neuztvēra ne avotteksta, ne mērķteksta pragmatisko funkciju (Naude 2010: 288). Uzticīga pārnese (Nidas formālā ekvivalence (Nida 1964)) “nopietnu” (t.i., reliģisku) tekstu atveidē saglabājās kā pamatstratēģija gadsimtiem ilgi, pretnostatot to lokalizētajai “viegļajai” literatūrai. Tulkojumi latviešu valodā bija burtiski pārcēlumi no vācu, latīņu, poļu tekstiem, saglabājot avotvalodas struktūras. To daļēji var skaidrot ar tulkotāju amatierismu. Bez augstākminētās žanra īpatnības – Dieva vārdi jātulko burtiski¹¹ un tradīcijas (Ritter 2005) – to daļēji var skaidrot arī ar mērķvalodas lingvistisko resursu trūkumu.

Reformācijas izsauktā tulkošana radīja nepieciešamību lingvistiski izstrādāt latviešu valodu. Valodas teritorijas kartēšana, orientēšanās izloksnēs un dialektos, standarta meklējumi un tā izveide, reliģisko tekstu kanona radīšana ir sarežģīts darbs, un vācu mācītāju veikumā var saskatīt valodas pētnieku “lauku darba” elementus. Tā aģenti/darītāji sevī ietvēra kristiešu misionāru un “džentlmeņu-pētnieku” *gentlemen-scholars*’ iezīmes (Chelliah 2011:33). Lai tulkošanu varētu veikt veiksmīgāk, bija nepieciešams izstrādāt vārdnīcu/as (Mancelius 1638), gramatiku/as (Rehehusen 1644). Šādu tekstu tulkošana prasa plašāku vārdu krājumu, abstraktus jēdzienus, jaunus vārdus nezināmām lietām un jēdzieniem, zināmu dialektu un izlokšņu ierobežošanu, lai standartizētu valodu – tie visi ir literārās valodas prekursori. Jāatzīmē, ka 16.–17. gadsimtā šie pētnieki ne tikai pragmatiski standartizēja valodu, bet arī centās to “izkopt un attīstīt” (Druviete 2012: 98).

Latviešu valodas kvalitāte tulkojumos no mūsdienu skatpunkta nav augsta – tas ir loģiski, jo tulkojumus neveic dzimtās valodas cilvēki. Taču

¹¹ Ticība un uzticība (*fidelity*) tulkojumā ir neatraujami jēdzieni (Windle Pym 2011: 9), ne velti daži tulkotāji ir zaudējuši dzīvību – angļu Bībeles tulkotājs Viljams Tindeils (*William Tyndal*) kā ķeceris tika sodīts ar nāvi 1536. gadā, franču skolārs un tulkotājs Etjēns Dolē (*Etienne Dolet*) sagaidīja līdzīgu likteni 1546. gadā. Uzticīgais tulkojums, tulka subservientā loma un pamatmetode, pārņemta no Bībeles tulkojuma gadsimtiem, ilgi dominēja Eiropas tradīcijā.

jāņem vērā, ka problēmas sagādāja ne tik daudz kļūdaina gramatika vai svešas struktūras, bet gan jauno jēdzienu un terminu neskaidrība mērķauditorijai. Tā Mancelis (Mancelius 1631) *Vade mecum* priekšvārdā komentē, ka latvieši pēc dievkalpojuma sakot: “Kas zina, ko tas Vāczemes kaķis saka!” (*kaķis* un *katķisms*).

17. gadsimta otrajā pusē latviešu valodā tiek publicētas ap 60 grāmatu (Plakans 1995: 57) – tie visi ir tulkojumi. Lasītāji tagad varēja apgūt “realitātes reproducēšanas un transformēšanas mehānismus, informācijas loģisko struktūru, jēdzienu aparātu, rakstu valodu” (Apinis 1991: 71). Tieši saistībā ar Reformācijas aizsākto draudžu dziedāšanu dzimtajā valodā populāras kļūst dziesmu grāmatas.

Glika (ar vienu palīgu) veiktais Bībeles tulkojums (Ta 1689) gadsimta beigās uzskatāms par izcilu veikumu, ņemot vērā vārdu un jēdzienu trūkumu, dialektu un izlokšņu dažādību, iepriekšēju tulkojumu paraugu ierobežotību. Ja uzskata, ka Lutera Bībeles tulkojums radīja vācu valodu (Brisset 2003: 344), tad latviešu tulkojums ne tikai radīja latviešu rakstu valodu, bet ielika latviešu literatūras valodas fundamentu (Glück, Polanska 2005: 83). Vēl vairāk, tas iecementēja rakstu valodas pamatiezīmes līdz pat 19. gs. vidum (Endzelīns 1930: 52). Savukārt Bībeles tulkojums ar redakcionālām izmaiņām nokalpoja līdz pat 1965. gadam (Bībele 1965). Pavisam jauns Bībeles tulkojums radās tikai 21. gadsimtā (Bībele 2012). Bībeles jaunie izdevumi 18. un 19. gadsimtā (1739., 1794., 1825.) pamatos saglabāja Glika valodu un kā sava veida baznīcas svinīgā stila kanons eksistēja līdztekus mainīgajai laicīgai literatūrai, turklāt daudzas Bībeles valodas iezīmes nemainīgi saglabājās frāzēs un idiomatikā. Šādā rakursā redzam individuālu tulkotāju svarīgumu (Pym 1998) valodas un literatūras attīstības ceļā (sk. tālāk Stenders, Girgensons, Leitāns, Rainis).

MODEĻA MAIŅA – SEKULĀRO TEKSTU BRĪVIE TULKOJUMI – ADAPTĀCIJAS

Ja 18. gadsimta pirmajā pusē reliģiska satura grāmatas veidoja vēl ap 90% no kopējā klāsta, tad gadsimta 80. gados to proporcija saruka zem 50% (Apinis 1977: 92). Parādotes cita veida tekstiem, mainījās arī tulkotāju pieeja – šie teksti tika brīvi adaptēti, piemēroti zemnieku

uztverei un izglītības līmenim. Tie galvenokārt bija moralizējoša satura stāsti un lugas, sekulāra informācija par zemkopību, dārzniecību, medicīnu (P. E. Vildes "Latviešu Ārste" (1768) Jēkaba Langes tulkojumā), pavārgrāmatas un enciklopēdiska satura informācija. Vairums šo tulkojumu bija adaptējumi, lokalizējumi, domesticējumi, kompilācijas un pārstāsti ar visai tiešu didaktiskas moralizēšanas saturu (pēdējā gan bija tikpat izplatīta arī Vācijā). Šķiet, piemērotākais termins ir adaptējums, tulkojumos ir kā lokalizācijas un domesticācijas, tā svešināšanas elementi. Tie neiederas vienkāršotajā Venuti (Venuti 1995) domesticācijas – svešināšanas dihotomijā. Vēl vairāk, šajos tulkojumos nav "etnocentriskas redukcijas". Domesticācija bija loģisks risinājums, ņemot vērā pusanalfabētisko mērķauditoriju, neattīstīto valodu, kurā trūka daudzu abstraktu un modernās dzīves jēdzienu. Novērojami parastie domesticācijas paņēmieni – īpašvārdu (personvārdu un toponīmu) nomaina, vides maiņa, vienkāršošana. Taču redzami arī svešināšanas elementi – tiek ieviesti un skaidroti nezināmi jēdzieni, latvietim nepazīstamas floras un faunas elementi. Visbeidzot, tulkotāju un priekšmetu dēļ svešināšana paradoksāli izpaužas arī lietotajā valodā, kas stipri atšķiras no zemnieku sarunvalodas un tautasdziesmu vārsēmām. Tulkošana tika uzskatīta par nopietnu nodarbi – vācu stilistika un tulkošana no klasiskajām valodām bija mācību pamatpriekšmets Jelgavas *Academia Petrina* īsajā pastāvēšanas posmā 1776. gadā (Stradiņš 1975: 67). Jēkabs Lange paralēli darbam pie "Latviešu Ārstes" veidoja arī plašu tulkotāja pamatrīku – divvirzienu vārdnīcu, piedalījās Bībeles tulkojuma rediģēšanā.

Starp tulkotājiem redzamāko vietu ieņem G. F. Stenders kā jauno tendenču radītājs un paudējs. Stenders bija racionālists, apgaismotājs, izglītotājs, kā arī lielākā autoritāte latviešu valodas jomā – pirmās ābece, latviešu gramatiku, labākās vārdnīcas autors (1789) – sekojošie tulkotāji un autori to lietoja nākamos 100 gadus. Stenders maina grāmatas nozīmi – no sprediķa un dziesmu grāmatas uz daudz plašākiem apvāršņiem, no reliģiskas pieredzes garīgajā literatūrā uz laicīgu literatūru. Sekularizācija veido citādu lasītāju publiku, to emancipē, grāmatām ir liela nozīme izglītībā, jo skolu sistēma veidojas gausi. Stendera spalvai pieder daudzi tulkojumi, lokalizējumi un oriģināldarbi. Viņš tulko vācu dzeju un reliģiskus stāstus, pasakas, stāstus, dziesmas, lokalizē Ēzopa, Fedra, Lafontēna fabulas, kas ieplūda folklorā, vācu apgaismotāja

Kr. Gellerta rakstus, Stenderam pieder paša veidotā/lokalizēta un plaši zināmā un lietotā zemnieku enciklopēdija “Augstas gudrības grāmata” (Stender 1774 (arī 1776, un otrais izdevums 1796)), ko vērtējam kā radošu J. K. Gotšeda *Erste Gruende der gesammten Weltweisheit...* (1734) pārstrādājumu. Vēl kāds lokalizējums – Stendera (1774) “Svētās gudrības grāmatiņa” – veikts, pamatojoties uz Šveices teologa J. K. Lavatera *Aussichten in der Ewigkeit* (1768). Daudziem Stendera tulkotiem darbiem autorību grūti noteikt (Stradiņš 2012: 228–229). Tādējādi viņa darbība ir simbiotiska: tulkojot apgaismības darbus racionālistiski didaktiskas ideoloģijas gaismā, vienlaikus plešot un bagātinot latviešu valodu. Stenderu var vērtēt kā lielmēroga tendenču un normu veidotāju, kura *habitus* (Simeoni 1998) pārspēt nevienam nav izdevies.

Viņa darbu daba un dažādība ir izcils agrīns piemērs tulkojuma un oriģināla robežu neskaidrībai un saplūšanai (Hermans 1996: 43), tāpat arī demonstrē tulkojumvalodas un “reālās”, īstās valodas saplūšanu (Veisbergs 2009). Turklāt autors–tulkotājs zināmā mērā ne tikai konstruē tekstu, bet arī veido latviešu valodu tajos apcirkņos, kurā tā vēl neattīstīta. Stenders latviešu valodu no dziesmu grāmatas pārnesa citā līmenī. Viņš apzinājās valodas dualitāti – Stenderu tik ļoti pārsteidz leksikas bagātība faunas un floras jomās, tautasdziesmu lokanība un stils, ka vārdnīcā ir speciāli pielikumi, kas demonstrē šo plašumu. Tai pašā laikā bija jārada simtiem abstraktu un zinātņu terminu. Tulkošanas metode ir brīva un emancipēta (viņš pats izvēlējās, ko un kā tulkot), tā ir orientēta uz noteiktu mērķauditoriju, piemērota latviešu zemnieka uztverei un zināšanu līmenim. Par daudziem darbiem ir grūti pateikt, vai tie ir tulkojumi, lokalizējumi vai oriģināldarbi (sk. Chesterman 1996, 1997 par tulkojuma jēdziena robežu jautājumiem). Valda zināms eklektisms – arī vācu avoti ir tulkojumi no franču vai angļu valodas. Stenders arī brīvi maina literārā darbu veidu/žanru – dzejolis pārtop par stāstu, bērniem domāts darbs tulkots pieaugušajiem. Stendera pieeja atbilst vēlākai Gētes izpratnei par tulkojumu kā organisku formas maiņu, veselīgu izaugsmi, apgaismojošu metamorfozi. Šie nav reproduktīvi tulkojumi, bet produktīvi, īpaši runājot par valodu, demonstrējot tulkotāja emancipāciju. Interesants ir jautājums par cēlonību (Koskinen 2010) – vai šādi radošie tulkotāji bija sava laikmeta produkts, vai viņi paši radīja šo laikmetu jaunās normas.

Arī 19. gadsimta sākumā iepriekšējās tendences turpinājās. Tulkotāji bija vācu mācītāji, un praktiski visi latviešu teksti ir galvenokārt vācu avotekstu pārcēlumi. Dominē moralizējošā literatūra un lokalizācijas princips – tiek tulkoti stāsti, lugas, piemēram A. Stendera dāņu/norvēģu rakstnieka L. Holberga “Žūpu Bērtulis” (*Ludwig Holberg. Jeppe pa bjerget*) vācu tulkojuma lokalizējums latviski. “Lustes spēle” bija īsts “grāvējs” vairākas desmitgades.

Trīsdesmitajos gados parādās pirmie laikraksti, kam 19. gadsimtā bija nozīmīga loma tautas izglītošanā un valodas attīstībā. Informācija laikrakstos, protams, lielākoties ir tulkota no citiem avotiem. Laikrakstos bieži tika risināti valodnieciskas ievirzes jautājumi, sniegti padomi praktiskā tulkošanā un teksta veidošanā (Scholz, 1990). Parādījās augstās kultūras teksti ar uzsvāru uz dzeju: Šillera “Oda priekam” (1804), “Laupītāji” (1818), Heines, Gētes, Lesinga, Zūdermaņa darbu tulkojumi (Vācu 2005: 732), Krilova fabulas (1847). Izplatoties kordziedāšanai, daudzu dziesmu teksti tika pārņemti un adaptēti no vācu valodas.

Nākošā robežzīme tulkojumu attīstībā ir 1824. gadā iznākušais “Robinsons Krūziņš” (Campe 1824) K. R. Girgensonas tulkojumā. Tas nav D. Defo 1719. gada Robinsons, bet Joahima Kampes veidotā ļoti populārā vācu didaktiska adaptējuma (*Joachim Campe. Robinson der Jüngere*, 1779) tulkojums latviski. Tulkojums ir veikts agrāk, pašā gadsimta sākumā, jo Girgensonas mira jau 1814. gadā. Girgensonas Robinsons ir pirmais romāna tulkojums latviski, un tas ir uzticīgs tulkojums (kas šādiem adaptējumiem nav raksturīgi). Tulkotājam tika ieteikts lokalizēt vietas un varoņus, bet viņš atteicās to darīt – acīmredzot izlēma, ka pienācis laiks pāriet uz citu metodi. Vietām jūtam svešināšanas tendences: Girgensonas zemsvītras piezīmēs pedantiski skaidro mazzināmus vārdus, īpašvārdus, veido jaunus aizguvumus un kalkus. To noteikti var vērtēt kā tulkojuma izmantošanu valodas attīstīšanai. Tulkojums tika daudzkārt pārīzdots ar modifikācijām, tam kļūstot arvien īsākam. To lasījusi praktiski visa 19. gadsimta latviešu jaunatne un topošie literāti. Jāpiebilst, ka īstais Robinsons latviešu lasītājam kļuva pieejams tikai 20. gs. 30. gados.

Interesanti, ka Kampes Robinsons tajos pašos gados iztulkots lietuviski, to pilnībā lokalizējot – vietvārdi, īpašvārdi lietuviskoti, arī galvenais varonis ir lietuvietis, kas izsaka pretkrieviskas domas (lietuviešu valodai bija uzlikts drukas aizliegums). Līdzīgas lokalizācijas Robinsons ir

piedzīvojis daudzkur Eiropā (Monteiro 2006; Dimitriū 2006), pieņemot attiecīgai tautai vajadzīgās aprises. Girgensonā precīzais tulkojums šai ziņā ir apsteidzis tā laika garu.

19. gadsimta vidus 'bestselleru' klāstā dominēja Ansis Leitāns, kas bija pirmais latviešu redaktors laikrakstā "Mājas Viesis". Viņš tulkojis ap 50 darbus, tostarp ļoti populāros: Kr. Šmita "Grāfa lielmāte Genovēva" (1845) (*Christoph von Schmid. Genovefa*, 1810), "Kara lielskungs Eistakius" (1846), "Priežukalna Roze" (1847), kas tika bieži pārīzdoti ("Genovēva" pat 12 reizes un arī ar tendenci īsināt). Leitāna valoda ir gluda un vijīga, tuvāka sarunvalodai nekā iepriekšējie darbi, ar maz ģermānismu piejaukumu pat no šodienas viedokļa. Šie tulkojumi atklāj visai skaidru pāreju no didaktiski reliģiozās tematikas uz sentimentālismu, romantismu, mīlas stāstiem. Šīs grāmatas lasīja daudzi topošie latviešu rakstnieki: M. Kaudzīte, A. Upīts, J. Jaunsudrabiņš (Kiršentāle 1979: 10). "Genovēva" ir visai uzticīgs tulkojums ar dažiem papildinājumiem un izlaidumiem, citi darbi nereti ir bez skaidras izcelsmes un netiek nosaukti kā tulkojumi, piemēram, stāstā "Uzticamā brūte Anniņa" (1856) darbība notiek Kurzemē Napoleona karu laikā, varoņi ir latvieši, bet detaļas liecina, ka materiāla pamatā ir cittautu darbs vai darbi. Šī laika grāmatās bieži trūkst norāžu uz oriģinālu, nereti nav minēts oriģināla autors, dažreiz nav tulkotāja, dažreiz tulkotājs parādās kā autors. Vairums literāro darbu pieder tālaika literārajam kanonam, to labi redzam salīdzinājumā ar igauņu situāciju, arī tur valda Genoveva un Robinsons.

Savukārt Ernests Dinsbergs tulko jau smalkas lietas – Gētes satīrisko poēmu "Lapsa Kūmiņš", Miltona "Pazaudēto paradīzi", Homēra "Odi-seju", Bičeres-Stovas romānu, kas latviski iznāk ar nosaukumu "Unkel Toma būda".

Tulkojumi veidoja jaunās latviskās identitātes ikonas. Nereti tas notika ļoti likumainā ceļā, kā gadījumā ar "Turaidas rozi". Vidzemes tiesas ierēdnis Magnuss fon Volffelts (*Magnus von Wolffeldt*) 1844. gadā publicēja īsu leģendas pārstāstu, kas bija balstīts dokumentā, kas nav saglabājies. Šis stāsts iedvesmoja baltvācu dzejnieku Adalbertu Kamereru (*Adelbert Cammerer*) uzrakstīt vēsturisku poēmu vācu romantisma garā *Die Jungfrau von Treiden* (1848). Juris Dauge to pārtulkoja ar nosaukumu "Turaidas Jumprava" (1857), lokalizējot, latviskojot un sentimentalizējot avottekstu. Šis darbs bija populārs – līdz 1877. gadam tas piedzīvoja

četrus izdevumus (tika tulkots arī igauņiski). Vēlāk parādījās vēl citas versijas, starp tām Dinsberga “Maijas Roze” (1890), kurā teika tika pār-celta dzejā, tika izdota arī lugas formā – Teodora Hāna “Turaidas Roze” (1892), kas piedzīvoja izrādes 20 gadus no vietas. Vēlāk materiālu pārņē-ma Rainis savai lugai “Mīla stiprāka par nāvi” (1927), ir bijusi filma un balets. Galvenā varone Maija no cēlas un majestātiskas vācu jaunavas ša-jās metamorfozēs pārvēršas par latvisku, folkloristisku sērdienīti, un pats darbs pilnībā “nacionalizēts”. Lugas pēcvārdā Rainis atzīst: “Rakstīdams par Turaidas Maiju, nevarēju atturēties neminēt kādus vārdus arī par to, kas rakstīts par šo tikumisko jaunavu, kuru labprāt katra Baltijas tauta gribētu pieskaitīt pie savu jaunavu pulka, bet kura paliek Baltijas jaunava, jo viņas dzimums mums nav zināms” (Rainis 1983: 610).

Tādējādi redzam, ka tulkojums neskaitāmās metamorfozēs pārvēršas vairākos oriģināldarbos, literārais darbs maina žanrus, formu pieejas un mērķus.

Līdzīgas transformācijas piedzīvojuši arī cita latviešu nacionālās iden-titātes ikona – dziesmusvētki, kuru aizsākumi meklējami Vācijā un Švei-cē 19. gs. 40. gados. 1857. gadā Tallinā (Rēvelē) notiek Baltijas vāciešu dziesmusvētki, 1861. gadā Rīgā, 1866. gadā atkal Tallinā. Vietējie igau-ņu dziesmusvētki sākas Ansekilā (*Anseküla*) (1863), Johvē (*Jöhvi*) (1865), Ūlu (*Uulu*) (1867). Latviešu vietējie dziesmusvētki – Dikļos (1864), Do-belē (1870). Nacionālajos dziesmusvētkos Tartu (1869) ir tikai trīs igauņu dziesmas. Pirmie latviešu dziesmusvētki notiek 1873. gadā ar visai jauktu programmu, ieskaitot “Tanheizera” fragmentus. Taču strauji tiek mainīts dziedāšanas repertuārs – no reliģiska satura draudzes dziesmām uz vācu dziesmu aranžējumiem ar tulkotiem tekstiem un latviešu tautasdziesmu apdarēm, ko veica Cimze u.c. (Erenštreits 2017: 173). Faktiski desmitgades laikā citas kultūras iezīme ir pārņemta, pārinterpretēta un izveidota par nacionālo ikonu (turklāt vācu svētki savā nozīmība atkāpjas).

Šādi mēs nonākam pie Atmodas, kas ir jauns pagrieziena punkts tautas dzīvē, tikpat nozīmīgs kā Reformācija. Atmodu tradicionāli datē ar Jura Alunā-na tulkotajām “Dziesmiņām” 1856. gadā. Tas ir neliels krājums, ko veido augstās kultūras dzejasteksti – Horācijs, Gēte, Šillers, Puškins, Ļermon-tovs, Heine u.c., turklāt daļai ir paralēli vācu oriģinālteksti. Krājumam ir ievads, kur tulkotājs apraksta savus mērķus – parādīt, ka visu, pat aug-sto literatūru var pārtulkot kvalitatīvi augstvērtīgi, ka latviešu valoda ir

sasniegusi kultūrvalodas statusu. Uz to Alunāns norāda speciālā grāmatīņas sadaļā par valodu “Kāds vārds par latviešu valodu”, kur iedziļinās lingvistiskos jautājumos un latviešu valoda tiek pozicionēta kā attīstīta kultūrvaloda. Alunāns “Dziesmiņās” sasaista valodu ar tautas labklājību un pašcieņu: “Tāpēc mūsu padoms ir šāds: turiet savu tēvu valodu godā un cieņā, un jums labi klāsies virs zemes. Jo, kas sevi pašu negodā, to arī citi negodās.” Krājumā ir arī čehu dzejnieka Františka Čelakovska (*František Čelakovský*) dzejoļa tulkojums “Nevis slinkojot un pūstot”, kas kļūst par populāru galdadziesmu/himnu un kura tulkojumizcelsme vairumam latviešu ir nezināma. Gan šādi individuāli gadījumi, gan tulkojumdominance latviešu nacionāli svarīgās jomās runā pretim teorijai, ka tulkojumi ir otršķirīgi (domājams, arī vāciešiem Lutera Bībele ir daudz svarīgāka nekā oriģināls).

Vēl kāds svarīgs stūrakmens mūsu nācijas vēsturē un rakstībā ir t.s. jaunās /modernās latviešu valodas sākums, ko datējam ar Raiņa un Aspazijas konģeniāli tulkoto Gētes “Faustu” (1897/8). Ap šo laiku latvieši jau veido savu literatūru, taču ierosmes gluži vai visiem mūsu dižgariem varam saskatīt tulkojumus, lielu daļu no kuriem arī veica mūsu rakstnieki. Reformācijas aizsāktās pārmaiņas bija varens un izšķirošs impulss nacionālās valodas, tekstu, tulkojumu un interpretāciju attīstībā.

AVOTI

1. Albrecht, J. (1998). *Literarische Übersetzung. Geschichte-Theorie-Kulturelle Wirkung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
2. Alunāns, J. (1956). Audiatur et pars altera. *Izlase*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 214–231.
3. Apīnis, A. (1977). *Latviešu grāmatniecība*. Rīga: *Liesma*.
4. Aubigné, Jean Henri (1845). *History of the reformation in the 16 century*. Vol. 3. Glasgow: William Collins.
5. *Bībele* (1965). London: The British and Foreign Bible Society.
6. *Bībele* (2012). Latvijas Bībeles biedrība.
7. Bilenšteins, A. *Kāda laimīga dzīve*. [1904] Rīga: RMC, 1995.
8. Brisset, A. (2003). The search for a native language: translation and cultural identity. In: L. Venutti (ed.). *The Translation Studies Reader*. London and New York: Routledge, 343–375.
9. Campe, Joachim Heinrich (1824). *Robinsons Kruhsn̄sch*. Jelgava: Pee Jahņa Wridriķķa Steffenhagen un dēla.

10. *Catechismus Catholicorum. Iscige pammacishen no themis Paprekshe Galwe gabb-
lems Christites macibes. Prexskan themis nemacigems vnd iounems bernems.* Vil-
nius, 1585.
11. Chelliah, S. L., de Reuse, W. J. (2011). *Handbook of Descriptive Linguistic Field-
work.* Dordrecht: Springer Science.
12. Chesterman, A. (1996). On similarity. *Target*, 8 (1), 159–164.
13. Chesterman, A. (1997). *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation
Theory.* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
14. Daija, Pauls (2010). Valstiskuma ideju ģenēze un patriotisma izpratne apgaismī-
bas laika latviešu literatūrā. *Latvija un latviskais.* Rīga: Zinātne, 11–30.
15. Daija, P. (2013). *Apgaismība un kultūrpārnese. Latviešu laicīgās literatūras tapša-
na.* Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
16. Dimitriu, R. (2006). From Robinson Crusoe to Robinson in Wallachia. In:
A. Pym et al. (eds). *Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting.* Amster-
dam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 73–82.
17. Druviete, I. (2012). Lingvistiskā identitāte Latvijas kultūrtelpā. In: A. Cimdiņa
(ed.). *Scientiae et Patriae. A Festschrift in honour of Vaira Viķe-Freiberga on her
75th birthday.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 95–109.
18. *Enchiridion. Der kleine Catechismus: Oder Christliche zucht für die gemeinen
Pfarherr vnd Prediger auch Hausueter etc. Durch D. Martin Luther.* Koenigsperg,
1586.
19. Endzelins, J. (1930). Latvieši un viņu valoda. *Latvieši.* Rakstu krājums. Rīga:
Valters un Rapa, 50–53.
20. Erenštreits, J. (2017). *Kroņu pinējs.* Rīga: Upett.
21. Glück, Helmut, Polanska, Ineta (2005). *Johann Ernst Glück.* Wiesbaden: Harras-
sowitz Verlag.
22. Hermans, T. (1996). Norms and determination of translation: A theoretical frame-
work. In: R. Alvarez, M. C. A. Vidal (eds). *Translation, Power, Subversion.* Cleve-
land, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters Ltd., 24–51.
23. Jansons, Jānis Alberts. Eiropiskais mantojums latviešu literatūrā. *Nākotne*, 1944,
1, 85–90.
24. Kiršentāle, I. (1979). *Latviešu romāns.* Rīga: Zinātne.
25. Kohl, J. G. (1842). *Russia: St. Petersburg, Moscow, Kharkoff, Riga, Odessa, the
German provinces on the Baltic, the steppes, the Crimea, and the interior of the
Empire.* London: Chapman and Hall.
26. Koskinen, K. (2010). Agency and Causality: Towards explaining by mechanisms
in translation studies. In: T. Kinnunen and K. Koskinen (eds). *Translators' Agency.*
Tampere: Tampere University Press, 165–187.
27. Kumar, R. (2013). *Role of Translation in Nation Building.* New Deli: Modlingua.

28. *Latvia. Country and People* (1967). Stockholm: Latvian National Foundation.
29. Mancelius, G. (1631). *Lettisch Vade-mecum*. Riga.
30. Mancelius, G. (1638). *Lettus. Das ist Wortbuch*. Riga: Gerhard Schroeder.
31. Monteiro, M. G. (2006). Choosing not to translate. Zero translations in the first Portuguese Robinson Crusoe. In: A. Pym et al. (ed.). *Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 65–72.
32. Nida, E. (1964). *Towards a Science of Translating*. Leiden: Brill.
33. Plakans, A. (1995). *The Latvians*. Stanford: Hoover Institution Press.
34. Pym, A. (1998). *Method in Translation History*. Manchester: St. Jerome Publishing.
35. Rainis, J. (1983). Mīla stiprāka par nāvi (pēcvārds). *Kopoti raksti 30 sējumos*. Rīga: Zinātne, 18. sēj., 603–611.
36. Rehehusen, J. G. (1644). *Manuductio ad linguam lettonicam facilis et certa..* Riga.
37. *Robinsons Krūziņš* (1824). Jelgava: Pie Jāņa Fridriha Šteffenhagen un dēla.
38. Ritter, R.-P. (2005). Luthers Katechismus als Sprachdenkmal im Baltikum. *Das Baltikum im sprachgeschichtlichen Kontext der europaischen Reformation*. Vilnius: Lietuviu kalbos instituto leidykla, 34–39.
39. Scholz, F. (1990). *Die Literaturen des Baltikums: Ihre Entstehung und Entwicklung*. Abhandlungen der rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, Vol. 80. Düsseldorf: West-deutscher Verlag.
40. Simeoni, D. (1998). The Pivotal Status of the Translator's Habitus. *Target*, 10 (1), 1–39.
41. Stender, G.F. (1774). *Augstas Gudribas Grammata no Pasaules un Dabbas*. Jelgava, Aispute.
42. Stender, G. F. (1774). *Svētas gudribas grāmatiņa, sarakstīta no Sēlpils un Sunākstes baznīckunga Stendera*. Jelgava, Aizpute.
43. Stradiņš, J., Strods, H. (1975). *Jelgavas Pētera akadēmija*. Rīga: Zinātne.
44. Stradiņš, J. (2012). *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
45. *Ta Swehta Grammata jeb Deewa Swehtais* (1689). Riga: J. G. Wilcken.
46. Tāgepera, R. (2010). Alberts, Mārtiņš un arī Pēteris: viņu loma latviešu un igauņu nāciju izveidē. *Akadēmiskā Dzīve/Academic Life*. Rīga: LU, 3–12.
47. Vanags, P. (2000). *Vecākā perioda (16. gs.–17. gs. sākuma) latviešu teksti: luterāņu rokasgrāmatas avoti*. Stokholma: Memento; Rīga: Mantojums.
48. Veisbergs, A. (2009). Translation language: The major force in shaping Modern Latvian. *Vertimo Studijos*, 2, 54–70 .
49. Veisbergs, A. (2012). The Latvian translation scene: paradigms, change and centrality. *Translation Quarterly*, Vol. 66, 31–57.

50. Veisbergs, A. (2016). Mutiskās tulkošanas terminoloģijas izveide – vēsture un šodiena. *Terminrade Latvijā senāk un tagad*. Rīga: Zinātne, 2016, 142–140.
51. Venuti, Lawrence (1995). *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London and New York: Routledge.
52. Vilde, P. E. (1768). *Latviešu Ārste...* Peltsama.
53. Windle, Kevin, Pym, Anthony (2011). European thinking on Secular Translation. *The Oxford Handbook of Translation Studies*. K. Malmkjaer, K. Windle, eds. Oxford: OUP. 7–22.
54. Zeiferts, T. (1993). *Latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga: Zvaigzne.

ANDREJS VEISBERGSTRANSLATION TENDENCIES IN LATVIAN
AS A RESULT OF THE REFORMATION**SUMMARY**

Latvian national identity (language-centred), literary polysystem and even written language itself are to some extent the result of translation. Several milestones of the development of the Latvian language are connected with important translations: the beginnings of written Latvian refer to the Bible translation (1685/9), the First National Awakening to a small collection of quality translations by Alunāns (1856), the beginnings of Modern Latvian are dated by Rainis' (and Aspazija's) congenial translation of Goethe's *Faust* (1897/8).

Translation played an exceptionally important, even pivotal, role in the beginnings of written Latvian in the 16th–18th centuries. Before the Reformation, the local languages were referred to as unknown non-German dialects. The Reformation and Counterreformation put the Latvian language on the linguistic scene (grammars, dictionaries), boosted publishing, and promoted schools. Translators (native German speakers) inspired by the ideas of the Reformation formed, codified and modified written Latvian filled the inevitable conceptual gaps with new terms.

Religious translations applied rigorous fidelity approach. Later secular translations were localisations of easy reading, sentimental German stories as well as enlightening and practical writings (Stenders, Lange). The latter were partly original partly translated works. Parallel to the rise of native literature in the 19th century a gradual transition from adaptation / domestication to foreignisation and fidelity as the main approach occurred. More ambitious translations of Western classics started, usually done by distinguished Latvian writers. Culture transfer, creative adaptation and pattern copying and borrowing pervade the formation of Latvian writing. The Latvian translation scene thus demonstrates rapidly shifting translation canons, depending on

the extralinguistic situation, movements, vogue, target audiences and personalities of translators. In a somewhat paradoxical way, translators have formed, altered and inspired a strong language-bound national identity. Their voice, though not always obvious and recognised, has been central in the Latvian narrative polyphony.

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Ņikita Andrejevs – *Mg. theol.*, Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes doktorants, zinātniskais asistents

Māris Baltiņš – *Dr. habil. med.*, Valsts valodas centra direktors

Gita Bērziņa – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes asoc. profesore

Brigita Cīrule – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes docente

Ralfs Kokins – *Dr. theol.*, Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes profesors

Vladislavs Malahovskis – *Dr. hist.*, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas asociētais profesors, Reģionālistikas zinātniskā institūta vadošais pētnieks

Prīts Rohtmetss (*Priit Rohtmets*) – *Ph.D.*, Tartu Universitātes vadošais pētnieks baznīcas vēsturē, Igaunijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas Teoloģijas institūta profesors baznīcas vēsturē (*Senior Researcher of Church History at the University of Tartu, Professor of Church History at the Theological Institute of the Estonian Evangelical Lutheran Church*)

Jānis Silis – *Dr. philol.*, Ventspils Augstskolas Tulkošanas fakultātes profesors

Andrejs Veisbergs – *Dr. habil. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesors, Valsts valodas komisijas priekšsēdētājs

SIA Apgāds "Zinātne"
Akadēmijas laukumā 1, Rīgā, LV-1050
Reģistrācijas Nr. 40003576967
Iespiesta SIA "Jelgavas tipogrāfija"